

ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ - ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ (ΒΕΣΑΝ)

FP7 DG-RESEARCH [CONTRACT NO: HEALTH-F2-2009-223478]

Η ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ ΒΕΣΑΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού
Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας
Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της
Κακοποίησης-Παραμέλησης των Παιδιών

Αθήνα, Ιανουάριος 2013

The work leading to this document has received funding from the European Community's 7th Framework Programme (FP7/2007-2013) under the Grant Agreement no HEALTH-F2-2009-223478

Πρόγραμμα

Ακρωνύμιο:	BECAN
Τίτλος:	Επιδημιολογική Έρευνα για την Κακοποίηση και Παραμέληση των Παιδιών στα Βαλκάνια
Κωδικός συμβολαίου:	223478
Χρηματοδοτικό σχήμα:	Collaborative Project
Ημερομηνία έναρξης:	1-10-2009
Διάρκεια:	40 μήνες
Θεματική ενότητα:	Προώθηση υγιών συμπεριφορών σε παιδιά και εφήβους, Εφαρμογή της έρευνας στην πρακτική φροντίδας υγείας, Εξέλιξη της υγείας του πληθυσμού [ΥΓΕΙΑ-2007-3.3-1, 3.1-1, 3.2-7]
Ιστοσελίδα:	www.becan.eu

Έκθεση

Αριθμός παραδοτέου:	3.1
Τίτλος παραδοτέου:	Έκθεση επίπτωσης και επιπολασμού, μορφών και προσδιοριστικών παραγόντων της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών (σε εθνικό και διαβαλκανικό επίπεδο) σε παιδιά ηλικίας 11, 13 και 16 ετών
Ημερομηνία ολοκλήρωσης:	38 ^{ος} Μήνας
Ημερομηνία υποβολής:	40 ^{ος} Μήνας
Συγγραφείς:	Κική Πετρουλάκη, Αντωνία Τσιριγώτη, Φωτεινή Ζαρόκωστα, Γιώργος Νικολαΐδης
Φορέας:	Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού – Δ/ση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας
Αρ. Πακέτου Εργασίας (ΠΕ):	3
Τίτλος ΠΕ:	Επιδημιολογικές Έρευνες
Συντονιστής ΠΕ:	Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού – Δ/ση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας
Συμμετέχοντες φορείς στο ΠΕ:	CRCA-AL, SWU-BG, UNIZG-HR, UniCIPsy-FYRoM, UBB-RO, FASPER-RS, AAHD-TR, FPN-BiE
Επίπεδο διάδοσης:	PU
Έκδοση:	Τελική

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
A. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ	6
A.1. ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	6
A.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ	6
B. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	7
B.1. ΈΓΚΡΙΣΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	7
B.2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΩΝ ΠΕΔΙΟΥ	8
Γ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	10
Γ.1. ΜΕΘΟΔΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ	10
Γ.2. ΔΕΙΓΜΑ	14
Γ.3. ΠΟΣΟΣΤΑ ΑΠΟΚΡΙΣΗΣ	14
Γ.4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ	17
Γ.5. ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	21
Γ.6. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑΣ	24
Δ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	34
Ε. ΣΥΖΗΤΗΣΗ	68
ΣΤ. ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΔΙΑ	70
Ζ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	79

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Πρόγραμμα “Επιδημιολογική Έρευνα για την Κακοποίηση και Παραμέληση των Παιδιών στα Βαλκάνια” (B.E.C.A.N.) υλοποιήθηκε σε 9 Βαλκανικές χώρες από το Σεπτέμβριο του 2009 έως τον Ιανουάριο του 2013 με τη συγχρηματοδότηση του 7^{ου} Προγράμματος Πλαισίου για την Έρευνα και την Καινοτομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FP7/2007-2013)¹ και των οργανισμών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Συντονιστικός φορέας του προγράμματος ήταν το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης-Παραμέλησης των Παιδιών (ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ), στην Αθήνα, ενώ οι δράσεις στις υπόλοιπες χώρες πραγματοποιήθηκαν υπό το συντονισμό των κάτωθι οργανισμών:

- Children's Human Rights Centre of Albania (Αλβανία)
- Department of Medical Social Sciences, South-West University "Neofit Rilski" (Βουλγαρία)
- Faculty of Political Sciences, University of Sarajevo (Βοσνία Ερζεγοβίνη)
- Department of Social Work, Faculty of Law, University of Zagreb (Κροατία)
- University Clinic of Psychiatry, University of Skopje (Π.Γ.Δ. της Μακεδονίας)
- Social Work Department, Faculty of Sociology and Social Work, Babes-Bolyai University (Ρουμανία)
- Faculty for Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade (Σερβία)
- Association of Emergency Ambulance Physicians (Τουρκία)

Η αξιολόγηση του προγράμματος πραγματοποιήθηκε από το Istituto degli Innocenti (Ιταλία) ενώ την εξωτερική επιστημονική εποπτεία του προγράμματος ανέλαβε ο Καθ. Kevin Browne, Επικεφαλής του Συνεργαζόμενου Κέντρου του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας για τη Φροντίδα και Προστασία του Παιδιού (Ηνωμένο Βασίλειο) και Πρόεδρος Ιατροδικαστικής Ψυχολογίας και Υγείας του Παιδιού στο Institute of Work, Health & Organisations, University of Nottingham.

Το Πρόγραμμα BECAN συνίστατο στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή μιας **Επιδημιολογικής Έρευνας Πεδίου** και μιας **Μελέτης Επίπτωσης της Κακοποίησης-Παραμέλησης Παιδιών βάσει Καταγεγραμμένων Περιστατικών** σε 9 χώρες των Βαλκανίων (Αλβανία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Κροατία, Π.Γ.Δ. της Μακεδονίας, Ελλάδα, Ρουμανία, Σερβία και Τουρκία).

Οι 9 Επιδημιολογικές Έρευνες που διεξήχθησαν είχαν ως στόχο τη διερεύνηση του επιπολασμού και της επίπτωσης της κακοποίησης και παραμέλησης (ΚαΠα) σε τυχαία και αντιπροσωπευτικά δείγματα του γενικού πληθυσμού των μαθητών/-ριών που φοιτούσαν σε τρεις τάξεις (παιδιά ηλικίας 11, 13 και 16 ετών, ως επί το πλείστον). Επίσης, συμπληρωματικές έρευνες διεξήχθησαν σε συμπτωματικά δείγματα παιδιών που έχουν εγκαταλείψει τη φοίτησή τους στο σχολείο σε χώρες όπου τα ποσοστά μαθητικής διαρροής είναι υψηλά με στόχο τη συνολική εκτίμηση του μεγέθους του προβλήματος σε εθνικό επίπεδο. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από δύο πηγές, και συγκεκριμένα από ζεύγη παιδιών-γονιών, χρησιμοποιώντας δύο από τα Ερωτηματολόγια ICAST (το ICAST-CH και το ICAST-P) τα οποία τροποποιήθηκαν για τις ανάγκες του προγράμματος BECAN.

Στόχος της δεύτερης μελέτης ήταν η διερεύνηση της επίπτωσης της ΚαΠα επί τη βάση ήδη καταγεγραμμένων περιστατικών που ανασύρθηκαν από τα αρχεία υπηρεσιών που εμπλέκονται στη

---

¹ Κωδικός συμβολαίου: HEALTH-F2-2009-223478.

διαχείριση κρουσμάτων ΚαΠα (όπως οι υπηρεσίες παιδικής προστασίας, υγείας και δικαιοσύνης, η αστυνομία και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις) στις ίδιες γεωγραφικές περιοχές και για τα ίδια χρονικά διαστήματα που διερευνούσε η επιδημιολογική έρευνα πεδίου. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν αναφέρονταν σε χαρακτηριστικά των περιστατικών, όπως του παιδιού, του συμβάντος, του δράστη ή των δραστών, των φροντιστών και πληροφορίες για την οικογένεια. Ταυτόχρονα, η μελέτη είχε ως στόχο την χαρτογράφηση και την αποτύπωση των χαρακτηριστικών των υφιστάμενων μηχανισμών και πρακτικών επιτήρησης, όπου υπήρχαν, σε κάθε χώρα που συμμετείχε στο πρόγραμμα. Επιπλέον, η σύγκριση, σε εθνικό επίπεδο, ανάμεσα στα ευρήματα της έρευνας πεδίου από τη μία και σε εκείνα της μελέτης καταγεγραμμένων περιστατικών από την άλλη παράγει τεκμήρια που επαληθεύουν το φαινόμενο του «παγόβουνου» για την ΚαΠα, ότι δηλαδή το πραγματικό μέγεθος του φαινομένου είναι σημαντικά μεγαλύτερο από τον αριθμό των περιστατικών που είναι γνωστά στις υπηρεσίες, τουλάχιστον στις χώρες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Επιπλέον, στο πλαίσιο του Προγράμματος BECAN δημιουργήθηκαν Εθνικά Δίκτυα υπηρεσιών (κυβερνητικών και μη) που δραστηριοποιούνται στο χώρο της παιδικής προστασίας από τα πεδία της πρόνοιας, της υγείας, της δικαιοσύνης, της εκπαίδευσης και της αστυνομίας. Αναπτύχθηκαν συνολικά 9 Εθνικά Δίκτυα στις συμμετέχουσες χώρες, που απαριθμούν πάνω από 430 οργανισμούς-μέλη. Τέλος, πραγματοποιήθηκε μια σειρά ενεργειών διάδοσης που περιελάμβανε την διοργάνωση Εθνικών Συνεδρίων και ενός Διεθνούς Συνεδρίου, επιστημονικά άρθρα, ανακοινώσεις σε επιστημονικά συνέδρια και συναντήσεις εργασίας, δημοσιεύσεις στον τύπο και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τη δημοσίευση εκθέσεων πεπραγμένων κλπ. *(περισσότερες πληροφορίες για τις δράσεις του προγράμματος διατίθενται στην ιστοσελίδα του προγράμματος: www.becan.eu).*

Εν κατακλείδι, στόχος του Προγράμματος BECAN ήταν να συμπεριλάβει όλα τα προαναφερόμενα αποτελέσματα όσον αφορά την τεκμηριωμένη γνώση, την εμπειρία και την δικτύωση των σχετικών φορέων σε περιεκτικές Εκθέσεις σε Εθνικό και Βαλκανικό επίπεδο με στόχο να διευκολύνουν το σχεδιασμό και την εφαρμογή τεκμηριωμένων κοινωνικών πολιτικών με απώτερο στόχο τη βελτίωση των υπηρεσιών παιδικής προστασίας.

Η παρούσα Έκθεση περιγράφει λεπτομερώς τη μεθοδολογία και τα κύρια ευρήματα της επιδημιολογικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα σε δείγμα μαθητών/-τριών που φοιτούσαν στην ΣΤ' Τάξη Δημοτικού, στην Α' Τάξη Γυμνασίου και στην Α' Τάξη Ενιαίου και Επαγγελματικού Λυκείου και στους γονείς τους.

A. ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

A.1. Χρονοδιάγραμμα έρευνας

Στην Ελλάδα, η συλλογή των δεδομένων από τους/τις μαθητές/-τριες και τους γονείς/κηδεμόνες τους διήρκεσε συνολικά 10 μήνες και πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 1 Δεκεμβρίου 2010 – 25 Μαΐου 2012, ακολουθώντας διαφορετικό χρονοδιάγραμμα ανά γεωγραφική περιοχή, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 1. Πιο συγκεκριμένα, η συλλογή των δεδομένων στην Περιφέρεια Αττικής πραγματοποιήθηκε από το Δεκέμβριο του 2010 έως τα μέσα Ιουνίου 2011. Λόγω πρακτικών προβλημάτων, σχετιζόμενων με την άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, η συλλογή των δεδομένων στα σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης δεν ήταν εφικτό να ολοκληρωθεί πριν τη λήξη του σχολικού έτους 2010-11 με αποτέλεσμα να συνεχιστεί και να ολοκληρωθεί κατά το επόμενο σχολικό έτος (τέλη Ιανουαρίου – μέσα Μαρτίου 2012). Στην Περιφέρεια Κρήτης, η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά τα χρονικά διαστήματα: i) τέλη Ιανουαρίου - αρχές Φεβρουαρίου 2011 και ii) Μάρτιος - αρχές Απριλίου 2011. Στο Νομό Θεσσαλονίκης, η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε το Φεβρουάριο του 2011 και από τα μέσα Μαρτίου έως τα τέλη Μαΐου 2012.

Γεωγραφική Περιοχή	Εκπαιδευτική Βαθμίδα	2010	2011						2012				
		Δεκ	Ιαν	Φεβ	Μαρ	Απρ	Μαΐ	Ιουν	Ιαν	Φεβ	Μαρ	Απρ	Μαΐ
Περιφέρεια Αττικής	A' βάρθμια	-----											
	B' βάρθμια	-----			-----				-----				
Περιφέρεια Κρήτης	A' βάρθμια		-----		-----								
	B' βάρθμια		-----		-----								
Νομός Θεσσαλονίκης	A' βάρθμια			-----						-----			
	B' βάρθμια			-----						-----			

Σχήμα A.1. Χρονοδιάγραμμα συλλογής των δεδομένων στην Ελλάδα, ανά γεωγραφική περιοχή και βαθμίδα εκπαίδευσης.

A.2. Ερευνητική ομάδα

Το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποίησε η Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης – Παραμέλησης των Παιδιών (ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ). Επιστημονικός υπεύθυνος της έρευνας ήταν ο Γιώργος Νικολαΐδης, Ψυχίατρος, MD, MA, MSc, Ph.D. Συντονίστρια της έρευνας πεδίου ήταν η Κική Πετρουλάκη, Πειραματική Ψυχολόγος, Ph.D., με συνεργάτιδα την Αντωνία Τσιριγώτη, Ψυχολόγο. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από τη Φωτεινή Ζαρόκωστα, Στατιστικό, υπό την εποπτεία του Βασίλη Βασδέκη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Στατιστικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από μια ομάδα ειδικά εκπαιδευμένων ερευνητριών πεδίου. Σε διάφορες χρονικές στιγμές της έρευνας, η ερευνητική ομάδα αποτελούνταν από 4 έως 12 ερευνήτριες (11 Ψυχολόγοι και 1 Κοινωνική Λειτουργός).

B. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το προπαρασκευαστικό στάδιο της επιδημιολογικής έρευνας στην Ελλάδα περιελάμβανε α) την προετοιμασία των ερευνητικών εργαλείων και υλικών (βλ. Κεφ. Γ.4), β) την εξασφάλιση άδειας από το Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων για τη διεξαγωγή της έρευνας στα σχολεία και γ) την εκπαίδευση της ερευνητικής ομάδας.

B.1. Έγκριση διεξαγωγής της έρευνας

Στις 4 Φεβρουαρίου 2010, κατατέθηκαν στο Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, δύο αιτήσεις. Η μία αίτηση κατατέθηκε στη Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και αφορούσε τη διεξαγωγή της έρευνας στην ΣΤ' Τάξη Δημοτικών Σχολείων (11-χρονα παιδιά) ενώ η άλλη κατατέθηκε στη Διεύθυνση Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και αφορούσε τη διεξαγωγή της έρευνας στην Α' Τάξη Γυμνασίων και Λυκείων (13- και 16-χρονα παιδιά).

Στις εγκρίσεις που χορηγήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας στις 26 Οκτωβρίου 2010 και 23 Νοεμβρίου 2010 τέθηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση η εξασφάλιση της ενεργητικής συναίνεσης² των γονιών/κηδεμόνων για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα, ανεξαρτήτως εκπαιδευτικής βαθμίδας, παρόλο που η ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ είχε αιτηθεί με επιστημονικά τεκμηριωμένο τρόπο τη διεξαγωγή της έρευνας κατόπιν εξασφάλισης της παθητικής συναίνεσης των γονέων³. Κατόπιν βάσιμων ενστάσεων που διατύπωσε η ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ και συλλογής δεδομένων από ένα σχετικά μικρό τμήμα του δείγματος ακολουθώντας την ανωτέρω υποχρέωση, το Υπουργείο Παιδείας αποδέχθηκε την τροποποίηση των εγκρίσεων επιτρέποντας τη συνέχιση της έρευνας με την εξασφάλιση της παθητικής συναίνεσης των γονέων των μαθητών/-τριών που φοιτούσαν τόσο στη Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (οι αναθεωρημένες άδειες εκδόθηκαν στις 11 Φεβρουαρίου 2011 και στις 3 Μαρτίου 2011, αντίστοιχα).

Ωστόσο, λόγω των καθυστερήσεων που ανέκυψαν μέχρι τη λήψη των αναθεωρημένων εγκρίσεων, η έρευνα σε ορισμένες τάξεις και γεωγραφικές περιοχές συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε κατά το επερχόμενο σχολικό έτος 2011-12 (η έγκριση συνέχισης διαγωγής της έρευνας στα σχολεία Β' βαθμιας εκπαίδευσης εκδόθηκε την 1^η Απριλίου 2011).

Έγκριση επιτροπής ηθικής και δεοντολογίας

Στην Ελλάδα, δεν υπάρχει επίσημη νομική διαδικασία για την έγκριση των ηθικών και δεοντολογικών παραμέτρων των ερευνών. Ωστόσο, στα περισσότερα Ερευνητικά Κέντρα και

² Με τη διαδικασία της **ενεργητικής συναίνεσης** οι γονείς υπογράφουν και επιστρέφουν το έντυπο συναίνεσης εκφράζοντας την επιθυμία τους –είτε θετική ή αρνητική– όσον αφορά τη συμμετοχή του παιδιού τους στην έρευνα. Ως εκ τούτου, τα παιδιά των γονιών που δεν έχουν επιστρέψει το έντυπο συναίνεσης εξαιρούνται από τη συλλογή των δεδομένων.

³ Με τη διαδικασία της **παθητικής συναίνεσης**, όπως και στην ενεργητική, οι γονείς υπογράφουν και επιστρέφουν το έντυπο συναίνεσης εκφράζοντας την επιθυμία τους –είτε θετική ή αρνητική– σχετικά με τη συμμετοχή του παιδιού τους στην έρευνα. Ωστόσο, οι γονείς ενημερώνονται μέσω του ενημερωτικού σημειώματος που αποστέλλεται ότι *“σε περίπτωση που δεν επιστραφεί το συμπληρωμένο έντυπο συναίνεσης θα θεωρηθεί ότι δεν έχετε καμία αντίρρηση το παιδί σας να λάβει μέρος στην έρευνα”*.

Πανεπιστήμια έχουν συσταθεί Επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας με στόχο τη διασφάλιση της διεξαγωγής ερευνών που πραγματοποιούν σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες ηθικής και δεοντολογίας. Το πρωτόκολλο της έρευνας BECAN στην Ελλάδα έλαβε την έγκριση της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού. Επίσης, η μεθοδολογία της έρευνας εγκρίθηκε από την Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή για δεοντολογικά ζητήματα που συστάθηκε ειδικά για τους σκοπούς του προγράμματος BECAN.

B.2. Εκπαίδευση ερευνητριών πεδίου

Οι ερευνήτριες πεδίου παρακολούθησαν ένα διήμερο εκπαιδευτικό σεμινάριο (διάρκειας 16 ωρών) το οποίο πραγματοποιήθηκε από την ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ στις 2-3 Σεπτεμβρίου 2010. Συνολικά, εκπαιδεύτηκαν 17 επαγγελματίες⁴, 16 Ψυχολόγοι και 1 Κοινωνική Λειτουργός.

Το σεμινάριο περιελάμβανε εκπαιδευτικές ενότητες σχετικά με α) το θεωρητικό υπόβαθρο του φαινομένου της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών, β) τη μεθοδολογία (π.χ. ερευνητικά εργαλεία, μέθοδοι συλλογής των δεδομένων, δείγμα) και γ) την οργάνωση της έρευνας στα δείγματα των μαθητών/-τριών και των γονιών τους αλλά και στα δείγματα των παιδιών που έχουν εγκαταλείψει τη φοίτησή τους στο σχολείο και των γονιών τους. Κατά την εκπαίδευση παρουσιάστηκαν λεπτομερώς οι οδηγίες και η βήμα-προς-βήμα διαδικασία συλλογής των δεδομένων μέσω αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων και δομημένων συνεντεύξεων. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης πραγματοποιήθηκαν προσομοιωμένες συνεντεύξεις (mock interviews) μεταξύ των εκπαιδευόμενων χρησιμοποιώντας τα ερευνητικά εργαλεία (με στόχο την αρχική εξοικείωση των ερευνητριών με τα εργαλεία και τον έλεγχο της ποιότητας των δεδομένων). Ειδικές εκπαιδευτικές ενότητες του σεμιναρίου περιελάμβαναν ζητήματα α) δεοντολογίας και ασφάλειας που σχετίζονταν με την έρευνα, β) διαχείρισης περιστατικών Κακοποίησης - Παραμέλησης (ΚαΠα) των Παιδιών και/ή Βίας μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων (ΒΕΣ), και γ) εποπτείας της ερευνητικής ομάδας.

Οι εκπαιδευόμενες παρέλαβαν σε έντυπη μορφή τον «Οδηγό Έρευνας» (Πετρουλάκη, Τσιριγώτη, Νικολαΐδης, 2010) ο οποίος δημιουργήθηκε ειδικά για την παρούσα έρευνα. Ο «Οδηγός Έρευνας» περιελάμβανε λεπτομερώς όλες τις πληροφορίες που δόθηκαν κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης, καθώς και μια λίστα τυποποιημένων, προ-διατυπωμένων, απαντήσεων που θα χρησιμοποιούσαν οι ερευνήτριες προκειμένου να απαντήσουν στα πιθανά ερωτήματα των συμμετεχόντων/-ουσών (παιδιά και γονείς), μια λίστα με φορείς παροχής υπηρεσιών σε περιστατικά ΚαΠα παιδιών και ΒΕΣ, πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο ελέγχου της ποιότητας των δεδομένων και αναφοράς της διαδικασίας συλλογής τους καθώς και άλλα απαραίτητα υλικά (π.χ. κάρτες συνέντευξης, έντυπα αναφοράς).

Επίσης, η εκπαίδευση περιελάμβανε και μετεκπαιδευτικές υποχρεώσεις όπου οι εκπαιδευμένες ερευνήτριες έπρεπε να διενεργήσουν δοκιμαστικές χορηγήσεις των αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων (σε τουλάχιστον δύο παιδιά και δύο γονείς) καθώς και δοκιμαστικές συνεντεύξεις (με τουλάχιστον δύο παιδιά και δύο γονείς). Στόχος αυτής της δοκιμαστικής διαδικασίας ήταν η πλήρης

---

⁴ Για τη συλλογή των δεδομένων προσελήφθησαν 12 από τις 17 εκπαιδευόμενες.

εξοικείωση των ερευνητριών με τα ερευνητικά εργαλεία, ο εντοπισμός τυχόν επιπρόσθετων ερωτήσεων των συμμετεχόντων/-ουσών και δημιουργία των αντίστοιχων τυποποιημένων απαντήσεων, καθώς και η πραγματοποίηση μιας ακόμη πιλοτικής δοκιμής των ερευνητικών εργαλείων.

Το εκπαιδευτικό σεμινάριο αξιολογήθηκε μέσω ανώνυμων προ- και μετά- ερωτηματολογίων που συμπλήρωσαν οι ερευνήτριες πεδίου πριν την έναρξη του σεμιναρίου και στη λήξη του, αντίστοιχα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του μετά-ερωτηματολογίου, οι εκπαιδευόμενες απάντησαν, σε μια κλίμακα από το 0 έως το 10, ότι έμεινα σχεδόν «απόλυτα» ικανοποιημένες από την εκπαίδευση συνολικά ($M = 9.3$, $SD = .93$) αλλά και από τις άλλες διαστάσεις του σεμιναρίου που τους ζητήθηκε να αξιολογήσουν [την πληρότητα του "Εκπαιδευτικού Φακέλου" που διανεμήθηκε ($M = 9.7$, $SD = .48$), την επάρκεια των εκπαιδευτών/-τριών ($M = 9.6$, $SD = .62$), την ποιότητα του "Οδηγού Έρευνας" και την επάρκεια της οργάνωσης του σεμιναρίου ($M = 9.4$, $SD = .72$ και $.63$, αντίστοιχα), το περιεχόμενο της εκπαίδευσης ($M = 9.3$, $SD = .79$), τον τρόπο που υλοποιήθηκε η εκπαιδευτική διαδικασία ($M = 9.1$, $SD = .93$), το χώρο διεξαγωγής της εκπαίδευσης ($M = 8.6$, $SD = 1.03$)]. Επίσης τα αποτελέσματα έδειξαν ότι, με βάση την ίδια 11-βάθμια κλίμακα, αξιολόγησαν πολύ υψηλά κατά μέσο όρο (8.8 - 9.3 σε 6 ερωτήσεις) την επάρκεια της ενημέρωσης που έλαβαν για τους στόχους και τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας και τον τρόπο με τον οποίο είχε σχεδιαστεί να πραγματοποιηθεί ο συντονισμός και η εποπτεία της ερευνητικής ομάδας όσον αφορά μεθοδολογικά ζητήματα και τη διαχείριση περιστατικών ΚαΠα. Μια επιπρόσθετη ένδειξη της αποτελεσματικότητας της εκπαίδευσης ήταν οι υψηλές κατά μέσο όρο αξιολογήσεις των εκπαιδευόμενων (9.1 και 8.8) στις ερωτήσεις που ζητούσαν να αξιολογήσουν, *πόσο ξεκάθαρος σας είναι ο ρόλος που θα κληθείτε να έχετε ως ερευνήτρια; και κατά πόσο πιστεύετε ότι μπορείτε να ανταποκριθείτε στο ρόλο σας ως ερευνήτρια;*

Επιπλέον, οι εκπαιδευόμενες αξιολόγησαν πριν και μετά το σεμινάριο, με βάση μια κλίμακα από το 0 – 10 (καθόλου ... απόλυτα), *πόσο άνετα αισθάνονταν να ρωτήσουν ένα παιδί (ή ένα γονιό για το παιδί του/της) αν υφίσταται κάποια από τις 4 μορφές κακοποίησης, τις γνώσεις που είχαν εκείνη τη στιγμή όσον αφορά 11 ερωτήσεις που άπτονταν θεμάτων μεθοδολογίας, δεοντολογίας και ΚαΠα (σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο), καθώς και πόσο σίγουρες αισθάνονταν ότι μπορούσαν να χειριστούν μεθοδολογικά, δεοντολογικά και άλλα πρακτικά θέματα ή δυσκολίες που ενδεχομένως ανέκυπταν κατά τη διάρκεια της έρευνας (8 ερωτήσεις)*. Ο μέσος όρος των αξιολογήσεων των εκπαιδευόμενων και στις 27 ερωτήσεις αυξήθηκε μετά την εκπαίδευση σε σύγκριση με τις προ-μετρήσεις. Πιο συγκεκριμένα, ο βαθμός στον οποίο αισθάνονταν άνετα να ρωτήσουν ένα παιδί ή ένα γονιό για ΚαΠα (8 ερωτήσεις) κυμάνθηκε κατά μέσο όρο από 6 έως 7.3 στην προ-μέτρηση ενώ στην μετά-μέτρηση αυξήθηκε στο 7.1 – 8.6 (δηλαδή, οι τιμές αυξήθηκαν κατά 0.1 – 1.4 μονάδα). Επίσης, οι μέσες τιμές της αυτο-αξιολόγησης των γνώσεων των ερευνητριών που κυμάνθηκαν από 6 έως 8.5 πριν την εκπαίδευση, αυξήθηκαν κατά 0.6 – 2.4 μονάδες μετά την εκπαίδευση (καθώς οι αντίστοιχες μέσες τιμές μετά την εκπαίδευση κυμάνθηκαν από 8.4 έως 9.1). Τέλος, ο βαθμός στον οποίο αισθάνονταν σίγουρες για τη δυνατότητά τους να χειριστούν προβλήματα που ενδεχομένως ανέκυπταν κατά τη διάρκεια της έρευνας (8 ερωτήσεις) κυμάνθηκε κατά μέσο όρο από 6.6. έως 7.9 στην προ-μέτρηση ενώ στην μετά-μέτρηση κυμάνθηκε από 8 έως 8.5 (δηλαδή, οι τιμές αυξήθηκαν κατά 0.5 – 1.6 μονάδα)

Γ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η έρευνα BECAN στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα μαθητών/-ριών που φοιτούσαν: α) στην **ΣΤ΄ Δημοτικού**, β) στην **Α΄ Γυμνασίου**, γ) στην **Α΄ Ενιαίου Λυκείου** και δ) στην **Α΄ Επαγγελματικού Λυκείου** σε όλους τους Νομούς των Περιφερειών Αττικής και Κρήτης και στον Νομό Θεσσαλονίκης καθώς και στους γονείς/κηδεμόνες τους. Αρχικά η έρευνα είχε σχεδιαστεί να πραγματοποιηθεί σε όλους τους Νομούς της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας. Κατά συνέπεια και η δειγματοληψία -που περιγράφεται στο επόμενο κεφάλαιο- περιελάμβανε όλους τους Νομούς της Περιφέρειας αυτής (βλ. Πίνακα 1α-δ). Ωστόσο, για πρακτικούς λόγους (που αφορούσαν σε έλλειψη χρόνου αλλά και οικονομικών πόρων) η έρευνα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί μόνο στον μεγαλύτερο σε μαθητικό πληθυσμό Νομό της Περιφέρειας Κ. Μακεδονίας, και συγκεκριμένα στο Νομό Θεσσαλονίκης.

Γ.1. Μέθοδος δειγματοληψίας

Προκειμένου να επιλεγεί αντιπροσωπευτικό δείγμα μαθητών/-ριών από το σύνολο του μαθητικού πληθυσμού των τάξεων ΣΤ΄ Δημοτικού⁵, Α΄ Γυμνασίου⁶ και Α΄ Ενιαίου⁷ και Επαγγελματικού Λυκείου⁸ στις Περιφέρειες Αττικής, Κεντρικής Μακεδονίας και Κρήτης, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος **πολυ-σταδιακής στρωματοποιημένης δειγματοληψίας κατά σύνολα** (multi-stage stratified cluster sampling). Ως μέγεθος του δείγματος ορίστηκε το 5% του μαθητικού πληθυσμού όλης της Ελλάδας (330.508 μαθητές/-ριες⁹), δηλαδή 16.526 μαθητές/-ριες. Στη συνέχεια περιγράφονται τα στάδια της δειγματοληψίας:

- Από το σύνολο των 13 Περιφερειών της Ελλάδας, σκοπίμως επιλέχθηκαν οι τρεις μεγαλύτερες ως προς το μαθητικό πληθυσμό των τριών συγκεκριμένων τάξεων, δηλαδή η Αττική (106.516 μαθητές/-ριες), η Κεντρική Μακεδονία (60.598 μαθητές/-ριες) και η Κρήτη (21.615 μαθητές/-ριες). Η Περιφέρεια Κρήτης επιλέχθηκε ως τρίτη, παρόλο που ο μαθητικός πληθυσμός της ήταν λίγο μικρότερος από αυτόν της Θεσσαλίας (22.207 μαθητές/-ριες) και της Δυτικής Ελλάδας (21.785 μαθητές/-ριες) επειδή ήταν η μοναδική νησιωτική Περιφέρεια (**Κρήτη**) και επιπροσθέτως, εξαιτίας κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (αυξημένο τουριστικό πληθυσμό για περισσότερους από επτά μήνες το έτος και οπλοκατοχή και οπλοχρησία). Συνολικά, στις τρεις επιλεγμένες Περιφέρειες φοιτούσε το 57% του συνόλου του μαθητικού πληθυσμού της Ελλάδας των τριών συγκεκριμένων τάξεων. Το επιλεγθέν δείγμα (16.526 μαθητές/-ριες) αποτελεί το 8,77% του μαθητικού πληθυσμού των 3 Περιφερειών.

Το συνολικό δείγμα, αρχικά, στρωματοποιήθηκε στις τρεις τάξεις (στην Α΄ Λυκείου πραγματοποιήθηκε μια επιπλέον στρωματοποίηση μεταξύ Ενιαίου – Επαγγελματικού Λυκείου) με τρόπο ώστε να διατηρεί τις αναλογίες του μαθητικού πληθυσμού των τάξεων (28,87%, 36,12, 27,74 και 7,26% για την ΣΤ΄, Α΄ Γυμνασίου, Ενιαίου και Επαγγελματικού Λυκείου, αντίστοιχα) των

⁵ Δημόσια και Ιδιωτικά, Ολοήμερα, Πειραματικά, Διαπολιτισμικά και Ειδικά Δημοτικά Σχολεία

⁶ Δημόσια και Ιδιωτικά, Ημερήσια και Εσπερινά, Πειραματικά, Διαπολιτισμικά, Ειδικής Αγωγής, Καλλιτεχνικά, Μουσικά και Πειραματικά

⁷ Δημόσια και Ιδιωτικά, Ημερήσια και Εσπερινά, Πειραματικά, Διαπολιτισμικά, Ειδικής Αγωγής, Καλλιτεχνικά, Μουσικά και Πειραματικά

⁸ Ημερήσια και Εσπερινά

⁹ Για τη δειγματοληψία χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία που αφορούσαν το σχολικό έτος 2009-10 τα οποία αντλήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Δια Βίου Μάθησης, Διεύθυνση Λειτουργικών Υποδομών, Πληροφορικής και Νέων Τεχνολογιών.

επιλεχθέντων Περιφερειών. Κατόπιν αυτής της στρωματοποίησης, με βάση την οποία ορίστηκε το μέγεθος του δείγματος κάθε τάξης, η στρωματοποίηση και η δειγματοληψία όλων των επόμενων σταδίων πραγματοποιήθηκε ξεχωριστά για κάθε τάξη.

- Στο επόμενο στάδιο δεν έγινε επιλογή νομών αλλά, για καθεμία από τις τρεις επιλεγμένες Περιφέρειες, συμπεριελήφθησαν στο δείγμα **όλες οι Νομαρχίες της Περιφέρειας Αττικής** (Αθηνών, Ανατολικής Αττικής, Δυτικής Αττικής, Πειραιώς), και **όλοι οι Νομοί των Περιφερειών Κ. Μακεδονίας** (Ημαθίας, Θεσ/νίκης, Κιλκίς, Πέλλης, Πιερίας, Σερρών, Χαλκιδικής) και **Κρήτης** (Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνης, Χανίων). Το δείγμα κάθε μιας από τις τέσσερις τάξεις στρωματοποιήθηκε στους νομούς/νομαρχίες κάθε περιφέρειας με τρόπο που το συνολικό δείγμα της Περιφέρειας να διατηρεί τις αναλογίες του μαθητικού πληθυσμού των νομών/νομαρχιών (βλ. στήλη: “ποσοστωση παιδιών ανά Νομό στο Ν” στους Πίνακες 1α-δ).
- Στο τρίτο στάδιο, για κάθε μία από τις τέσσερις τάξεις, με βάση το μέγεθος του δείγματος μαθητών/-ριών, όπως αυτό καθορίστηκε από τις στρωματοποιήσεις των προηγούμενων σταδίων (βλ. στήλη: “επιθυμητό δείγμα ($n_{\text{επιθ}}$)” στους Πίνακες 1α-δ), υπολογίστηκε ο αριθμός των σχολείων που απαιτούνταν για να καλυφθεί το δείγμα (βλ. στήλη: “επιλεχθέν δείγμα ($n_{\text{επιλ}}$)” στους Πίνακες 1α-δ). Τα σχολεία επιλέχθηκαν με τυχαίο τρόπο από τη λίστα όλων των σχολείων κάθε νομού του ΥΠΕΠΘ. Επίσης, με τυχαίο τρόπο επιλέχθηκαν και **αναπληρωματικά σχολεία** σε περίπτωση που κάποιοι/-ες από τους/τις Διευθυντές/-ριες των δειγματοληφθέντων σχολικών μονάδων δεν επιθυμούσαν να συμμετέχουν στην έρευνα.
- Σε κάθε επιλεγμένο σχολείο του δείγματος συμπεριελήφθησαν **όλα τα τμήματα** κάθε τάξης (δηλαδή, **όλα τα παιδιά κάθε τμήματος** κλήθηκαν, **μαζί με έναν από τους γονείς τους**, να λάβουν μέρος στην έρευνα). Επειδή η μονάδα δειγματοληψίας ήταν αναγκαστικά το σχολείο και όχι οι μαθητές/-ριες, το μέγεθος του δείγματος των μαθητών/-ριών που επιλέχθηκε ($n_{\text{επιλ}}$) διέφερε από το προαναφερθέν (καθώς ανήλθε σε 19.411 μαθητές/-ριες σε 406 επιλεχθέντα σχολεία) (βλ. Πίνακες 1α-δ).

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι, παρόλο που ο αρχικός σχεδιασμός της δειγματοληψίας προέβλεπε περαιτέρω στρωματοποίηση του δείγματος ως προς την αστικότητα (αστική – μη αστική περιοχή) της περιοχής του σχολείου, στην πράξη κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί λόγω της μη διαθεσιμότητας των συγκεκριμένων πληροφοριών από το ΥΠΔΒΜΘ. Ως αποτέλεσμα η στρωματοποίηση του δείγματος ως προς τη συγκεκριμένη μεταβλητή έγινε εκ των υστέρων, με βάση τον αναφερόμενο τύπο κατοικίας των συμμετεχόντων/-ουσών (ερώτηση 4.1 του ICAS-CH ερωτηματολογίου) και όχι με βάση την τοποθεσία των σχολείων.

Εκ των υστέρων, η συγκεκριμένη επιλογή θα μπορούσε να αξιολογηθεί και ως ορθότερη καθώς όλα τα Λύκεια (και τα περισσότερα Γυμνάσια) βρίσκονται σε αστικές περιοχές ενώ τα παιδιά που φοιτούν σε αυτά μπορεί να κατοικούν τόσο σε αστικές όσο και σε μη αστικές περιοχές.

Πίνακας 1α. Μαθητικός πληθυσμός, επιθυμητό και επιλεγθέν δείγμα Δημοτικών και μαθητών/-ριών ΣΤ' Δημοτικού, ανά Περιφέρεια και Νομό (σύνολο Ελλάδας: 97.716 μαθητές/-ριες ΣΤ' Δημοτικού σε 5.962 σχολεία[†])

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ & Νομοί	Πληθυσμός (N) [†]		Επιθυμητό δείγμα (n _{επιθ})	Επιλεγθέν δείγμα (n _{επιλ})		Ποσόστωση παιδιών (%) στο	
	Σχολεία	Παιδιά	Παιδιά	Σχολεία	Παιδιά	N	n _{επιλ}
ΑΤΤΙΚΗ	1.118	29.937	2.655	103	2.790	54,34	52,19
N. Αθηνών	703	19.671	1.744	62	1.810	35,70	33,86
N. Αν. Αττικής	149	4.040	358	12	361	7,33	6,75
N. Δυτ. Αττικής	63	1.754	156	7	192	3,18	3,59
N. Πειραιώς	203	4.472	397	22	427	8,12	7,99
Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	891	18.549	1.645	84	1.825	33,67	34,14
N. Ημαθίας	80	1.533	136	8	154	2,78	2,88
N. Θεσ/νίκης	366	10.537	934	35	971	19,12	18,16
N. Κιλκίς	56	772	68	4	74	1,40	1,38
N. Πέλλης	126	1.563	139	11	150	2,84	2,81
N. Πιερίας	74	1.397	124	8	179	2,54	3,35
N. Σερρών	117	1.601	142	11	186	2,91	3,48
N. Χαλκιδικής	72	1.146	102	7	111	2,08	2,08
ΚΡΗΤΗ	478	6.609	586	36	731	12,00	13,67
N. Ηρακλείου	231	3.268	290	13	344	5,93	6,43
N. Λασιθίου	67	793	70	6	95	1,44	1,78
N. Ρεθύμνης	80	945	84	9	126	1,72	2,36
N. Χανίων	100	1.603	142	8	166	2,91	3,10
ΣΥΝΟΛΟ	2.487	55.095	4.886	223	5.346	100%	100%

Πίνακας 1β. Μαθητικός πληθυσμός, επιθυμητό και επιλεγθέν δείγμα Γυμνασίων και μαθητών/-ριών Α' Τάξης Γυμνασίου, ανά Περιφέρεια και Νομό (σύνολο Ελλάδας: 117.521 μαθητές/-ριες Α' Γυμνασίου σε 1.893 σχολεία[†])

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ & Νομοί	Πληθυσμός (N) [†]		Επιθυμητό δείγμα (n _{επιθ})	Επιλεγθέν δείγμα (n _{επιλ})		Ποσόστωση παιδιών (%) στο	
	Σχολεία	Παιδιά	Παιδιά	Σχολεία	Παιδιά	N	n _{επιλ}
ΑΤΤΙΚΗ	512	38.766	3.349	48	3.544	56,99	53,90
N. Αθηνών	329	24.824	2.145	30	2.199	36,50	33,44
N. Αν. Αττικής	74	5.884	508	7	568	8,65	8,64
N. Δυτ. Αττικής	26	2.261	195	3	203	3,32	3,09
N. Πειραιώς	83	5.797	501	8	574	8,52	8,73
Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	316	21.364	1.846	35	2.177	31,42	33,10
N. Ημαθίας	26	1.882	163	3	188	2,77	2,86
N. Θεσ/νίκης	163	12.256	1.059	18	1.142	18,02	17,37
N. Κιλκίς	16	827	71	2	120	1,22	1,82
N. Πέλλης	25	1.781	154	3	202	2,62	3,07
N. Πιερίας	22	1.494	129	2	188	2,20	2,86
N. Σερρών	40	1.803	156	4	204	2,65	3,10
N. Χαλκιδικής	24	1.321	114	3	133	1,94	2,02
ΚΡΗΤΗ	108	7.880	681	11	855	11,59	13,00
N. Ηρακλείου	49	3.907	337	5	353	5,75	5,37
N. Λασιθίου	14	946	82	2	133	1,39	2,02
N. Ρεθύμνης	19	1.132	98	2	142	1,66	2,16
N. Χανίων	26	1.895	164	2	227	2,79	3,45
ΣΥΝΟΛΟ	936	68.010	5.876	94	6.576	100%	100%

[†] Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη δειγματοληψία αφορούσαν το σχολικό έτος 2009-10 και αντλήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Δια Βίου Μάθησης, Διεύθυνση Λειτουργικών Υποδομών, Πληροφορικής και Νέων Τεχνολογιών.

Πίνακας 1γ. Μαθητικός πληθυσμός, επιθυμητό και επιλεγθέν δείγμα Ενιαίων Λυκείων και μαθητών/ριών Α' Τάξης Ενιαίου Λυκείου, ανά Περιφέρεια και Νομό (σύνολο Ελλάδας: 89.181 μαθητές/ριες Α' Τάξης Ενιαίου Λυκείου σε 1.123 σχολεία[†])

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ & Νομοί	Πληθυσμός (N) [†]		Επιθυμητό δείγμα (n _{επιθ})	Επιλεγθέν δείγμα (n _{επιλ})		Ποσοστωση παιδιών (%) στο	
	Σχολεία	Παιδιά	Παιδιά	Σχολεία	Παιδιά	N	n _{επιλ}
ΑΤΤΙΚΗ	389	30.654	2.675	36	2.816	59,98	53,59
N. Αθηνών	262	20.915	1.825	22	1.899	40,92	36,14
N. Αν. Αττικής	56	4.486	392	6	430	8,78	8,18
N. Δυτ. Αττικής	15	1.232	107	2	113	2,41	2,15
N. Πειραιώς	56	4.021	351	6	374	7,87	7,12
Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	188	15.275	1.332	20	1.671	29,88	31,80
N. Ημαθίας	14	1.149	100	2	160	2,25	3,04
N. Θεσ/νίκης	110	9.403	821	10	892	18,4	16,98
N. Κιλκίς	10	539	47	2	160	1,05	3,04
N. Πέλλης	11	1.106	96	1	114	2,16	2,17
N. Πιερίας	12	1.147	100	2	107	2,24	2,04
N. Σερρών	21	1.251	109	1	124	2,45	2,36
N. Χαλκιδικής	10	680	59	2	114	1,33	2,17
ΚΡΗΤΗ	67	5.185	452	7	767	10,14	14,61
N. Ηρακλείου	34	2.656	232	2	314	5,2	5,98
N. Λασιθίου	7	553	48	1	179	1,08	3,41
N. Ρεθύμνης	9	667	58	2	116	1,3	2,21
N. Χανίων	17	1.309	114	2	158	2,56	3,01
ΣΥΝΟΛΟ	644	51.114	4.459	63	5.254	100%	100%

Πίνακας 1δ. Μαθητικός πληθυσμός, επιθυμητό και επιλεγθέν δείγμα Επαγγελματικών Λυκείων (ΕΠΑ.Λ) και μαθητών/ριών Α' Τάξης ΕΠΑ.Λ, ανά Περιφέρεια και Νομό (σύνολο Ελλάδας: 26.090 μαθητές/ριες Α' Τάξης ΕΠΑ.Λ σε 390 σχολεία[†])

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ & Νομοί	Πληθυσμός (N) [†]		Επιθυμητό δείγμα (n _{επιθ})	Επιλεγθέν δείγμα (n _{επιλ})		Ποσοστωση παιδιών (%) στο	
	Σχολεία	Παιδιά	Παιδιά	Σχολεία	Παιδιά	N	n _{επιλ}
ΑΤΤΙΚΗ	86	7.159	652	12	923	49,97	41,30
N. Αθηνών	55	4.350	396	6	444	30,37	19,87
N. Αν. Αττικής	11	996	91	2	197	6,95	8,81
N. Δυτ. Αττικής	5	515	47	1	97	3,59	4,34
N. Πειραιώς	15	1.298	118	3	185	9,06	8,28
Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	63	5.225	477	9	817	36,48	36,55
N. Ημαθίας	4	395	36	1	215	2,76	9,62
N. Θεσ/νίκης	31	2.744	250	3	305	19,16	13,65
N. Κιλκίς	3	301	28	1	83	2,10	3,71
N. Πέλλης	8	541	49	1	66	3,78	2,95
N. Πιερίας	4	459	42	1	28	3,20	1,25
N. Σερρών	8	500	46	1	44	3,49	1,97
N. Χαλκιδικής	5	285	26	1	76	1,99	3,4
ΚΡΗΤΗ	24	1.941	176	5	495	13,55	22,15
N. Ηρακλείου	8	915	83	2	145	6,39	6,49
N. Λασιθίου	5	268	24	1	52	1,87	2,33
N. Ρεθύμνης	3	245	22	1	196	1,71	8,77
N. Χανίων	8	513	47	1	102	3,58	4,56
ΣΥΝΟΛΟ	173	14.325	1.305	26	2.235	100%	100%

[†] Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη δειγματοληψία αφορούσαν το σχολικό έτος 2009-10 και αντλήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Δια Βίου Μάθησης, Διεύθυνση Λειτουργικών Υποδομών, Πληροφορικής και Νέων Τεχνολογιών.

Γ.2. Δείγμα

Το τελικό δείγμα των μαθητών/-ριών της έρευνας (βλ. Πίνακα Γ.2.1) διαφέρει από το $n_{\text{επιλ}}$ καθώς, αφενός, η έρευνα δεν πραγματοποιήθηκε σε όλους τους Νομούς της Περιφέρειας Κ. Μακεδονίας, και αφετέρου ο αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών/-ριών που φοιτούσαν στις επιλεγμένες σχολικές μονάδες κατά τα σχολικά έτη 2010-11 και 2011-12 που διεξήχθη η έρευνα ήταν ελαφρώς διαφοροποιημένος από τα στοιχεία του σχολικού έτους 2009-10 στα οποία βασίστηκε η δειγματοληψία. Συνεπώς, το τελικό δείγμα των μαθητών/-ριών της έρευνας ανήλθε σε 15.320 μαθητές/-ριες, σε 307 σχολεία και 747 τμήματα συνολικά και για τις τρεις τάξεις, το οποίο αποτελεί το 4,6% ολόκληρου του μαθητικού πληθυσμού των τριών συγκεκριμένων τάξεων της Ελλάδας και το 8,1% του μαθητικού πληθυσμού των Περιφερειών Αττικής, Κρήτης και του Νομού Θεσσαλονίκης.

Πίνακας Γ.2.1. Αριθμός σχολείων, τμημάτων, παιδιών και των γονιών τους στο δείγμα, ανά τάξη και γεωγραφική περιοχή. (Συνολικό δείγμα: 15.320 μαθητές/-ριες, που φοιτούσαν σε 747 τμήματα σε 307 σχολεία και 10.567 γονείς)

Γεωγραφική περιοχή ¹	Τάξη												Δείγμα γονιών
	ΣΤ Δημοτικού			Α Γυμνασίου			Α Ενιαίου Λυκείου			Α ΕΠΑ.Λ			
	Σχολεία	Τμήματα	Μαθητές/-ριες	Σχολεία	Τμήματα	Μαθητές/-ριες	Σχολεία	Τμήματα	Μαθητές/-ριες	Σχολεία	Τμήματα	Μαθητές/-ριες	
Αττική	97	146	2697	48	154	3318	34	130	2914	97	146	11	6521
Κρήτη	34	47	764	11	36	770	8	30	730	34	47	5	1918
Θεσσαλονίκη	29	48	940	18	46	984	10	34	780	29	48	2	2128
ΣΥΝΟΛΟ	160	241	4401	77	236	5072	52	194	4424	160	241	18	10567

¹ Όλοι οι Νομοί των Περιφερειών Αττικής και Κρήτης και ο Νομός Θεσσαλονίκης

Γ.3. Ποσοστά Απόκρισης

Σχολικές μονάδες. Όσον αφορά στις σχολικές μονάδες, από τα 324 δειγματοληφθέντα σχολεία Α'βάθμιας και Β'βάθμιας εκπαίδευσης στις Περιφέρειες Αττικής, Κρήτης και στο Νομό Θεσσαλονίκης, 5 Δημοτικά είχαν συγχωνευθεί με άλλα Δημοτικά Σχολεία ή είχε ανασταλεί η λειτουργία τους ή δεν φοιτούσαν παιδιά στην ΣΤ' Δημοτικού κατά το συγκεκριμένο σχολικό έτος που διεξήχθη η έρευνα. Από τα υπόλοιπα 319 δειγματοληφθέντα σχολεία, συνολικά 31 Διευθυντές/-ριες (9.7%) αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Οι 18 αρνήσεις προήλθαν από Δημοτικά σχολεία (10.6% των Δημοτικών σχολείων) –εκ των οποίων 3 ήταν Ειδικά Δημοτικά Σχολεία-, 7 αρνήσεις από Γυμνάσια (9.1% των Γυμνασίων) και 6 αρνήσεις από Ενιαία και Επαγγελματικά Λύκεια (8.2% των Λυκείων) –εκ των οποίων 4 (7.5%) ήταν Ενιαία Λύκεια και 2 (10%) ήταν ΕΠΑ.Λ. Όσον αφορά στα ιδιωτικά σχολεία, μόνο 3 από τα 9 δειγματοληφθέντα σχολεία αποδέχθηκαν να διεξαχθεί η έρευνα (ένα Λύκειο και δύο Γυμνάσια).

Οι κύριοι λόγοι των αρνήσεων αφορούσαν σε: α) έλλειψη χρόνου (κυρίως σε σχολεία Β'βάθμιας εκπαίδευσης), β) φόβο πιθανών αντιδράσεων από τους γονείς (κυρίως σε ιδιωτικά και δημοτικά σχολεία), γ) άρνηση του Συλλόγου Διδασκόντων ή του/της δασκάλου/-ας της τάξης (στην περίπτωση δημοτικών) να πραγματοποιηθεί η έρευνα και δ) ορισμένοι/-ες Διευθυντές/-ριες αρνήθηκαν επειδή το σχολείο τους είχε ήδη συμμετάσχει σε άλλες έρευνες κατά τη διάρκεια του ίδιου σχολικού έτους ή κάποια άλλη έρευνα ήταν ήδη σε εξέλιξη. Όσον αφορά στα δημοτικά σχολεία και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση των Ειδικών Δημοτικών Σχολείων, οι Διευθυντές/-ριες αρνήθηκαν να συμμετάσχει το σχολείο τους στην έρευνα επί τη βάση της

εκτίμησής τους ότι τα παιδιά δεν θα μπορούσαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις ούτε και μέσω συνέντευξης. Στην περίπτωση των γενικών Δημοτικών σχολείων, ο κύριος λόγος άρνησης ήταν οι επιφυλάξεις του διδακτικού προσωπικού λόγω φόβου πιθανών αντιδράσεων από τους γονείς –ανεξάρτητα από το είδος της συναίνεσης που χρησιμοποιούνταν. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε δύο δημοτικά σχολεία, μετά το τέλος της συλλογής των δεδομένων από τα παιδιά, οι Διευθυντές/-ριες δεν ήθελαν να αποσταλούν στους γονείς τα δικά τους ερωτηματολόγια.

Τα σχολεία που αρνήθηκαν τη συμμετοχή τους αντικαταστάθηκαν από άλλα σχολεία της ίδιας περιοχής, τα οποία επελέγησαν από τη λίστα των αναπληρωματικών σχολείων, με βάση τη σειρά εμφάνισής τους στη λίστα (τα σχολεία αυτής της λίστας είχαν επίσης επιλεγεί στη φάση της δειγματοληψίας με τυχαίο τρόπο για κάθε τάξη και γεωγραφική περιοχή). Για κάθε περιοχή στην οποία υπήρχαν μία ή περισσότερες αρνήσεις σχολείων, επιλέγονταν τόσα αναπληρωματικά σχολεία όσα χρειαζόνταν για να συμπληρωθεί το μέγεθος του δείγματος αυτής της περιοχής καθώς ήταν πολύ πιθανό τα σχολεία που αρνήθηκαν να ήταν μεγαλύτερα και/ή μικρότερα (ως προς το μαθητικό πληθυσμό) από τα σχολεία που εμφανίζονταν πρώτα στην αναπληρωματική λίστα. Τα αναπληρωματικά σχολεία που επιλέχθηκαν ήταν 11 Δημοτικά, 7 Γυμνάσια, 5 Ενιαία Λύκεια και 1 ΕΠΑΛ.

Συμμετέχοντες/-ουσες. Τα ποσοστά συμμετοχής και απόκρισης των μαθητών/-ριών και των γονιών στην έρευνα παρουσιάζονται στους Πίνακες Γ.3.1 - Γ.3.3, μαζί με την περιγραφή των λόγων της απώλειας δείγματος. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι το είδος συναίνεσης των γονιών (ενεργητική έναντι παθητικής) για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τα ποσοστά απόκρισης, σε όλες τις τάξεις αλλά ιδιαίτερα στην ΣΤ' Δημοτικού και Α' Γυμνασίου. Πιο συγκεκριμένα, επί τη βάση των ευρημάτων ήταν εμφανές ότι όταν εφαρμοζόταν η ενεργητική συναίνεση, τα ποσοστά απόκρισης των παιδιών μειώνονταν αισθητά, σε σύγκριση με την παθητική συναίνεση (το αρχικό ποσοστό απόκρισης των παιδιών υπό συνθήκες ενεργητικής συναίνεσης 49,8% αυξήθηκε στο 80,51% όταν χρησιμοποιούνταν η παθητική συναίνεση).

Πίνακας Γ.3.1. Δείγματα μαθητών/-ριών και γονιών, ποσοστά συμμετοχής/απόκρισης και λόγοι απώλειας δείγματος

	Τάξη									
	ΣΤ' Δημοτικού		Α' Γυμνασίου		Α' Εν. Λυκείου		Α' ΕΠΑ.Λ		ΣΥΝΟΛΟ	
Μαθητές/-ριες	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Μέγεθος δείγματος (εγγεγραμμένα)¹	4401	100,00	5072	100,00	4424	100,00	1423	100,00	15320	100,00
Απουσίαζαν από το σχολείο	251	5,70	184	3,63	232	5,24	111	7,80	778	5,08
Αρνητικές συναιέσεις γονιών	679	15,43	655	12,91	253	5,72	75	5,27	1334	8,71
Μη επιστραφέντες συναιέσεις γονιών και/ή αρνήσεις παιδιών	675	15,34	741	14,61	466	10,53	324	22,77	2206	14,40
Συμπληρωμένα ICAST-CH (έγκυρα & άκυρα)	2796		3492		3473		913		10674	
Εξαιρεθέντα ICAST-CH	25	0,57	54	1,06	47	1,06	97	6,82	223	1,46
έγκυρα, λόγω ενήλικου απόμου (18+)	0	0,00	4	0,08	3	0,07	63	4,43	70	0,46
έγκυρα, λόγω άγνωστης ηλικίας απόμου	4	0,09	13	0,26	7	0,16	5	0,35	29	0,19
λόγω άκυρης συμπλήρωσης	21	0,48	37	0,73	37	0,84	29	2,04	124	0,81
Ποσοστό συμμετοχής (έγκυρα ICAST-CH)	2771	62,96	3438	67,78	3426	77,44	816	57,34	10451	68,22
Γονείς	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Μέγεθος δείγματος²	2768		3477		3461		861		10567	
Συμπληρωμένα ICAST-P (έγκυρα & άκυρα)	2168	78,32	2310	66,44	1897	54,81	306	35,54	6681	63,23
Εξαιρεθέντα ICAST-P	36	1,66	36	1,56	32	1,69	23	7,52	127	1,90
λόγω άκυρης συμπλήρωσης	36	1,66	35	1,52	30	1,58	9	2,94	110	1,65
έγκυρα, λόγω άλλης αιτίας ³	0	0,00	1	0,04	2	0,11	14	4,58	17	0,25
Ποσοστό απόκρισης (έγκυρα ICAST-P)	2132	77,02	2274	65,40	1865	53,89	283	32,87	6554	62,02

¹ Εγγεγραμμένοι/-ες μαθητές/-ριες στα σχολεία

² Οι γονείς που προσεγγίστηκαν για να συμπληρώσουν το ICAST-P ήταν οι γονείς των μαθητών/-ριών που συμπλήρωσαν το ICAST-CH και που δεν είχαν πρόβλημα να δώσουν στο γονιό τους το ICAST-P

³ Τα ερωτηματολόγια των γονιών ήταν έγκυρα αλλά 15 απάντησαν για ενήλικο/-η μαθητή/-ρια (τα οποία εξαιρέθηκαν από την ανάλυση) και 2 για παιδί με αδιευκρίνιστη ηλικία

Πίνακας Γ.3.2. Περιγραφή του δείγματος των μαθητών/-ριών, αριθμός ICAST-CH ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν, εξαιρέθηκαν και που ήταν έγκυρα, ποσοστά συμμετοχής και απόκρισης, ανά τάξη και γεωγραφική περιοχή

Τάξη	Γεωγραφική περιοχή	Δείγμα μαθητών/-ριών		Συμπληρωμένα ICAST-CH (έγκυρα & άκυρα)	ICAST-CH που εξαιρέθηκαν λόγω		έγκυρα ICAST-CH ερωτηματολόγια		
		N _{εγγε.} ¹	N _{παρ.} ²		άκυρης συμπλ/σης	άλλης αιτίας ³	N	Π.Σ. ⁴ (%)	Π.Α. ⁵ (%)
ΣΤ' Δημοτικού	Αττική	2697	2553	1640	9	3	1628	60,36	63,77
	Κρήτη	764	708	504	10		494	64,66	69,77
	Θεσσαλονίκη	940	889	652	2	1	649	69,04	73,00
ΣΥΝΟΛΟ ΣΤ' Δημοτικού		4401	4150	2796	21	4	2771	62,96	66,77
Α' Γυμνασίου	Αττική	3318	3205	2260	21	13	2226	67,09	69,45
	Κρήτη	770	742	496	4	2	490	63,64	66,04
	Θεσσαλονίκη	984	941	736	12	2	722	73,37	76,73
ΣΥΝΟΛΟ Α' Γυμνασίου		5072	4888	3492	37	17	3438	67,78	70,34
Α' Ενιαίου Λυκείου	Αττική	2914	2752	2236	25	7	2204	75,63	80,09
	Κρήτη	730	691	633	8		625	85,62	90,45
	Θεσσαλονίκη	780	749	604	4	3	597	76,54	79,71
ΣΥΝΟΛΟ Α' Ενιαίου Λυκείου		4424	4192	3473	37	10	3426	77,44	81,73
Α' ΕΠΑ.Λ	Αττική	780	721	468	18	49	401	51,41	55,62
	Κρήτη	452	414	294	5	13	276	61,06	66,67
	Θεσσαλονίκη	191	177	151	6	6	139	72,77	78,53
ΣΥΝΟΛΟ Α' ΕΠΑ.Λ		1423	1312	913	29	68	816	57,34	62,20
ΣΥΝΟΛΟ		15320	14542	10674	124	99	10451	58,22	71,87

¹ **N_{εγγεγραμμένων}**: Αριθμός μαθητών/-ριών εγγεγραμμένων στο σχολείο

² **N_{παρόντων}**: Αριθμός μαθητών/-ριών που ήταν παρόντα στην τάξη την ημέρα χορήγησης των ICAST-CH

³ Ερωτηματολόγια που εξαιρέθηκαν από την ανάλυση όταν ο/η απαντών/-ούσα ήταν ηλικίας 18+ (70 άτομα) ή η ηλικία του/της ήταν αδιευκρίνιστη (29 άτομα).

⁴ **Π.Σ.**: Ποσοστό Συμμετοχής, υπολογισμένο με βάση το **N_{εγγεγραμμένων}**, το οποίο υποδεικνύει το ποσοστό των μαθητών/-ριών του συνολικού δείγματος που προσέγγισε η έρευνα

⁵ **Π.Α.**: Ποσοστό Απόκρισης, υπολογισμένο με βάση το **N_{παρόντων}** στην τάξη.

Πίνακας Γ.3.3. Περιγραφή του δείγματος των γονιών, αριθμός ICAST-P ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν, εξαιρέθηκαν και που ήταν έγκυρα και ποσοστά απόκρισης, ανά τάξη παιδιών και γεωγραφική περιοχή

Τάξη	Γεωγραφική περιοχή	Δείγμα γονιών	Συμπληρωμένα ICAST-P (έγκυρα & άκυρα)	ICAST-P που εξαιρέθηκαν λόγω		έγκυρα ICAST-P ερωτηματολόγια	
				άκυρης συμπλ/σης	άλλης αιτίας ¹	N	R.R. (%)
ΣΤ' Δημοτικού	Αττική	1614	1237	18		1219	75,53
	Κρήτη	504	399	7		392	77,78
	Θεσσαλονίκη	650	532	11		521	80,15
ΣΥΝΟΛΟ ΣΤ' Δημοτικού		2768	2168	36		2132	77,02
Α' Γυμνασίου	Αττική	2252	1413	19	1	1393	61,86
	Κρήτη	495	343	8		335	67,68
	Θεσσαλονίκη	730	554	8		546	74,79
ΣΥΝΟΛΟ Α' Γυμνασίου		3477	2310	35	1	2274	65,40
Α' Ενιαίου Λυκείου	Αττική	2228	1069	15	1	1053	47,26
	Κρήτη	632	429	9		420	66,46
	Θεσσαλονίκη	601	399	6	1	392	65,22
ΣΥΝΟΛΟ Α' Ενιαίου Λυκείου		3461	1897	30	2	1865	53,89
Α' ΕΠΑ.Λ	Αττική	427	130	2	9	119	27,87
	Κρήτη	287	113	5	2	106	36,93
	Θεσσαλονίκη	147	63	2	3	58	39,46
ΣΥΝΟΛΟ Α' ΕΠΑ.Λ		861	306	9	14	283	32,87
ΣΥΝΟΛΟ		10567	6681	110	17	6554	62,02

¹ Τα ερωτηματολόγια των γονιών ήταν έγκυρα αλλά 15 απάντησαν για ενήλικο/-η μαθητή/-ρια (τα οποία εξαιρέθηκαν από την ανάλυση) και 2 για παιδί με αδιευκρίνιστη ηλικία

Πίνακας Γ.3.4. Δείγματα γονιών – παιδιών συζευγμένα κατά ζεύγη, ανά τάξη και γεωγραφική περιοχή

Τάξη	Γεωγραφική περιοχή	Έγκυρα ερωτηματολόγια		Έγκυρα ζεύγη
		ICAST-CH	ICAST-P	ICAST CH-P
ΣΤ' Δημοτικού	Αττική	1628	1219	1215
	Κρήτη	494	392	386
	Θεσσαλονίκη	649	521	519
ΣΥΝΟΛΟ ΣΤ' Δημοτικού		2771	2132	2120
Α' Γυμνασίου	Αττική	2226	1393	1392
	Κρήτη	490	335	334
	Θεσσαλονίκη	722	546	541
ΣΥΝΟΛΟ Α' Γυμνασίου		3438	2274	2267
Α' Ενιαίου Λυκείου	Αττική	2204	1053	1051
	Κρήτη	625	420	420
	Θεσσαλονίκη	597	392	391
ΣΥΝΟΛΟ Α' Ενιαίου Λυκείου		3426	1865	1862
Α' ΕΠΑ.Λ	Αττική	401	119	118
	Κρήτη	276	106	105
	Θεσσαλονίκη	139	58	57
ΣΥΝΟΛΟ Α' ΕΠΑ.Λ		816	283	280
ΣΥΝΟΛΟ		10451	6554	6529

Γ.4. Ερευνητικά Εργαλεία

Για τη συλλογή των δεδομένων από τους/τις μαθητές/-τριες και τους γονείς/κηδεμόνες τους χρησιμοποιήθηκαν τα τροποποιημένα ICAST-CH¹⁰ και ICAST-P¹¹ ερωτηματολόγια, αντίστοιχα¹². Στα παιδιά της ΣΤ' Δημοτικού χορηγήθηκε μια μικρότερη έκδοση του τροποποιημένου ICAST-CH ερωτηματολογίου, το οποίο περιελάμβανε 72 από τις συνολικά 82 ερωτήσεις της πλήρους έκδοσης του ερωτηματολογίου. Οι τροποποιήσεις που έγιναν στα ερωτηματολόγια ICAST στο πλαίσιο του προγράμματος BECAN περιγράφονται λεπτομερώς στο Balkan Report.

Εκτός από τις ερωτήσεις των ερωτηματολογίων που ήταν κοινές σε όλες τις γλώσσες και των 9 χωρών στις οποίες χορηγήθηκαν, στο Ελληνικό ICAST-CH ερωτηματολόγιο προστέθηκε στο τέλος μια ερώτηση που ρωτούσε τα παιδιά: *εάν σε ένα παιδί συμβεί κάτι από τα παραπάνω, νομίζεις ότι πρέπει να το πει σε κάποιον; [κλίμακα απάντησης: Ναι/Όχι (εάν ναι, σε ποιόν ή σε ποιους; - εάν όχι, γιατί;)].* Ο σκοπός για τον οποίο προστέθηκε η ερώτηση αυτή ήταν τριπλός:

- να διερευνηθεί η πρόθεση των παιδιών να αποκαλύψουν τυχόν εμπειρίες βίας, κάτι το οποίο θα αύξανε ενδεχομένως την πιθανότητα να λάβουν προστασία ή άλλου είδους υποστήριξη
- να μεταδοθεί ένα επιπλέον, ξεκάθαρο, μήνυμα στα παιδιά ότι ζητήματα που αφορούν εμπειρίες βίας και κακοποίησης δεν είναι θέματα «ταμπού» και ότι μπορούν να μιλήσουν για αυτά
- να δοθεί στα παιδιά η ευκαιρία να κάνουν μια «πρόβα» στο μυαλό τους, να σκεφτούν δηλαδή τι θα έκαναν εάν τους συμβεί μια τέτοια εμπειρία στο μέλλον (ή ακόμη και στην περίπτωση που ήδη έχουν τέτοιες εμπειρίες). Αυτή η νοερή «πρόβα» θα μπορούσε να αυξήσει το βαθμό ετοιμότητας της αντίδρασης των παιδιών.

¹⁰ Το τροποποιημένο Ελληνικό ICAST-CH ερωτηματολόγιο είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο:

www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/GR_ICAST-CH.pdf

¹¹ Το τροποποιημένο Ελληνικό ICAST-P ερωτηματολόγιο είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο:

www.becan.eu/sites/default/files/uploaded_images/GR_ICAST-P.pdf

¹² Το δικαίωμα μετάφρασης στα Ελληνικά και χρήσης των Ερωτηματολογίων ICAST παρασχέθηκε στη ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ από τη Διεθνή Εταιρία για την Πρόληψη της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών (ISPCAN)

Στην Ελληνική έκδοση του ICAST-P ερωτηματολογίου ενσωματώθηκαν οι «προαιρετικές» ερωτήσεις¹³ της αντίστοιχης Αγγλικής έκδοσης του ερωτηματολογίου. Οι ερωτήσεις αυτές είχαν ως στόχο να μετρήσουν τις γνώσεις (ερώτηση 51) και τις στάσεις (ερωτήσεις 46 και 50) των γονιών ως προς τη σωματική τιμωρία αλλά και την υποκειμενική τους εκτίμηση α) για τη συχνότητα με την οποία χρησιμοποιείται η σωματική τιμωρία ως μέσο διαπαιδαγώγησης των παιδιών (47α-στ) και β) την ύπαρξη βίας μεταξύ ερωτικών συντρόφων (48α-στ). Επιπλέον, μια σειρά ερωτήσεων (49α-ι) είχαν ως στόχο να μετρήσουν την έκθεση των ίδιων των γονιών σε βίαιες συμπεριφορές (ΒΕΣ ή ΚαΠα) κατά τη δική τους παιδική ηλικία. Τέλος, στο Ελληνικό ερωτηματολόγιο των γονιών προστέθηκαν και οι «προαιρετικές» δημογραφικές ερωτήσεις (ερωτήσεις 2, 4, 7 – 10), που αφορούσαν σε πληροφορίες σχετικά με την εθνικότητα των γονιών και τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους (αγροτική/αστική περιοχή), την υποκειμενική αξιολόγηση της οικογενειακής οικονομικής κατάστασης, καθώς και πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη κάποιας χρόνιας νόσου ή αναπηρίας και ψυχικής ασθένειας κάποιου μέλους ή μελών της οικογένειας.

Πολιτισμική προσαρμογή

Η πολιτισμική προσαρμογή των μεταφρασμένων εργαλείων που πραγματοποιήθηκε πριν τη διεξαγωγή της έρευνας περιελάμβανε τρία στάδια: α) ομάδες εστιασμένης συζήτησης (focus groups) με γονείς και παιδιά, β) δοκιμαστικές χορηγήσεις των εργαλείων που διεξήγαγαν οι εκπαιδευμένες υποψήφιες ερευνήτριες μέσω αυτο-συμπληρώσεων και συνεντεύξεων με παιδιά και γονείς και γ) μια πιλοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε σχολεία υπό πραγματικές συνθήκες.

Ομάδες εστιασμένης συζήτησης. Στόχος των ομάδων εστιασμένης συζήτησης (focus groups) ήταν να πραγματοποιηθεί (πριν τη διεξαγωγή της κύριας έρευνας) δοκιμή των Ελληνικών ICAST-CH και ICAST-P ερωτηματολογίων με άτομα του πληθυσμού-στόχου της έρευνας με στόχο: α) τον εντοπισμό τυχόν προβλημάτων που μπορεί να αντιμετώπιζαν οι συμμετέχοντες/-ουσες κατά τη συμπλήρωση των εργαλείων (π.χ. σαφήνεια και κατανόηση των ερωτήσεων και των επιλογών απάντησης, πολιτισμική καταλληλότητα των ερωτήσεων, ακούσια παράλειψη οδηγιών ή απάντησης ερωτήσεων, έλεγχος του βαθμού στον οποίο η μορφή του ερωτηματολογίου διευκόλυνε την απάντηση των ερωτήσεων), β) τον εντοπισμό και την προσθήκη στα ερωτηματολόγια τυχόν περαιτέρω σημαντικών ερωτήσεων, και γ) την μετατροπή μιας ανοιχτού τύπου ερώτησης (σχετικά με μεθόδους ανατροφής) σε κλειστού τύπου μέσω κατηγοριοποίησης των απαντήσεων των συμμετεχόντων/-ουσών (λόγω του γεγονότος ότι σε προγενέστερη μελέτη οι γονείς δυσκολεύονταν να απαντήσουν σε αυτή τη συγκεκριμένη ανοιχτού τύπου ερώτηση).

Οι ομάδες εστιασμένης συζήτησης υλοποιήθηκαν με βάση ένα Πρωτόκολλο και δύο Οδηγούς Συζήτησης, για παιδιά και γονείς, που δημιουργήθηκαν για το σκοπό αυτό από το Συντονιστικό Φορέα του προγράμματος.

Το ερωτηματολόγιο ICAST-CH χορηγήθηκε πιλοτικά σε συνολικά 17 παιδιά ηλικίας 11, 13 και 16 ετών (7 αγόρια και 10 κορίτσια) που έλαβαν μέρος σε τρεις ομάδες εστιασμένης συζήτησης που

¹³ Ερωτήσεις που προστέθηκαν στην Αγγλική Έκδοση του τροποποιημένου ICAST-P ερωτηματολογίου από τον Συντονιστικό φορέα του προγράμματος οι οποίες δεν ήταν υποχρεωτικό να ενσωματωθούν στα μεταφρασμένα ερωτηματολόγια των χωρών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

πραγματοποιήθηκαν τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 2010. Όλα τα παιδιά συμμετείχαν στις ομάδες και συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο κατόπιν έγγραφης συναίνεσης των γονιών τους αλλά και της συγκατάθεσης των ίδιων των παιδιών. Το ερωτηματολόγιο ICAST-P χορηγήθηκε πιλοτικά σε μόνο 3 γονείς (2 γυναίκες και 1 άνδρας) που έλαβαν μέρος σε μια ομάδα εστιασμένης συζήτησης που διεξήχθη τον Μάιο του 2010. Παρόλο που η ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ διοργάνωσε και άλλες ομάδες δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν λόγω έλλειψης συμμετοχής από τους γονείς που είχαν προσκληθεί.

Με βάση τα αποτελέσματα των ομάδων εστιασμένης συζήτησης που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα, και σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα των ομάδων εστιασμένης συζήτησης που πραγματοποιήθηκαν στις υπόλοιπες 8 χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα BECAN, α) τροποποιήθηκαν ορισμένες ερωτήσεις και επιλογές απαντήσεων των ερευνητικών εργαλείων προκειμένου να είναι πλήρως σαφείς και κατανοητές, β) δημιουργήθηκε για τις ερευνήτριες πεδίου ένας κατάλογος προδιατυπωμένων τυποποιημένων απαντήσεων με βάση τις ερωτήσεις που διατύπωσαν οι συμμετέχοντες/-ουσες κατά τη διάρκεια των ομάδων και γ) η ανοιχτού τύπου ερώτηση που είχε συμπεριληφθεί και στα δύο ερωτηματολόγια μετατράπηκε σε κλειστού τύπου ερώτηση κατηγοριοποιώντας τις απαντήσεις των παιδιών και των γονιών.

Μετεκπαιδευτικές υποχρεώσεις ερευνητικής ομάδας. Επιπρόσθετη -μεγαλύτερης κλίμακας- πιλοτική δοκιμή των ερευνητικών εργαλείων πραγματοποιήθηκε πριν τη διεξαγωγή της κύριας έρευνας από τις εκπαιδευμένες ερευνήτριες πεδίου στο πλαίσιο των μετεκπαιδευτικών τους υποχρεώσεων. Κάθε ερευνήτρια πραγματοποίησε πιλοτικές χορηγήσεις του αυτο-συμπληρούμενου ερωτηματολογίου (σε τουλάχιστον δύο παιδιά και δύο γονείς) και πιλοτικές συνεντεύξεις (σε τουλάχιστον δύο παιδιά και δύο γονείς). Οι ερευνήτριες κατέγραψαν τις παρατηρήσεις τους από τις συνεντεύξεις και τις αυτο-συμπληρώσεις σε συγκεκριμένα έντυπα αναφοράς που δημιουργήθηκαν αποκλειστικά για το σκοπό αυτό. Με βάση τις παρατηρήσεις των ερευνητριών, τις διευκρινιστικές ερωτήσεις και τα σχόλια των συμμετεχόντων/-ουσών, αλλά και με βάση τον έλεγχο της ποιότητας της συμπλήρωσης των 104 ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν μέσω αυτο-συμπληρώσεων και συνεντεύξεων (52 ICAST-CH και 52 ICAST-P), αναδιατυπώθηκαν ορισμένες ερωτήσεις και συμπληρώθηκε ο κατάλογος των ερευνητριών με τυποποιημένες απαντήσεις στις ερωτήσεις που διατύπωσαν οι συμμετέχοντες/-ουσες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και των αυτο-συμπληρώσεων.

Πιλοτική έρευνα. Στόχος της πιλοτικής έρευνας ήταν η πιλοτική δοκιμή των πολιτισμικά προσαρμοσμένων ερωτηματολογίων αλλά και της διαδικασίας χορήγησής τους υπό πραγματικές συνθήκες. Η πιλοτική έρευνα διεξήχθη από τις εκπαιδευμένες ερευνήτριες πεδίου σε ένα μικρό τμήμα του τυχαίου δείγματος της έρευνας, τόσο σε αστικές όσο και σε αγροτικές περιοχές της Αττικής. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της πιλοτικής έρευνας ήταν πανομοιότυπη με τη διαδικασία που είχε σχεδιαστεί να ακολουθηθεί στην κύρια επιδημιολογική έρευνα και η οποία περιγράφεται στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα Γ.4.1, συνολικά συλλέχθηκαν 120 ερωτηματολόγια από τους/τις μαθητές/-τριες (ποσοστό απόκρισης 59,4%) που φοιτούσαν στην ΣΤ' Τάξη Δημοτικού (11-χρονα παιδιά) και στην Α' Τάξη Ενιαίου Λυκείου (16-χρονα παιδιά) και 91 ερωτηματολόγια από τους γονείς τους (ποσοστό απόκρισης 75,8%).

Πίνακας Γ.4.1. Χαρακτηριστικά της πιλοτικής έρευνας που διεξήχθη στην Ελλάδα

Τάξη	Τοποθεσία	Σχολεία (N)	Τμήματα (N)	Μαθητές/-τριες* (N)	Ερωτηματολόγια που συλλέχθηκαν από (N)	
					μαθητές/τριες	από γονείς
ΣΤ' Δημοτικού	Αγροτική	3	3	40	19	18
	Αστική	3	4	59	44	33
Α' Λυκείου	Αγροτική	1	3	62	39	25
	Αστική	1	2	41	18	15
Σύνολο		8	12	202	120	91

* μαθητές/-τριες που ήταν παρόντες/-ούσες στην τάξη τη μέρα της συλλογής των δεδομένων

Από τα αποτελέσματα της πιλοτικής έρευνας δεν προέκυψε η ανάγκη περαιτέρω τροποποίησης των εργαλείων αλλά ούτε και τροποποίηση της διαδικασίας συλλογής των δεδομένων καθώς φάνηκε να είναι πολύ καλά οργανωμένη και λειτουργική. Συνεπώς, τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από την πιλοτική έρευνα συμπεριελήφθησαν στη βάση δεδομένων της επιδημιολογικής έρευνας.

Γ.5. Συλλογή Δεδομένων και Διαδικασία

Η συλλογή των δεδομένων και η διαδικασία που ακολουθήθηκε στο πεδίο πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις κατευθυντήριες αρχές και οδηγίες που αποτυπώθηκαν λεπτομερώς στο «Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης και Οδηγός Έρευνας για τα Τροποποιημένα ICAST-CH και ICAST-P Ερωτηματολόγια» (Πετρουλάκη, Τσιριγώτη, Νικολαΐδης, 2010).

Πιο συγκεκριμένα, κατόπιν τηλεφωνικής επικοινωνίας με τον/την εκάστοτε Διευθυντή/-τρια των επιλεγθέντων σχολείων και καθορισμού της πρώτης επίσκεψης, οι ερευνήτριες πήγαιναν σε κάθε τμήμα προκειμένου α) να ενημερώσουν τους/τις μαθητές/-τριες των επιλέξιμων τάξεων για την έρευνα και β) να διανείμουν τις Ενημερωτικές Επιστολές και τα Έντυπα Συναίνεσης των γονιών (για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα) με την οδηγία να τα παραδώσουν στους γονείς τους και να επιστρέψουν πίσω τα υπογεγραμμένα έντυπα συναίνεσης. Κατά το χρονικό διάστημα που ακολουθήθηκε η διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης, χρειαζόταν να πραγματοποιούνται πάνω από μία επισκέψεις σε κάθε σχολείο προκειμένου να συγκεντρωθούν από τα παιδιά όσο το δυνατόν περισσότερα συμπληρωμένα έντυπα συναίνεσης γονέων πριν την διανομή των ερωτηματολογίων. Στην περίπτωση της παθητικής συναίνεσης, η συλλογή των συναινέσεων πραγματοποιούνταν κατευθείαν την ημέρα της χορήγησης των ερωτηματολογίων χωρίς να πραγματοποιούνται ενδιάμεσες επισκέψεις για τη συλλογή των συναινέσεων.

Τα δεδομένα συλλέχθηκαν, σύμφωνα με το ερευνητικό σχέδιο, από ζεύγη γονιών/κηδεμόνων – παιδιών. Η σύνδεση κάθε ερωτηματολογίου παιδιού με το αντίστοιχο ερωτηματολόγιο του γονέα/κηδεμόνα του πραγματοποιήθηκε με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μη παραβιάζεται η αρχή της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας. Πιο συγκεκριμένα, πριν τη χορήγηση των ερωτηματολογίων, αναγράφηκε ένας μοναδικός κωδικός αριθμός σε κάθε ζεύγος ερωτηματολογίων γονιού – παιδιού. Ο κωδικός αποτελείτο από τα αρχικά της χώρας, τα αρχικά γράμματα του εκάστοτε Νομού (ή Νομαρχίας) και έναν αύξοντα αριθμό, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ένα μοναδικό κωδικό για κάθε ζεύγος ερωτηματολογίων. Ο κωδικός αυτός αναγραφόταν στο επάνω δεξιά μέρος της πρώτης σελίδας κάθε ζεύγους ερωτηματολογίων. Για τη διασφάλιση της διανομής σε κάθε παιδί του ερωτηματολογίου του γονιού του (το οποίο διανεμόταν μέσα σε κλειστό φάκελο) το οποίο έπρεπε να φέρει τον ίδιο κωδικό με το ερωτηματολόγιο του παιδιού, επισυναπτόταν με συνδετήρα κάθε ερωτηματολόγιο παιδιού με τον αντίστοιχο φάκελο του γονιού του και διανέμονταν ταυτόχρονα σε κάθε παιδί. Ο κωδικός που αντιστοιχούσε στο συγκεκριμένο ζεύγος ερωτηματολογίων αναγραφόταν και σε εξωτερικό σημείο του σφραγισμένου φακέλου του γονιού προκειμένου να είναι δυνατή η επανασύνδεση των ερωτηματολογίων σε περίπτωση που τύγχανε να αποσπαστεί κάποιο ερωτηματολόγιο παιδιού από τον φάκελο του γονιού του.

Η συλλογή των δεδομένων από τους/τις μαθητές/-τριες πραγματοποιήθηκε σε κάθε τμήμα μέσω αυτο-συμπλήρωσης του ICAST-CH ερωτηματολογίου. Ο μέσος χρόνος συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου στην τάξη ήταν μία διδακτική ώρα (45 λεπτά). Στην περίπτωση που υπήρχαν παιδιά που δεν μπορούσαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο μόνα τους¹⁴ (π.χ. είχαν κάταγμα στο χέρι, μαθησιακές δυσκολίες, κλπ.) η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια μιας ερευνήτριας (επιπλέον ερευνήτρια εφόσον η ανάγκη αυτή ήταν γνωστή εκ των προτέρων) είτε μέσω διεξαγωγής δομημένων συνεντεύξεων ή μέσω καθοδηγούμενης συμπλήρωσης. Η συλλογή των

¹⁴ Συνολικά, 37 παιδιά.

δεδομένων στην τάξη πραγματοποιούνταν κατά κανόνα από δύο ερευνήτριες πεδίου (σε σπάνιες περιπτώσεις και μόνο σε τάξεις με μικρό αριθμό μαθητών/-τριών, η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιούνταν από μία ερευνήτρια). Κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων απαγορευόταν η παρουσία μελών του διδακτικού προσωπικού των σχολείων (σε ελάχιστες περιπτώσεις Δημοτικών Σχολείων επιβλήθηκε η παρουσία Δασκάλου/-ας από τον/την Διευθυντή/-ρια του σχολείου, αλλά σε αυτές τις περιπτώσεις οι ερευνήτριες έλαβαν όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να διασφαλιστεί η όσο το δυνατόν πιο διακριτική παρουσία τους, χωρίς να παρεμβαίνουν στη συλλογή των δεδομένων ή να παραβιάζουν τον απόρρητο χαρακτήρα των δεδομένων που παρείχαν τα παιδιά). Επίσης, πριν την έναρξη της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων (και πριν τη διανομή των ερωτηματολογίων στα παιδιά) οι ερευνήτριες επεξηγούσαν λεπτομερώς τον τρόπο δόμησης και συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων χρησιμοποιώντας μια μεγάλη “επεξηγηματική αφίσα” που απεικόνιζε τις κλίμακες των απαντήσεων. Επιπλέον, καθώς ο φάκελος των γονιών ήταν σφραγισμένος, οι ερευνήτριες χρησιμοποιούσαν έναν “επεξηγηματικό φάκελο” προκειμένου να παρουσιάσουν στα παιδιά το περιεχόμενο του φακέλου και να επιστημονούν τις πληροφορίες που έπρεπε να μεταφέρουν στους γονείς τους.

Τη στιγμή που κάθε παιδί τελείωνε τη συμπλήρωση, τοποθετούσε το ερωτηματολόγιό του σε έναν μεγάλο φάκελο ενώ η ερευνήτρια που έκανε τη συλλογή του παρέδιδε ένα ευχαριστήριο σημείωμα στο οποίο αναγράφονταν τα στοιχεία επικοινωνίας του ερευνητικού φορέα σε περίπτωση που ήθελαν να συζητήσουν με κάποιο άτομο για μια εμπειρία που μπορεί να τους είχε συμβεί ή για να λάβουν περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα. Η ερευνήτρια, καθώς παρέδιδε το ευχαριστήριο σημείωμα, ανέφερε και προφορικά τις πληροφορίες σε κάθε παιδί με στόχο να κινητοποιήσει τα παιδιά να επικοινωνήσουν με τον ερευνητικό φορέα για οτιδήποτε μπορεί να χρειάζονταν όχι μόνο σε σχέση με την έρευνα αλλά και για κάθε θέμα που μπορεί να τα απασχολούσε.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους γονείς πραγματοποιήθηκε μέσω αυτο-συμπλήρωσης του ICAS-T-P ερωτηματολογίου στο σπίτι τους. Όπως ειπώθηκε και προηγουμένως, κάθε παιδί που συμμετείχε στην έρευνα παραλάμβανε μαζί με το δικό του ερωτηματολόγιο και ένα φάκελο που εμπεριείχε το ICAS-T-P ερωτηματολόγιο, μια ενημερωτική επιστολή και το έντυπο συναίνεσης των γονιών για τη δική τους συμμετοχή στην έρευνα, ένα ευχαριστήριο σημείωμα καθώς και έναν άδειο φάκελο προκειμένου να εσωκλείσουν και να επιστρέψουν το συμπληρωμένο ερωτηματολόγιο και το έντυπο συναίνεσης. Σε περίπτωση που κάποιο παιδί εξέφραζε ενδοιασμό να πάρει το φάκελο (είτε με λεκτικό είτε με μη-λεκτικό τρόπο) ή απλώς ρωτούσε αν ήταν υποχρεωτικό, οι ερευνήτριες καθιστούσαν σαφές στο παιδί ότι ήταν στη διακριτική ευχέρεια του ίδιου του παιδιού να αποφασίσει εάν ήθελε ή όχι να πάρει το ερωτηματολόγιο του γονιού του στο σπίτι.

Οι γονείς παρέδιδαν τους κλειστούς φακέλους στα παιδιά τους προκειμένου να τους παραδώσουν αυτοπροσώπως στις ερευνήτριες που επισκέπτονταν τα σχολεία αρκετές φορές και σε προκαθορισμένες ημερομηνίες για τη συλλογή όλων των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων των γονιών. Σε περιπτώσεις που υπήρχαν γονείς που επιθυμούσαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιό τους αλλά δεν είχαν το χρόνο να το παραδώσουν εγκαίρως ή εάν οι ίδιοι επιθυμούσαν διαφορετικό τρόπο παράδοσης ή τα ίδια τα παιδιά ξηχνούσαν να τα επιστρέψουν, ο εναλλακτικός τρόπος που προσφερόταν στους γονείς ήταν η ταχυδρομική αποστολή στην έδρα του ερευνητικού φορέα. Για τυχόν ερωτήσεις των γονιών κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων τους παρεχόταν η δυνατότητα να

τηλεφωνήσουν είτε στον φορέα που διεξήγαγε την έρευνα είτε σε κινητά τηλέφωνα των ερευνητριών πεδίου.

Μετά από κάθε επίσκεψη στα σχολεία, οι ερευνήτριες συμμετείχαν σε συναντήσεις εποπτείας με τη συντονίστρια της έρευνας προκειμένου να καταγραφούν τα αποτελέσματα και η διαδικασία των επισκέψεων στα σχολεία καθώς και να αναφερθούν και να συζητηθούν τα όποια περιστατικά αποκάλυψης ή υποψίας ΚαΠα. Επιπλέον, οι ερευνήτριες πραγματοποιούσαν έλεγχο των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων (αμέσως μετά τη συλλογή τους) προκειμένου να εντοπίσουν τυχόν περιπτώσεις παιδιών που χρειάζονταν άμεση προστασία ή παροχή βοήθειας. Επίσης, συμπλήρωναν ένα συγκεκριμένο Έντυπο Αναφοράς για κάθε τμήμα που τους είχε ανατεθεί, όπου περιέγραφαν όλα τα χαρακτηριστικά της συλλογής των δεδομένων καθώς και τις παρατηρήσεις τους κατά τη διάρκεια της συλλογής και/ή από τον έλεγχο των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων. Τα συμπληρωμένα Έντυπα Αναφοράς παραδίδονταν στην συντονίστρια μαζί με τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια (ICAST-CH και -P) κάθε τμήματος.

Γ.6. Ζητήματα Ηθικής και Δεοντολογίας

Το αντικείμενο της έρευνας αυτής, δηλαδή η ΚαΠα των παιδιών, αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα και για το λόγο αυτό ελήφθησαν υπόψη συγκεκριμένα ζητήματα δεοντολογίας. Η ασφάλεια και η μη έκθεση των συμμετεχόντων/-ουσών σε κίνδυνο ήταν υψίστης σημασίας και γι' αυτό το λόγο τέθηκε ως προτεραιότητα σε κάθε απόφαση αλλά και στην επίλυση διλημμάτων.

Για παράδειγμα, όχι μόνο αποφασίστηκε οι ερευνήτριες πεδίου να είναι αποκλειστικά ψυχολόγοι ή κοινωνικοί λειτουργοί, αλλά επιπρόσθετα στη βασική εκπαίδευση που ήδη διέθεταν στις Αρχές Δεοντολογίας που διέπουν την έρευνα με υποκείμενα ανθρώπους, μια ειδική ενότητα της εκπαίδευσής τους για την έρευνα BECAN αφιερώθηκε σε ζητήματα δεοντολογίας και ασφαλείας. Επίσης, όλες οι ερευνήτριες παρέλαβαν και ένα εγχειρίδιο (Οδηγός Έρευνας) το οποίο περιελάμβανε όλες τις πληροφορίες που έπρεπε να γνωρίζουν οι ερευνήτριες, και πιο συγκεκριμένα, τις υποχρεώσεις τους ως ερευνήτριες, πριν, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά την συλλογή των δεδομένων, βήμα-προς-βήμα οδηγίες για τη διεξαγωγή της έρευνας μέσω αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων και δομημένων συνεντεύξεων, τις ενέργειες που έπρεπε να ακολουθήσουν μετά τη συλλογή των δεδομένων, σημαντικά ζητήματα δεοντολογίας και ασφαλείας και πώς θα τα διαχειρίζονταν. Τα πιο σημαντικά ζητήματα δεοντολογίας περιγράφονται περιληπτικά στις ενότητες που ακολουθούν.

Απόρρητο και εμπιστευτικότητα

Κατ' αρχάς, το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, ως φορέας του ευρύτερου Δημοσίου τομέα, εποπτευόμενος και επιχορηγούμενος από το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΥΥΚΑ), δεσμεύεται από την κείμενη νομοθεσία και τις σχετικές διατάξεις που αφορούν την προστασία προσωπικών δεδομένων.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, ελήφθησαν συγκεκριμένα μέτρα με στόχο τη διασφάλιση του απόρρητου των πληροφοριών που παρέχονταν κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων μέσω και των δύο μεθόδων (αυτο-συμπληρούμενα ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις) και της εμπιστευτικότητας των δεδομένων ή άλλων πληροφοριών που παρείχαν οι συμμετέχοντες/-ουσες είτε κατά τη διάρκεια της συλλογής των δεδομένων είτε μετά (π.χ. από τα παιδιά που προσέγγισαν τις ερευνήτριες).

Πιο συγκεκριμένα, τα ερωτηματολόγια ήταν ανώνυμα. Η πληροφόρηση περί ανωνυμίας διατυπώθηκε γραπτά και στις δύο Ενημερωτικές Επιστολές των γονιών, στο έντυπο συγκατάθεσης των παιδιών (βλ. παρακάτω στο υποκεφάλαιο «Συναίνεση κατόπιν ενημέρωσης») αλλά διατυπωνόταν και προφορικά στα παιδιά από τις ερευνήτριες τόσο κατά τη διάρκεια της πρώτης ενημερωτικής επίσκεψης στα σχολεία αλλά και πριν την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στην τάξη. Επίσης, η συγκέντρωση συμπληρωμένων ερωτηματολογίων στις τάξεις χρησιμοποιούνταν μεγάλοι φάκελοι. Δηλαδή, τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια δεν παραδίδονταν ιδιοχείρως από τα παιδιά στις ερευνήτριες αλλά κάθε παιδί τοποθετούσε το συμπληρωμένο ερωτηματολόγιό του μέσα σε ένα μεγάλο φάκελο μαζί με όλα τα υπόλοιπα ερωτηματολόγια της τάξης. Τα έντυπα συναίνεσης των γονιών για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα συγκεντρώνονταν ξεχωριστά και δεν συνδένονταν επ' ουδενί τρόπο με τα ερωτηματολόγια των παιδιών. Επίσης, οι ερευνήτριες παρακολουθούσαν στενά όλη τη διαδικασία κατά

τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων έτσι ώστε να μη συζητούν οι μαθητές/-τριες μεταξύ τους ή βλέπουν τις απαντήσεις των άλλων. Επίσης, κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων δεν επιτρεπόταν η παρουσία τρίτων ατόμων στην σχολική αίθουσα. Στις σπάνιες περιπτώσεις (δημοτικών σχολείων) όπου ήταν αναπόφευκτη η παρουσία του/της Δασκάλου/-ας της τάξης, οι ερευνήτριες δεν επέτρεπαν στον/στην εκπαιδευτικό να προσεγγίζει τα παιδιά, να βλέπει τα ερωτηματολόγια τους, να συζητάει με τα παιδιά ή να περιφέρεται στην σχολική αίθουσα.

Επιπλέον, οι γονείς επέστρεφαν τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια τους εσωκλείοντάς τα σε σφραγισμένους φακέλους (ο φάκελος που παραλάμβανε κάθε γονιός με το δικό του ερωτηματολόγιο περιείχε και ένα άδειο φάκελο με την οδηγία να τον χρησιμοποιήσει προκειμένου να επιστρέψει το συμπληρωμένο ερωτηματολόγιό του/της).

Παρόλο που τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια ήταν απολύτως ανώνυμα, τα ακατέργαστα δεδομένα (τόσο, δηλαδή, τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια όσο και οι βάσεις με τα κωδικοποιημένα δεδομένα) φυλάσσονταν σε ασφαλή χώρο προκειμένου να διασφαλίζεται το απόρρητο των δεδομένων. Τα ερωτηματολόγια και τα κωδικοποιημένα δεδομένα δεν συνδύνονταν με κανένα τρόπο με την ταυτότητα των συμμετεχόντων/-ουσών και μόνο το εξουσιοδοτημένο προσωπικό είχε πρόσβαση στο αρχείο των κωδικών που συνδέει τα ερωτηματολόγια με τα σχολεία.

Τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια μεταφέρονταν με εξαιρετική προσοχή στην έδρα της ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ. Η συντονίστρια της έρευνας ήταν υπεύθυνη για τη συλλογή όλων των συμπληρωμένων (και κενών) ερωτηματολογίων. Οι ερευνήτριες μετέφεραν, επίσης, με πολύ προσοχή τα ερωτηματολόγια (τόσο τα συμπληρωμένα όσο και τα κενά) προκειμένου να μην χαθούν αλλά και να διασφαλίζουν ότι δεν έχει πρόσβαση σε αυτά μη εξουσιοδοτημένο προσωπικό.

Επίσης, στις ερευνήτριες είχε δοθεί αυστηρά η οδηγία να μην συζητούν με τις συν-ερευνήτριές τους σε δημόσιους χώρους (π.χ. κατά τη μετακίνησή τους από σχολείο σε σχολείο με μέσα μαζικής μεταφοράς ή με ταξί) τις οποιεσδήποτε πληροφορίες αποκόμισαν, είτε μέσω των αυτο-συμπληρούμενων ερωτηματολογίων, είτε μέσω των συνεντεύξεων.

Τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς είχαν ενημερωθεί για την ανωνυμία και τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των απαντήσεών τους. Ταυτόχρονα, οι περιορισμοί της εμπιστευτικότητας που ήταν εγγενείς στην έρευνα αυτή διατυπώθηκαν και στις δύο ενημερωτικές επιστολές των γονιών (στη μία που αφορούσε τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα και στην άλλη που αφορούσε τη δική τους συμμετοχή) και στο ερωτηματολόγιο των παιδιών. Επιπλέον, πριν την έναρξη της συλλογής των δεδομένων, τα παιδιά ενημερώνονταν και προφορικά για αυτόν τον περιορισμό με την εξής διατύπωση: *«κανείς ποτέ δεν θα μάθει τι απαντήσατε σε αυτές τις ερωτήσεις, παρά μόνο στην περίπτωση που εσείς ζητήσετε μιλήσετε με κάποιον ή εάν κινδυνεύει η ζωή κάποιου ατόμου»*. Έτσι λοιπόν, οι συνθήκες πιθανής άρσης του απορρήτου ήταν α) η περίπτωση αποκάλυψης κακοποίησης από παιδί που συμμετείχε στην έρευνα μέσω συνέντευξης (αντί αυτο-συμπλήρωσης) και β) εάν κάποιο άτομο προσέγγιζε τις ερευνήτριες προκειμένου να αποκαλύψει κακοποίηση.

Συναίνεση κατόπιν ενημέρωσης

Συναίνεση ζητήθηκε από τους γονείς/κηδεμόνες τόσο για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα όσο και για τη δική τους συμμετοχή κατόπιν ενημέρωσής τους. Όσον αφορά στη συμμετοχή των παιδιών στην έρευνα, οι ερευνήτριες έστειλαν στους γονείς (μέσω των παιδιών τους) μια ενημερωτική επιστολή και το έντυπο συναίνεσης που έπρεπε να συμπληρώσουν (αναφέροντας το όνομα του παιδιού) και να υπογράψουν. Η επιστολή παρείχε στους γονείς πληροφόρηση για τις πτυχές της έρευνας, δηλαδή: το σκοπό της έρευνας, τον τρόπο επιλογής του σχολείου στο οποίο φοιτούσε το παιδί, τη μέθοδο συλλογής των δεδομένων, τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής τους, την ανωνυμία και τον εμπιστευτικό χαρακτήρα των παρεχόμενων πληροφοριών αλλά και τις περιπτώσεις άρσης του απορρήτου, το δικαίωμα των συμμετεχόντων/-ουσών να αρνηθούν να συμμετέχουν, να διακόψουν ή να αποσυρθούν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή το θελήσουν χωρίς καμία συνέπεια και χωρίς να χρειάζεται να εξηγήσουν το λόγο της απόφασής τους, καθώς και στοιχεία επικοινωνίας με τον ερευνητικό φορέα σε περίπτωση που χρειάζονταν διευκρινήσεις ή άλλες πληροφορίες.

Λόγω της διαφοροποίησης των αδειών του Υπουργείου Παιδείας που αφορούσαν και τις τρεις τάξεις (όπως εξηγήθηκε προηγουμένως στο Κεφ. 2.1), στην αρχή της έρευνας εφαρμόστηκε η μέθοδος της ενεργητικής συναίνεσης ενώ στη συνέχεια ακολουθήθηκε η διαδικασία της παθητικής συναίνεσης. Για το λόγο αυτό, δημιουργήθηκαν και δύο εκδοχές της Ενημερωτικής Επιστολής των γονιών για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα ανάλογα με το είδος της συναίνεσης.

Όσον αφορά τη συμμετοχή των ίδιων των γονιών στην έρευνα, οι ερευνήτριες έστειλαν στους γονείς (μέσω των παιδιών τους) ένα σφραγισμένο φάκελο ο οποίος περιείχε -εκτός από το ερωτηματολόγιό τους- μια ενημερωτική επιστολή και το έντυπο συναίνεσης που έπρεπε να συμπληρώσουν και να υπογράψουν (μόνο η υπογραφή τους απαιτείτο και όχι το ονοματεπώνυμο του γονέα). Η επιστολή παρείχε στους γονείς αντίστοιχη πληροφόρηση για τις πτυχές της έρευνας όπως και η προηγούμενη επιστολή.

Επιπλέον, την πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου των παιδιών αποτελούσε το έντυπο συγκατάθεσης των παιδιών, το οποίο παρείχε στα παιδιά γραπτές πληροφορίες για το στόχο της έρευνας, ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις, για την ανώνυμη και εμπιστευτική φύση των πληροφοριών και για το δικαίωμά τους να αρνηθούν να συμμετέχουν ή να αποσυρθούν από την έρευνα. Στο τέλος του εντύπου, τα παιδιά επέλεγαν αν επιθυμούσαν να συμμετέχουν στην έρευνα ή όχι. Με άλλα λόγια, παρέχονταν στο παιδί για ακόμη μια φορά η δυνατότητα να αρνηθεί να συμμετέχει, παρά τη θετική ή μη-αρνητική συναίνεση του γονιού του και χωρίς να γίνει αντιληπτό από τους/τις συμμαθητές/-ριές του κάτι το οποίο ενίσχυε την εμπιστευτικότητα της συμμετοχής κάθε παιδιού στην έρευνα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι όπως σε όλες τις μελέτες που διερευνούν ευαίσθητα θέματα, έτσι και στη συγκεκριμένη, αξιολογήθηκαν δύο διαφορετικές μέθοδοι περιγραφής του σκοπού της έρευνας (γενικός έναντι ειδικού τρόπου περιγραφής), ως προς το εάν μία εκ των δύο διευκολύνει περισσότερο την επίτευξη των στόχων της μελέτης χωρίς, ωστόσο, να αυξάνει κατά κανένα τρόπο την πιθανότητα έκθεσης των ατόμων σε οποιασδήποτε μορφής κίνδυνο. Τα μεθοδολογικά πλεονεκτήματα του γενικού τρόπου παρουσίασης του υπό διερεύνηση θέματος, σε συνδυασμό με την αυξημένη ασφάλεια που παρέχουν σε παιδιά που ενδεχομένως κακοποιούνται στο πλαίσιο της οικογένειας, κατέστησαν τη χρήση αυτής της μεθόδου όχι μόνο δικαιολογημένη αλλά και απαραίτητη, για

αυτό και υιοθετήθηκε. Πιο συγκεκριμένα, η γενική περιγραφή του σκοπού της έρευνας στην ενημερωτική επιστολή των γονιών επιλέχθηκε προκειμένου να αποφευχθεί α) η υιοθέτηση μιας αμυντικής στάσης τόσο από τους γονείς όσο και από τα παιδιά, γεγονός που ενδέχεται να είχε ως συνέπεια την παροχή μη-ειλικρινών (άκυρων) απαντήσεων, και β) η διστακτικότητα ή άρνηση συμμετοχής (ή συναίνεσης για τη συμμετοχή του παιδιού τους) δραστών ΚαΠα παιδιών σε μια έρευνα που θα περιγραφόταν ότι διερευνά την κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών. Η απόφαση αυτή ωστόσο θεωρήθηκε δικαιολογημένη και απαραίτητη και για έναν ακόμη λόγο, ο οποίος αφορούσε στην αποφυγή έκθεσης ενός παιδιού που υφίσταται ΚαΠα σε μεγαλύτερο κίνδυνο από αυτόν που ενδεχομένως διατρέχει, σε περίπτωση που ο δράστης φοβηθεί ότι το παιδί μπορεί να αποκαλύψει την κακοποίησή του. Για το λόγο αυτό άλλωστε, αφηνόταν και στη διακριτική ευχέρεια κάθε παιδιού η επιλογή να πάρει (και να δώσει) ή όχι το ICAST-P στο γονιό του. Έτσι λοιπόν η έρευνα περιγράφηκε ως εξής: *«έρευνα που στοχεύει να διερευνήσει ζητήματα που μπορεί να επηρεάζουν τη ζωή, τη σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών, καθώς επίσης και τις εμπειρίες των γονιών κατά την ανατροφή των παιδιών τους»*.

Αυτή η επιλογή ωστόσο κατέστησε ακόμη πιο σημαντική την υποχρέωση των ερευνητών/-τριών: α) να τονίσουν ιδιαίτερα το δικαίωμα των συμμετεχόντων/-ουσων να αρνηθούν ή να αποσυρθούν από την έρευνα, β) να καταστήσουν σαφές σε όλους/-ες τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες ότι, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, οι ερευνητές/-τριες μπορούν να άρουν το απόρρητο που έχουν υποσχεθεί αλλά και την υποχρέωση της αποσαφήνισης της μελέτης στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες και της αποκατάστασης ή άρσης της όποιας (βραχυπρόθεσμης ή μακροπρόθεσμης) αναστάτωσης ή άλλων δυσμενών συνεπειών που μπορεί να προκλήθηκαν στο άτομο εξαιτίας της συμμετοχής του στην έρευνα.

Δικαίωμα άρνησης συμμετοχής και απόσυρσης από την έρευνα

Όλοι/-ες οι συμμετέχοντες/-ουσες ενημερώνονταν πριν τη συλλογή των δεδομένων για τον εθελοντικό χαρακτήρα της συμμετοχής τους στη μελέτη και πιο συγκεκριμένα ότι *είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν να λάβουν μέρος στην έρευνα, αλλά και να αρνηθούν να απαντήσουν σε όποια ερώτηση ή όποιες ερωτήσεις δεν επιθυμούν αλλά και να διακόψουν τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου (ή τη συνέντευξη) οποιαδήποτε στιγμή το θελήσουν, χωρίς αυτό να έχει καμία συνέπεια και χωρίς να πρέπει να εξηγήσουν τους λόγους σε κανέναν*. Οι πληροφορίες αυτές είχαν διατυπωθεί και στις δύο ενημερωτικές επιστολές των γονιών, στο έντυπο συγκατάθεσης των παιδιών αλλά διατυπώνονταν και προφορικά στα παιδιά πριν τη συλλογή των δεδομένων στην τάξη.

Αποσαφήνιση της μελέτης

Στο τέλος της συλλογής των δεδομένων από τα παιδιά, οι ερευνήτριες παρέιχαν την ευκαιρία στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες να αποκτήσουν όποια πληροφορία ήθελαν σχετικά με την έρευνα αλλά και ενημέρωναν τα παιδιά για το πώς μπορούν να λάβουν βοήθεια για εμπειρίες που σχετίζονταν με τις ερωτήσεις του ερευνητικού εργαλείου. Πιο συγκεκριμένα, τη στιγμή που κάθε παιδί παρέδιδε το συμπληρωμένο ερωτηματολόγιό του/της, η ερευνήτρια του/της έδινε ένα ευχαριστήριο σημείωμα που περιελάμβανε την εξής δήλωση: *«κάποια από τα θέματα για τα οποία σε ρωτήσαμε μπορεί να αναστατώνουν τα παιδιά ή να τα κάνουν να θέλουν να μιλήσουν με κάποιον για κάτι που μπορεί να έχει*

συμβεί στα ίδια ή σε κάποιο άλλο παιδί που γνωρίζουν». Κάτω από αυτή τη δήλωση, η οποία τονιζόταν και προφορικά σε κάθε παιδί από τις ερευνήτριες, παρέχονταν και τα στοιχεία επικοινωνίας του ερευνητικού φορέα σε περίπτωση που ήθελαν να μιλήσουν με κάποιο επαγγελματία για κάποια εμπειρία που να τους είχε συμβεί ή να ζητήσουν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη έρευνα. Ένα αντίστοιχο ευχαριστήριο σημείωμα παραλάμβαναν και όλοι οι γονείς που έπαιρναν το δικό τους ερωτηματολόγιο, το οποίο ήταν τοποθετημένο μέσα στο φάκελό τους.

Επιπλέον, οι ερευνήτριες πεδίου –λόγω της επαγγελματικής τους εξειδίκευσης και εκπαίδευσης– ήταν σε θέση να αναγνωρίζουν στα παιδιά μη-λεκτικές ενδείξεις ανησυχίας, άγχους ή δυσφορίας που μπορεί να είχαν προκληθεί από τη συμμετοχή τους στην έρευνα και έτσι μπορούσαν να προσεγγίσουν διακριτικά κάποιο παιδί ρωτώντας το εάν χρειαζόταν κάποια βοήθεια.

Τέλος, η ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ που διεξήγαγε την έρευνα, αν και δεν ανέκυψαν τέτοιες περιπτώσεις, είχε ωστόσο την υποχρέωση να άρει τυχόν αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να προκλήθηκαν στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες από τη συμμετοχή τους στην έρευνα και είχε προνοήσει για αυτό.

Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή για δεοντολογικά ζητήματα

Ειδικά για τους σκοπούς της έρευνας BECAN στην Ελλάδα συστάθηκε μια τριμελής **Εθνική Συμβουλευτική Επιτροπή** (National Advisory Board - NAB) για δεοντολογικά ζητήματα η οποία αποτελούνταν από τον Επιστημονικό Υπεύθυνο του Προγράμματος BECAN, Γιώργο Νικολαΐδη, Ψυχίατρο MD, MA, MSc, PhD, Διευθυντή της Διεύθυνσης Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού και δύο ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες: α) τον Αθανάσιο Τζαβάρα, MD, PhD, Ψυχίατρο-Ψυχαναλυτή, Ομότιμο Καθηγητή Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας των Νευροεπιστημών και της Ψυχιατρικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και β) την Ράνια Μαχαίρα, MD, PhD, Ψυχίατρο-Παιδοψυχίατρο, πρώην Διευθύντρια του Κέντρου Κοινωνικής Ψυχικής Υγείας Παγκρατίου, του Γενικού Νοσοκομείου Αθηνών «Ο Ευαγγελισμός». Η Επιτροπή είχε, μεταξύ άλλων, και την αρμοδιότητα της επισκόπησης του προγράμματος και των διαδικασιών πριν από την έναρξη διεξαγωγής της έρευνας, την εποπτεία των δεοντολογικών ζητημάτων καθ' όλη τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας και την παροχή γνωμοδότησης για την επίλυση δεοντολογικών διλημμάτων και συστάσεων για διορθωτικές παρεμβάσεις, εφόσον κρινόταν απαραίτητο.

Διαδικασία χειρισμού περιπτώσεων αποκάλυψης ΚαΠα παιδιού

Σχετικά με την διαχείριση περιστατικών κακοποίησης και παραμέλησης παιδιού (ΚαΠα-Π) στην Ελλάδα, αξίζει να σημειωθεί η εξής παραδοξότητα: αφενός η ελληνική νομοθεσία προβλέπει γενικά διατάξεις που αφορούν στην υποχρέωση αναφοράς αξιόποινης πράξης από τους επαγγελματίες οι οποίοι ενδέχεται να πληροφορηθούν για αυτές, αφετέρου, δεν υπάρχει σαφής υποχρέωση αναφοράς για τη βία κατά των παιδιών ειδικότερα της με εξαίρεση το εκπαιδευτικό προσωπικό, καταδεικνύοντας την έλλειψη σαφούς υποχρεωτικής αναφοράς της ΚαΠα-Π, της λειτουργίας ενός αρμόδιου φορέα ο οποίος θα αναλάμβανε την καταγραφή των περιστατικών καθώς και ειδικής ενιαίας Φόρμας Αναφοράς για κάθε

περίπτωση που καταγράφεται. Πιο συγκεκριμένα, (εκτός από τις γενικές προβλέψεις του ισχύοντα Ποινικού Κώδικα, βλ. παρακάτω σχετικά με την αναφορά αξιόποινων πράξεων κατά της ζωής κλπ) σύμφωνα με το Ν. 3727/2008 ο οποίος κυρώνει τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών από την σεξουαλική εκμετάλλευση και κακοποίηση, επιτρέπεται σε όσους/-ες έχουν υποχρέωση τήρησης εχεμύθειας και έρχονται κατά την εργασία τους σε επαφή με παιδιά, να αναφέρουν στην αρμόδια αρχή (στην αστυνομία ή στον Εισαγγελέα), κατά παρέκκλιση της ανωτέρω υποχρέωσης (του επαγγελματικού απορρήτου) οποιαδήποτε κατάσταση για την οποία έχουν εύλογη αιτία να πιστεύουν ότι ένα παιδί είναι θύμα γενετήσιας εκμετάλλευσης ή κακοποίησης.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το άρθρο 23 (§1) του Ν. 3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της Ενδοοικογενειακής βίας» ο/η εκπαιδευτικός της πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας (είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής) εκπαίδευσης ο οποίος, κατά την εκτέλεση του εκπαιδευτικού του/της έργου, με οποιονδήποτε τρόπο πληροφορείται ή διαπιστώνει ότι έχει διαπραχθεί σε βάρος μαθητή ή μαθήτριας έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας, ενημερώνει, χωρίς καθυστέρηση, τον/την Διευθυντή/-τρια της σχολικής μονάδας. Ο/η διευθυντής/-τρια του σχολείου ανακοινώνει, αμέσως, την αξιόποινη πράξη στον αρμόδιο εισαγγελέα ή στην πλησιέστερη αστυνομική αρχή.

Σύμφωνα με το άρθρο 37 (§1-2) του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, καθώς και εκείνοι στους οποίους ανατέθηκε προσωρινά δημόσια υπηρεσία, έχουν την ίδια υποχρέωση να αναφέρουν αξιόποινες πράξεις, αν πληροφορήθηκαν γι' αυτές κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους.

Σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 40 του Κ.Π.Δ., ακόμα και ιδιώτες οφείλουν αν αντιληφθούν οι ίδιοι/-ες αξιόποινη πράξη που διώκεται αυτεπαγγέλτως, να την αναγγείλουν στον εισαγγελέα πλημμελειοδικών ή σε οποιονδήποτε ανακριτικό υπάλληλο.

Δεν προβλέπεται, ωστόσο, νομική ευθύνη για όποιον/-α συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματιών που πληροφορείται ανάλογη αξιόποινη πράξη αλλά δεν την αναφέρει. Ειδικότερα, οι επαγγελματίες που έρχονται κατά την εργασία τους σε επαφή με παιδιά οφείλουν σύμφωνα με το Νόμο να αναφέρουν περιστατικά αποκάλυψης ή υποψίας κακοποίησης παιδιού, ωστόσο στην πραγματικότητα το πλαίσιο της πρόβλεψης φαίνεται μάλλον ασαφές, καθώς δεν υποχρεούνται να τα αναφέρουν λαμβάνοντας υπόψη την απουσία ορισμένης διαδικασίας αναφοράς και ποινών για την μη αναφορά περίπτωσης ΚαΠΑ-Π. Αξίζει να σημειωθεί δε ότι δεν υπάρχει δημόσιος φορέας που να είναι αποκλειστικά αρμόδιος για τη διερεύνηση περιστατικών ΚαΠΑ-Π ή για την παραπομπή και παρακολούθηση της εξέλιξης των μέτρων που λαμβάνονται για την προστασία του παιδιού μετά από την εντολή Εισαγγελέα. Αυτού του είδους οι αρμοδιότητες ανατίθενται συνήθως στις Κοινωνικές Υπηρεσίες των Δήμων και των Νομαρχιών, που επιφορτίζονται με μια επιπλέον αρμοδιότητα ανάμεσα στις πολλές χωρίς να έχουν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, εκπαιδευτεί για αυτό.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα της κατάστασης στην Ελλάδα τα οποία συνάντησε η ερευνητική ομάδα αποτελούν η απουσία ενιαίου συστήματος διερεύνησης αναφορών και υποψιών ΚαΠΑ-Π, προκαλώντας σύγχυση ανάμεσα στους εμπλεκόμενους φορείς σχετικά με το ρόλο που αναλαμβάνουν στην διαχείριση των περιστατικών υποψίας για ΚαΠΑ-Π αλλά και της νομικής ασυλίας των επαγγελματιών που αναφέρουν περιστατικά, με αποτέλεσμα να γίνονται ολοένα και πιο διστακτικοί να

εμπλακούν στη διαδικασία πραγματογνωμοσύνης εκτός και αν υποχρεούνται από τους αρμόδιους φορείς δικαιοσύνης.

Με άλλα λόγια, το βασικό δίλημμα που αντιμετωπίζουν όλοι/-ες οι επαγγελματίες όταν αποκαλυφθεί η ΚαΠΑ-Π είναι δεοντολογικό και έγκειται στο αν η αναφορά τους στην αστυνομία ή στον αρμόδιο εισαγγελέα θα είναι συμφέρουσα για το ίδιο το παιδί ή αν με αυτό τον τρόπο το εκθέσουν σε μεγαλύτερο κίνδυνο. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τη βραδύτητα των μηχανισμών του συστήματος απονομής δικαιοσύνης υπάρχει σοβαρή πιθανότητα το παιδί να παραμείνει στο ίδιο σπίτι με τον/την δράστη ακόμα και αν είναι ενήμερος/-η ότι το ίδιο το παιδί έχει αποκαλύψει την κακοποίηση σε κάποιον/-α. Από την άλλη, ακόμη και αν οι επαγγελματίες που εμπλέκονται στη διερεύνηση της περίπτωσης και αναλαμβάνουν την τεκμηρίωση της κακοποίησης την οποία ενδέχεται να μην κάνουν (εξαιτίας ελλιπούς γνώσης ή ενδιαφέροντος) ή κάνουν επαρκώς εν τέλει, είναι μάλλον αβέβαιη η λήψη και εφαρμογή των απαραίτητων μέτρων προστασίας του παιδιού δεδομένων των ελλείψεων στους πόρους στήριξης και προστασίας από αρμόδιο φορέα που θα αναλάμβανε αυτό τον ρόλο στη συνέχεια.

Ειδικότερα σε σχέση με τις αρχές δεοντολογίας κατά την εφαρμογή της επιδημιολογικής μελέτης οι ερευνήτριες πεδίου: α) εκπαιδεύτηκαν και έλαβαν έντυπο υλικό σαφών οδηγιών σχετικά με τη διαχείριση περιστατικών αποκάλυψης ΚαΠΑ-Π ή ΒΕΣ (Βίας μεταξύ Ερωτικών Συντρόφων) από τα ίδια τα παιδιά ή τους ενήλικες που συμμετείχαν στην έρευνα ή από άλλους, β) εργάζονταν υπό την εποπτεία έμπειρων επαγγελματιών στην πρόληψη και έρευνα της ΚαΠΑ-Π, και γ) συμμετείχαν σε τακτικές συναντήσεις εποπτείας με στόχο, μεταξύ άλλων, τη συζήτηση και επίλυση ζητημάτων που προέκυπταν. Η διαδικασία διαχείρισης περιστατικών αποκάλυψης περιγράφεται βήμα προς βήμα στο ελληνικό Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης και Οδηγό Έρευνας.

Οι δεοντολογικές και νομικές υποχρεώσεις αναφοράς των περιπτώσεων αποκάλυψης ΚαΠΑ-Π, ωστόσο, δεν ήταν δυνατό να εφαρμοστούν εξαιτίας της ανωνυμίας στη συμπλήρωση των αυτοσυμπληρούμενων ερωτηματολογίων (στην συντριπτική πλειονότητα των συμμετεχόντων/-ουσων). Παρόλα αυτά, αποκάλυψεις ΚαΠΑ-Π ήταν πιθανό να προκύψουν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με παιδιά, που και για οποιονδήποτε λόγο δεν ήταν σε θέση να κάνουν αυτοσυμπλήρωση του ερωτηματολογίου, γεγονός που έκανε αυτά τα παιδιά εντοπίσιμα. Σε κάθε περίπτωση, ανεξαρτήτως των περιορισμών στην αναφορά των περιστατικών, τυχόν αποκάλυψεις κακοποίησης αντιμετωπίστηκαν με βασικό και πρωταρχικό κριτήριο την προστασία των παιδιών ή με άλλα λόγια της υιοθέτησης μιας *παιδοκεντρικής προσέγγισης* η οποία συνεκτιμούσε τον τύπο, την βαρύτητα και την συχνότητα της κακοποίησης, την ταυτότητα του/της δράστη καθώς και της ηλικίας του θύματος. Οποιαδήποτε παρέμβαση είχε ως γνώμονα το συμφέρον των θυμάτων χωρίς να διακινδυνεύει σε καμία περίπτωση μεθοδεύσεις που θα μπορούσαν να εκθέσουν τα θύματα σε μεγαλύτερο κίνδυνο.

Πιο συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις αποκάλυψης σοβαρών περιστατικών ΚαΠΑ-Π μέσω των αυτοσυμπληρούμενων ερωτηματολογίων ο σχεδιασμός των παρεμβάσεων ήταν περισσότερο έμμεσος, στοχεύοντας στην ευαισθητοποίηση όλων των μαθητών/-τριων και της σχολικής κοινότητας σε θέματα βίας κατά των παιδιών επομένως να ενθαρρύνει αποκάλυψεις στο μέλλον. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι παρά το γεγονός ότι τα δεδομένα που συλλέχτηκαν ήταν ανώνυμα οι ερευνήτριες αμέσως μετά την ολοκλήρωση της συλλογής αλλά και κατά τη διάρκεια των επισκέψεών τους στο σχολείο (κατά μέσο όρο 2-3 επισκέψεις ανά τάξη) προκειμένου να συλλέξουν τα ερωτηματολόγια των

γονιών/κηδεμόνων ICAST-P φρόντιζαν να δείχνουν την διαθεσιμότητά τους και την πρόθεσή τους να ακούσουν τα παιδιά σε περίπτωση που ήθελαν κάτι να τους εμπιστευτούν ή απλώς να ρωτήσουν. Επιπλέον επικοινωνούσαν στα παιδιά ότι βρίσκονται στη διάθεσή τους και στο μέλλον να επικοινωνήσουν μαζί τους αν νιώσουν την ανάγκη να τους μιλήσουν ή/και αν χρειαστούν υποστήριξη (είτε καλώντας απευθείας τις ίδιες είτε το Ινστιτούτο).

Επομένως, σε περίπτωση αποκάλυψης ΚαΠΑ-Π από το ίδιο το παιδί ή από κάποιον τρίτο (π.χ. εκπαιδευτικό ή από συμμαθητή/-τρια), οι οδηγίες που έπρεπε να ακολουθήσουν οι ερευνήτριες ήταν να αξιολογήσουν την ασφάλεια του παιδιού και το επείγον της επικινδυνότητας και αν έκριναν ως επείγουσα την περίπτωση ήταν υποχρεωμένες να επικοινωνήσουν άμεσα με την Συντονίστρια της έρευνας πεδίου η οποία αναλάμβανε να μεταφέρει τις πληροφορίες στον επιστημονικά υπεύθυνο ο οποίος θα αναλάμβανε την περίπτωση. Για κάθε περίπτωση αποκάλυψης από το ίδιο το παιδί οι ερευνήτριες έπρεπε να συλλέξουν όσες περισσότερες πληροφορίες ήταν εφικτό, όπως: α) στοιχεία επικοινωνίας με το παιδί και την οικογένειά του/της, β) την ταυτότητα του δράστη και τη σχέση που είχε με το παιδί, καθώς και την προσβασιμότητα σε αυτό, γ) τον τύπο, την βαρύτητα και την συχνότητα της κακοποίησης, δ) τους φορείς ή/και τις υπηρεσίες τις οποίες ενδεχομένως είχε ήδη προσεγγίσει είτε το ίδιο το παιδί είτε κάποιος άλλος, και ε) οποιαδήποτε άλλη πληροφορία αναφορικά με άλλα μέλη της οικογένειάς τους (π.χ. αδέρφια, την ύπαρξη ή μη υποστηρικτικού προσώπου όπως γονιού ή άλλου ενήλικα).

Οι ερευνήτριες για το σκοπό αυτό είχαν πάντα διαθέσιμη λίστα τοπικών υπηρεσιών και φορέων (ανάλογα με την γεωγραφική περιοχή στην οποία βρισκότουσαν) σε περίπτωση που ήταν αναγκαίο να παραπέμπουν τον/τη συμμετέχοντα/-ουσα στο εδώ και τώρα ή και για μελλοντική χρήση των υπηρεσιών τους. Η λίστα περιελάμβανε τοπικούς φορείς και υπηρεσίες που παρείχαν στήριξη στα παιδιά θύματα ΚαΠΑ και σε ενήλικους θυμάτων ΒΕΣ ή άλλων μορφών ενδοοικογενειακής βίας.

Κάθε περίπτωση αποκάλυψης ή υποψίας που προέκυπτε συζητιόταν στις καθημερινές συναντήσεις εποπτείας αμέσως μετά την ολοκλήρωση της συλλογής των δεδομένων. Στη συνέχεια οι ερευνήτριες όφειλαν να αναφέρουν στη συντονίστρια της έρευνας πεδίου και στην επιστημονικά υπεύθυνη περιστατικά που συνάντησαν προκειμένου να αποφασιστεί ο καλύτερος δυνατός τρόπος διαχείρισης κάθε περίπτωσης ξεχωριστά. Στη συνέχεια των συναντήσεων εποπτείας οι ερευνήτριες έλεγχαν τα ανώνυμα αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια που είχαν συλλέξει με στόχο να εντοπίσουν αν κάποιο παιδί με κάποιο τρόπο ζητούσε βοήθεια (π.χ. για παράδειγμα αν ένα θυματοποιημένο παιδί δήλωσε το όνομά του κάνοντας το ερωτηματολόγιό του αναγνωρίσιμο). Ωστόσο, τέτοιες περιπτώσεις δεν εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, αν και όποτε κάποια ερευνήτρια εντόπιζε ανώνυμο ερωτηματολόγιο με αναφορές βαριά κακοποίησης, πληροφορούσε την συντονίστρια της έρευνας πεδίου τηλεφωνώντας της προκειμένου να λάβει οδηγίες για τις δράσεις που έπρεπε να ακολουθηθούν κατά την επόμενη επίσκεψή της στο ίδιο σχολείο προκειμένου να συλλέξει τα ερωτηματολόγια των γονιών.

Στις περιπτώσεις αυτές οι ενέργειες που ακολουθήθηκαν ήταν οι εξής:

- α) η συντονίστρια άλλαζε το ημερήσιο πρόγραμμα προκειμένου να εξασφαλίσει περισσότερο χρόνο για τις ερευνήτριες έτσι ώστε να παραμείνουν για περισσότερη ώρα στο σχολείο σε περίπτωση που το παιδί που ανώνυμα αποκάλυψε την κακοποίηση του αποφάσιζε να τις προσεγγίσει (μια συνηθισμένη πρακτική ήταν το ίδιο ζευγάρι ερευνητριών που χορήγησε τα ερωτηματολόγια –αν όχι και οι 2 τουλάχιστον η μία- να ξαναεπισκεφτεί τις ίδιες τάξεις όσες φορές

ήταν αναγκαίο δεδομένου ότι έπρεπε να συλλέξει και τα ερωτηματολόγια των γονιών· σε όλες αυτές τις επισκέψεις οι ερευνήτριες φρόντιζαν να φτάνουν στο σχολείο πριν το διάλειμμα έχοντας με αυτόν τον τρόπο χρόνο στη διάθεσή τους να παραμείνουν κατά τη διάρκεια του διαλείμματος οπότε δυνητικά θα ήταν περισσότερο προσβάσιμες σε όποιο παιδί ήθελε να τις προσεγγίσει)

β) μέσα στην τάξη οι ερευνήτριες τόνιζαν ότι οποιοδήποτε παιδί ήθελε να συζητήσει ο,τιδήποτε το απασχολεί μπορούσε να επικοινωνήσει με την Δ/ση Ψ.Υ.Κ.Π. του ΙΥΠ δίνοντας παράλληλα τα στοιχεία επικοινωνίας του οργανισμού σε έντυπη μορφή αναγραφόμενα σε Ευχαριστήριο Σημείωμα που δινόταν στους/στις συμμετέχοντες/-σες

γ) η επιλογή της μετέπειτα (της συλλογής δεδομένων) επικοινωνίας με τις εκάστοτε Δ/σεις του σχολείου προκειμένου να διερευνηθεί εάν υπήρχε στο σχολείο κάποια περίπτωση παιδιού θύματος ΚαΠα γινόταν διακριτικά, χωρίς να αποκαλυφθούν οι πληροφορίες που αποκάλυπταν τα παιδιά στα ερωτηματολόγια παρά μόνο σε περιπτώσεις όπου ο Δ/της/-τρια του σχολείου ενδιαφερόταν για τις εμπειρίες ΚαΠα-Π κάποιου/-ας μαθητή ή μαθήτριας που γνώριζε ήδη ή/και ήταν πρόθυμος/-η να προβεί στις απαιτούμενες δράσεις για την προστασία του παιδιού.

Την τελική ευθύνη της διαχείρισης περιστατικών ΚαΠα-Π που αποκαλύπτονταν αναλάμβανε η επιστημονικά υπεύθυνη κρατώντας στο ελάχιστο την εμπλοκή της συντονίστριας της έρευνας πεδίου. Σε κάθε περίπτωση, οι ερευνήτριες είχαν αυστηρές οδηγίες να μην προχωρήσουν με οποιοδήποτε τρόπο μετά την αποκάλυψη περίπτωσης ΚαΠα-Π πριν μιλήσουν με την ομάδα εποπτείας. Συνοψίζοντας, ο σχεδιασμός της προσέγγισης σε αυτές τις περιπτώσει επικεντρωνόταν στη βοήθεια του παιδιού και/ή της οικογένειάς του προκειμένου να λάβει στήριξη και σε καμία περίπτωση κριτική ή ενοχοποιητική στάση προκειμένου να ευνοηθεί η συνεργασία και καλή επικοινωνία με τα παιδιά, να καλλιεργηθεί κλίμα εμπιστοσύνης αλλά και να αποκτηθούν οι απαραίτητες πληροφορίες.

Στο πλαίσιο αυτό πριν την έναρξη της έρευνας πεδίου η Δ/ση Ψ.Υ.Κ.Π. του ΙΥΠ είχε εξασφαλίσει τη συνεργασία φορέων και οργανισμών και μέσα από το Δίκτυο των Συνεργαζόμενων Φορέων του BECAN, αλλά και έμπειρων επαγγελματιών προκειμένου να συνεργαστούν σε πιθανές περιπτώσεις επείγουσας ή μη παραπομπής που θα προέκυπτε από το δείγμα της έρευνας με απώτερο σκοπό όχι μόνο άμεσου κινδύνου αλλά και σε επίπεδο παραπομπών για ψυχολογική, ψυχοκοινωνική υποστήριξη, ψυχοθεραπεία και άλλες σχετικές υπηρεσίες ακόμα και για περιπτώσεις ΚαΠα-Π που είχαν συμβεί παλιότερα και τα παιδιά θύματα μιλούσαν για τις εμπειρίες τους στις ερευνήτριες. Σε κάποιες επείγουσες περιπτώσεις αποκάλυψης κατά τις οποίες το θύμα επέμενε στη διασφάλιση της ανωνυμίας του/της παραπεμπόταν σε επίπεδο άτυπης συνεργασίας στην ΜΚΟ «Το Χαμόγελο του Παιδιού» (Τηλεφωνική γραμμή στήριξης) και στο Συνήγορο του Πολίτη για τα Δικαιώματα του Παιδιού λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι και πρόκειται για μοναδικούς δυο φορείς που δέχονται ανώνυμες αναφορές, καταγγελίες ή/και υποψίες ΚαΠα.

Τέλος, κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου κατά τη διάρκεια των σχολικών ετών 2010-2011 και 2011-2012 υπήρξαν αρκετές αναφορές, έμμεσες ή άμεσες αποκαλύψεις και ερωτήσεις οι οποίες διαφοροποιούνταν σημαντικά ως προς την βαρύτητά τους αλλά και το αίτημά τους, από γενικές ερωτήσεις πληροφόρησης για θέματα βίας μέχρι την αναζήτηση υπηρεσιών για την διαχείριση περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι κάθε περίπτωση αντιμετωπίστηκε ξεχωριστά ακολουθώντας ένα πλάνο με επίκεντρο τις ανάγκες και την προστασία του

παιδιού θύματος διασφαλίζοντας κατά το δυνατό την άμεση και μακροπρόθεσμη υποστήριξή του με απώτερο στόχο την ευεξία και ψυχική του υγεία. Από την άλλη, η διατήρηση ευελιξίας σε σχέση με την ανταπόκριση σε κάθε περίπτωση ΚαΠα ξεχωριστά φάνηκε αποτελεσματική αξιοποιώντας κάθε φορά ό,τι κρινόταν κατάλληλο, από την παροχή πληροφοριών, την άμεση παραπομπή των παιδιών ή/και των οικογενειών στις αρμόδιες υπηρεσίες και φορείς έως και την συνεργασία με ήδη εμπλεγμένους φορείς και επαγγελματίες στο περιστατικό. Ακόμη όπου το βασικό ζητούμενο ήταν η εύρεση ειδικών υπηρεσιών για το παιδί ή την οικογένειά του η Δ/ση του ΙΥΠ αναλάμβανε την αναζήτηση του κατάλληλου φορέα κάθε φορά προκειμένου να αναλάβει το αίτημα.

Δ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Πίνακας Δ.1. Δημογραφικά στοιχεία των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα στην Ελλάδα με το ερωτηματολόγιο ICAST-CH, και πληροφορίες για τις συνθήκες διαβίωσής τους και για τους γονείς τους (**Μέγεθος δείγματος = 10451**)

	N	%		N	%	
Φύλο			Αστικότητα του τόπου κατοικίας			
			Αδιευκρίνιστο	10	0,10	
	Κορίτσια	5480	52,44	Αστική	8759	83,89
	Αγόρια	4971	47,56	Μη αστική	1682	16,11
Τάξη			Υπηκοότητα			
	ΣΤ' Δημοτικού	2771	26,51	Αδιευκρίνιστο	16	0,15
	Α' Γυμνασίου	3438	32,90	Ελληνική	8958	85,85
	Α' Ενιαίου Λυκείου	3426	32,78	Αλβανική	755	7,24
	Α' ΕΠΑ.Λ	816	7,81	Μεικτή	333	3,19
Ηλικία (συμπληρωμένα έτη)				Ρουμάνικη	41	0,39
	11	606	5,80	Βουλγάρικη	35	0,34
	12	2982	28,53	Ρωσική	28	0,27
	13	2450	23,44	Ουκρανική	23	0,22
	14	132	1,26	Γεωργιανή	22	0,21
	15	1080	10,33	Άλλη	215	2,06
	16	2847	27,24	Δεν θέλω να απαντήσω	15	1,14
	17	266	2,55	Δεν ξέρω	10	0,10
	18	88	0,84	Θρησκεία		
Παιδιά που έχουν μείνει στην ίδια τάξη			Αδιευκρίνιστο	91	0,87	
	Αδιευκρίνιστο	57	0,55	Χριστιανοί ορθόδοξοι	8953	86,42
	Όχι	9920	95,44	Χριστιανοί καθολικοί	178	1,72
	Ναι	474	4,56	Μουσουλμάνοι	137	1,32
Άτομα που συνοικούν μαζί με το παιδί			Άλλο	90	0,87	
	Αδιευκρίνιστο	33	0,32	Καμία	656	6,33
	πατέρας	8946	85,87	Δεν θέλω να απαντήσω	198	1,91
	μητέρα	10149	97,49	Δεν ξέρω	148	1,43
	πατριός (σύζυγος της μητέρας)	234	2,25	Οικογενειακή κατάσταση γονιών		
	μητριά (σύζυγος του πατέρα)	29	0,28	Αδιευκρίνιστο	10	0,10
	ανάδοχος πατέρας	8	0,08	έγγαμοι	8795	84,24
	ανάδοχη μητέρα	7	0,07	σε διάσταση	1264	12,11
	σύντροφος της μητέρας	104	1,00	ανύπαντροι	53	0,51
	σύντροφος του πατέρα	13	0,12	ο ένας γονιός δεν ζει πια	250	2,39
	παππούς	702	6,74	και οι δύο γονείς δεν ζουν πια	5	0,05
	γιαγιά	1380	13,24	δεν θέλω να απαντήσω	47	0,45
	αδελφός/οί	5198	49,94	δεν ξέρω	27	0,26
	αδελφή/ές	4638	44,56			
	άλλοι συγγενείς	319	3,06			
	άλλα μη συγγενικά άτομα	74	0,71			

¹ 323 μαθητές/-ριες είχαν μείνει στην ίδια τάξη μία φορά, 113 δύο φορές, 26 τρεις φορές, και 3 είχαν μείνει από τέσσερις έως έξι φορές

	Μητέρα		Πατέρας	
	N	%	N	%
Αδιευκρίνιστο	28	0,27	137	1,31
Δεν έχει πάει σχολείο	30	0,29	25	0,24
Μερικές τάξεις του Δημοτικού	54	0,52	65	0,63
Δημοτικό	424	4,07	659	6,39
Γυμνάσιο	1134	10,88	1375	13,33
Λύκειο	3957	37,96	3304	32,03
Τεχνικό Επαγγελματικό Ίδρυμα (Τ.Ε.Ι.)	1434	13,76	1562	15,14
Πανεπιστήμιο	2340	22,45	2053	19,90
Μεταπτυχιακές σπουδές (Μάστερ, Διδακτορικό)	566	5,43	622	6,03
Δεν ξέρω	484	4,64	649	6,29

Πίνακας Δ.2. Αποτελέσματα 12 αναλύσεων απλής λογιστικής παλινδρόμησης (binary logistic regression) που πραγματοποιήθηκαν στον επιπολασμό και την επίπτωση κάθε μιας από τις 3 κλίμακες βίαιων συμπεριφορών, και στις κλίμακες της αίσθησης παραμέλησης και των θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών – παρουσιάζονται και τα αποτελέσματα των αναλύσεων στην υποκλίμακα της σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή

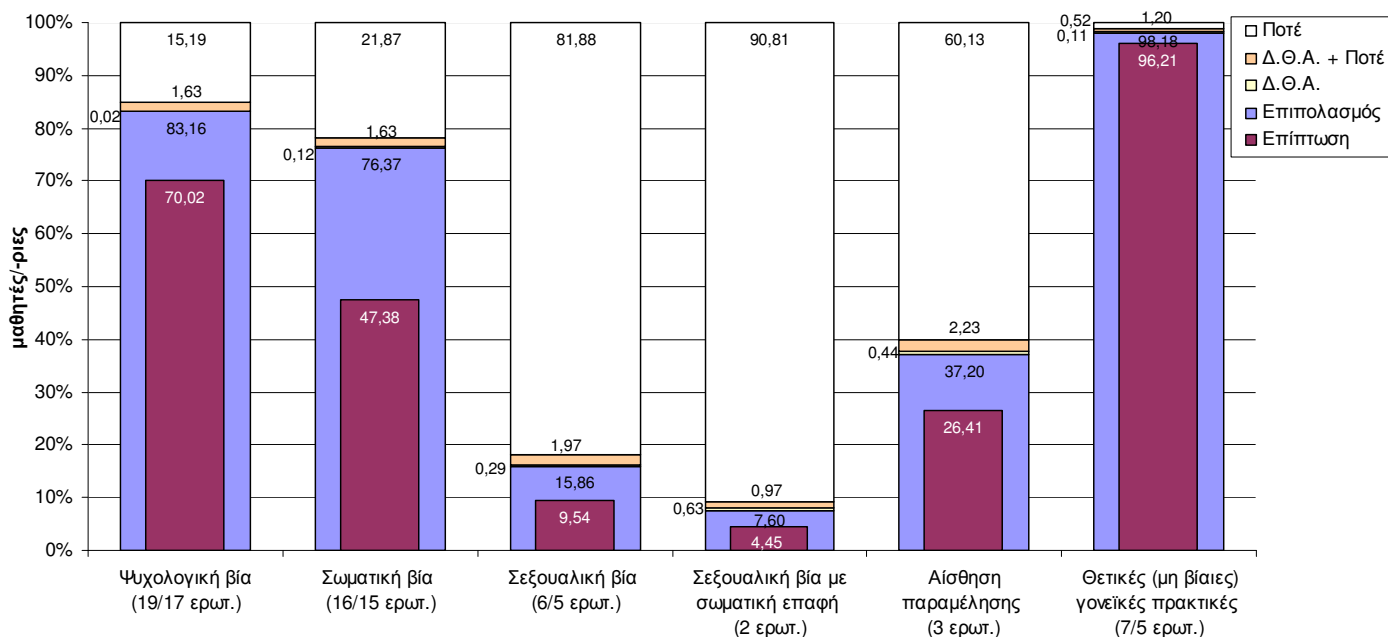
		Ψυχολογική βία	Σωματική βία	Σεξουαλική βία	Σεξουαλική βία με σωματική επαφή	Αίσθηση παραμέλησης	Θετικές (μη βίαιες) γονεϊκές πρακτικές
φύλο	PR.	9.737***	4.951*	5.088*		133.816****	3.849**
	IN.			6.744**	16.944****	96.242****	5.485**
τάξη	PR.	253.425****	65.053****	214.126****	138.798****	251.848****	7.951**
	IN.	145.775****	84.334****	71.231****	75.151****	83.606****	16.778****
γεωγραφική περιοχή	PR.					18.593****	
	IN.				8.130*	22.143****	
αστικότητα	PR.						
	IN.						
ηλικιακή απόκλιση	PR.			22.701****	26.705****		38.502****
	IN.			30.302****	19.490****	4.306**	35.314****
συναίνεση	PR.						
	IN.		4.377*		8.537***		
φύλο x τάξη	PR.	10.766*	26.623****	30.342****		28.580****	8.181**
	IN.	18.410****	18.115****	18.631****		27.989****	17.126****
φύλο x γεωγραφική περιοχή	PR.						
	IN.						
φύλο x αστικότητα	PR.						
	IN.						
φύλο x ηλικιακή απόκλιση	PR.						
	IN.						
φύλο x συναίνεση	PR.		4.636*				
	IN.		4.560*				
τάξη x γεωγραφική περιοχή	PR.				15.510*		
	IN.						
τάξη x αστικότητα	PR.						
	IN.			11.179*	11.586**		
τάξη x ηλικιακή απόκλιση	PR.			8.977*			
	IN.						
τάξη x συναίνεση	PR.		10.398*				
	IN.						

* p<.05, **p<.01, ***p<.005, ****p<.001

PR: Επιπολασμός (Prevalence), **IN:** Επίπτωση (Incidence)

Σημ.: στα κελιά του πίνακα απεικονίζονται οι τιμές του Wald Chi-Square μόνο για τις κύριες επιδράσεις και τις αλληλεπιδράσεις διπλής κατεύθυνσης που ήταν στατιστικά σημαντικές.

Όλες οι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις παρουσιάζονται στα Διαγράμματα που ακολουθούν, ενώ οι κύριες επιδράσεις παρουσιάζονται διαγραμματικά μόνο για τις περιπτώσεις που εντοπίστηκαν μόνο κύριες επιδράσεις χωρίς στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση. Οι μόνες στατιστικά σημαντικές επιδράσεις που δεν παρουσιάζονται σε διαγράμματα είναι: α) η κύρια επίδραση του φύλου στην επίπτωση της σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή (Κορίτσια = 3,50, Αγόρια = 5.50) και β) οι κύριες επιδράσεις της ηλικιακής απόκλισης και η αλληλεπίδρασή της με την τάξη στον επιπολασμό της σεξουαλικής βίας, οι οποίες περιγράφονται στο Κεφάλαιο Ε.

Διάγραμμα Δ.1. Κατανομή απαντήσεων μαθητών/-ριών όσον αφορά στην έκθεσή τους σε διαφορετικές μορφές κακομεταχείρισης και σε θετικές γονεϊκές πρακτικές κατά τη διάρκεια της ζωής τους (επιπολασμός) και/ή κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση) ανά κλίμακα.

Σημ.

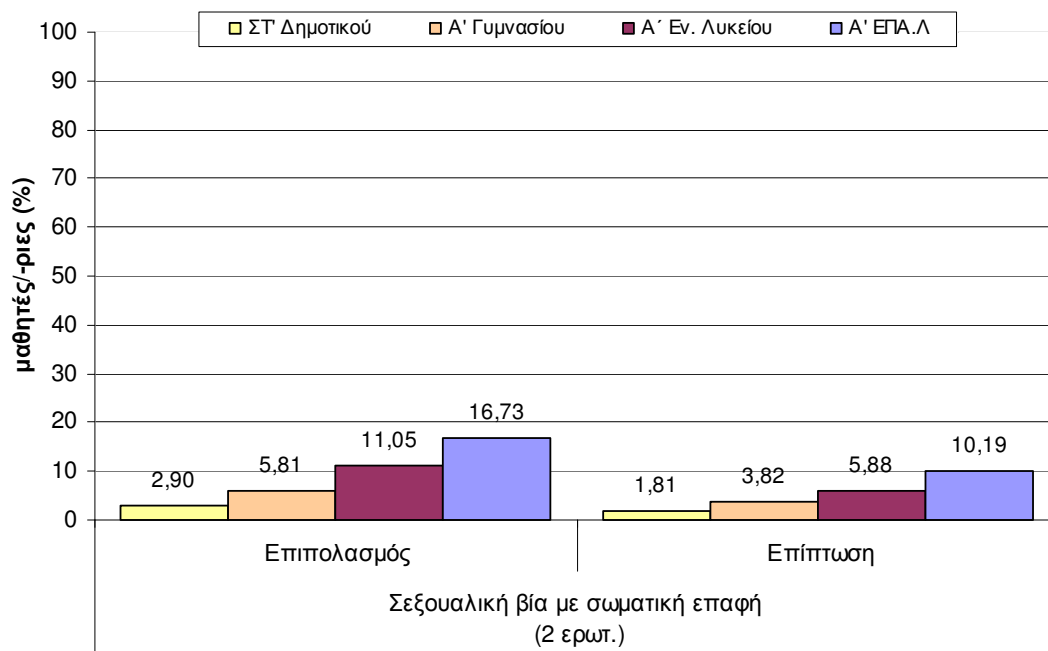
Επίπτωση: ποσοστό παιδιών που ανέφεραν οποιαδήποτε συχνότητα “κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (προηγούμενοι 12 μήνες)” σε τουλάχιστον 1 ερώτηση της κλίμακας

Επιπολασμός: ποσοστό παιδιών που ανέφεραν ότι έχουν βιώσει τουλάχιστον 1 εμπειρία της κλίμακας κατά τη διάρκεια της ζωής τους (είτε κατά το τελευταίο έτος ή παλιότερα)

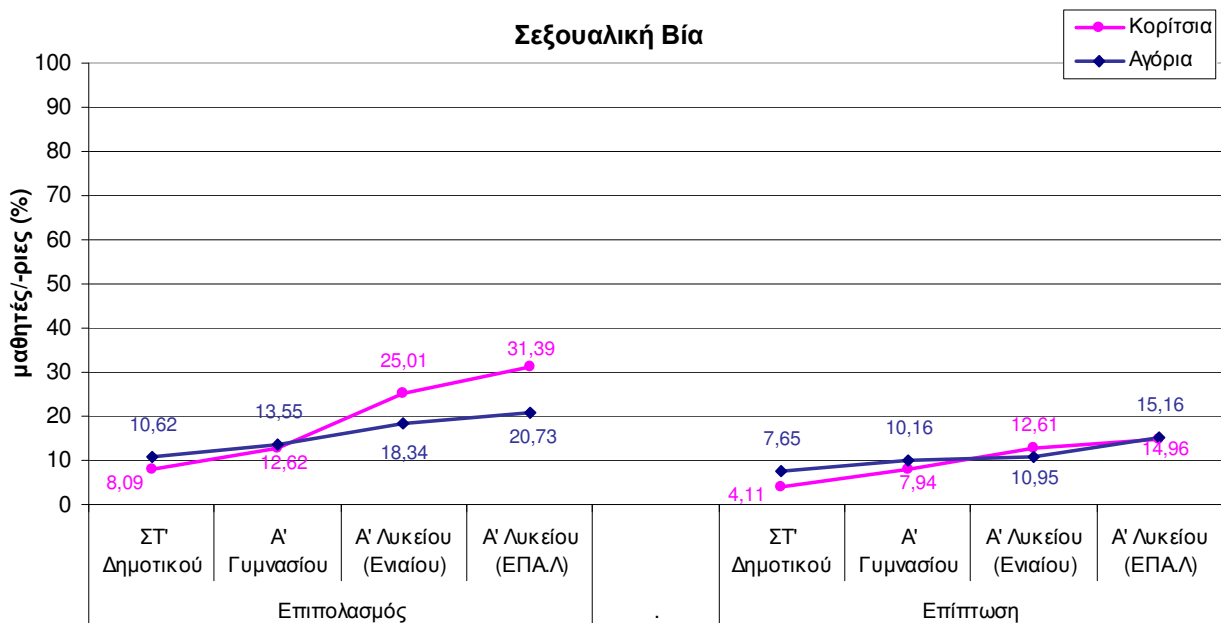
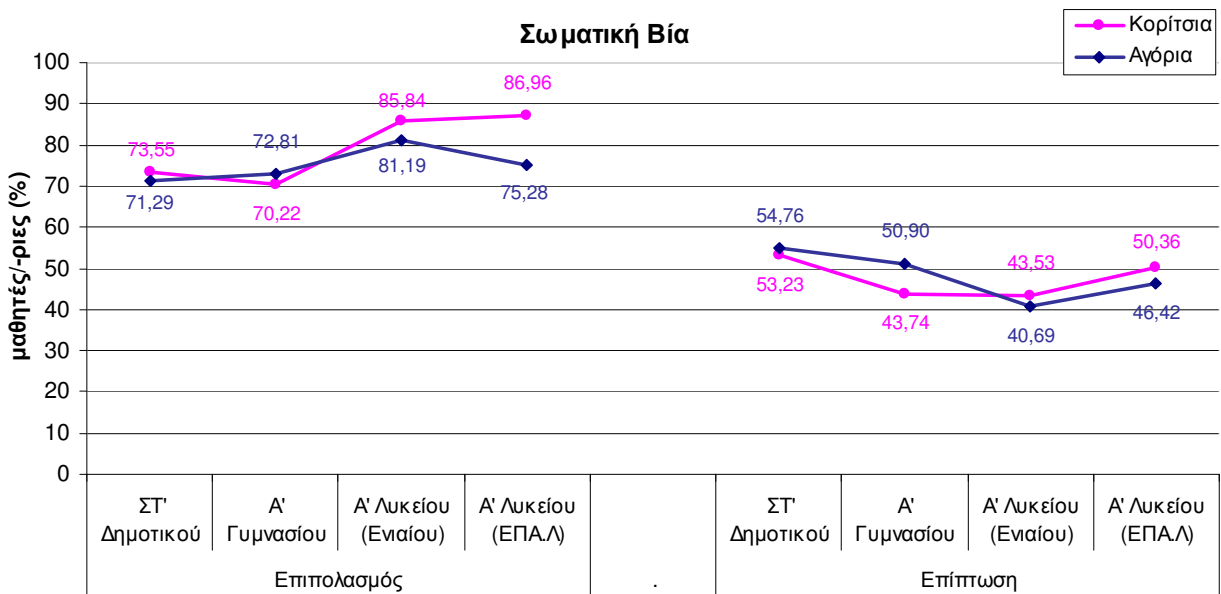
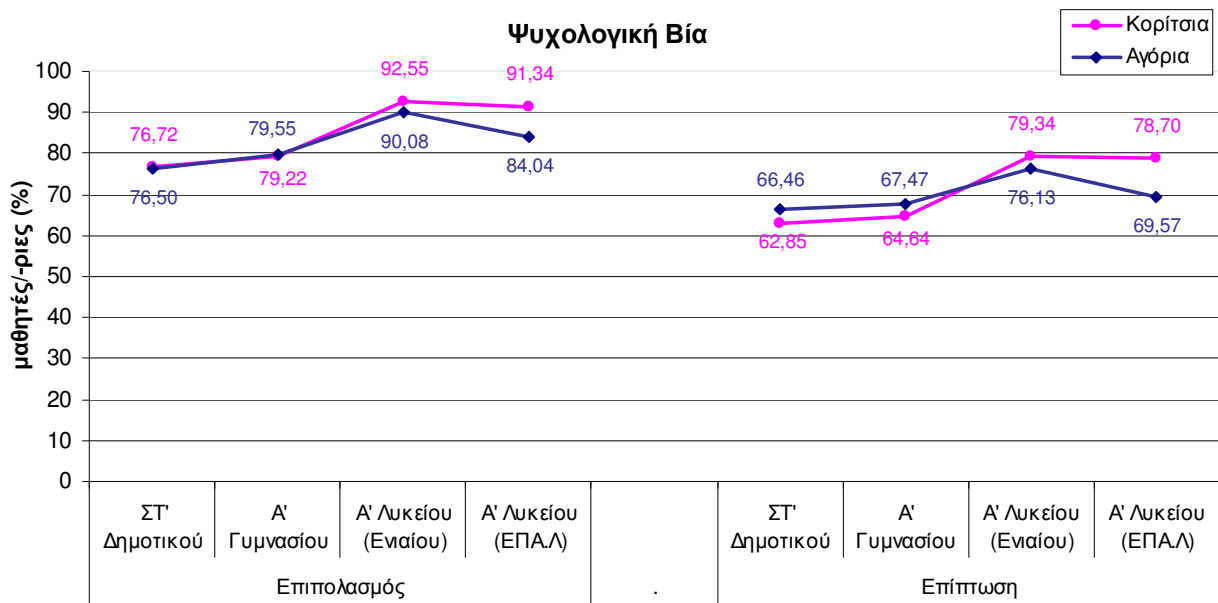
Δ.Θ.Α.: ποσοστό παιδιών που απάντησαν “Δεν θέλω να απαντήσω” σε όλες τις ερωτήσεις της κλίμακας

Δ.Θ.Α + Ποτέ: ποσοστό παιδιών που απάντησαν “Δεν θέλω να απαντήσω” σε μία ή περισσότερες ερωτήσεις της κλίμακας και “Ποτέ” σε όλες τις υπόλοιπες ερωτήσεις της κλίμακας

Ποτέ: ποσοστό παιδιών που ανέφεραν ότι “Ποτέ” στη ζωή τους δεν έχουν βιώσει καμία από τις εμπειρίες της κλίμακας.

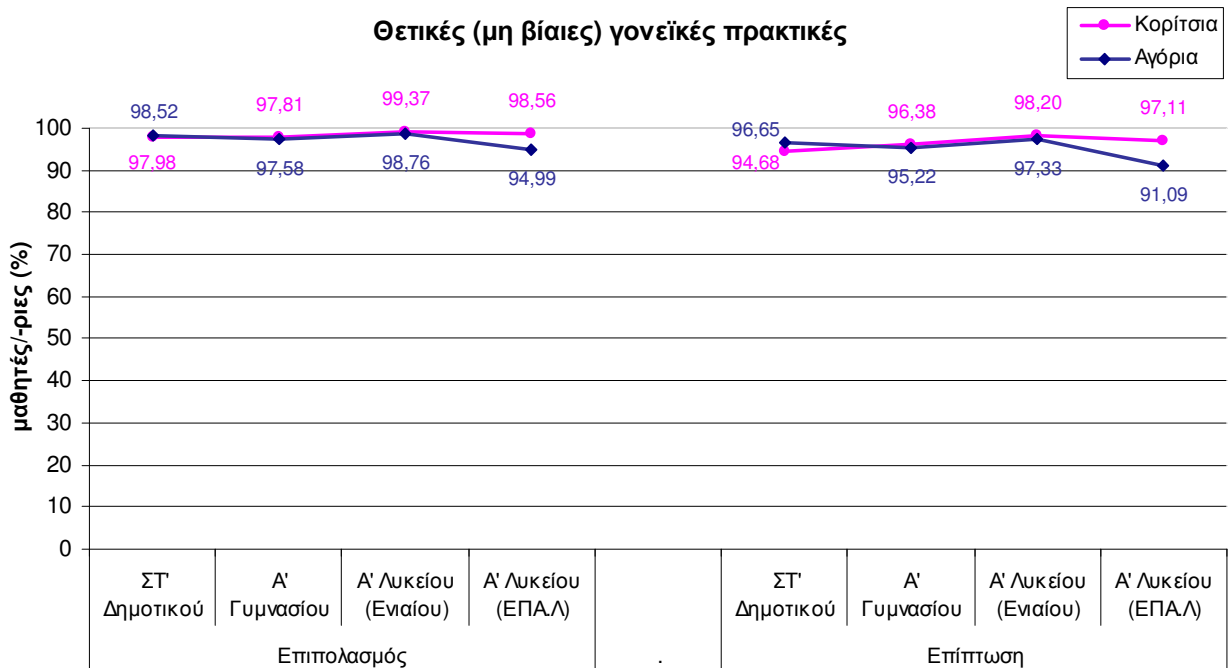
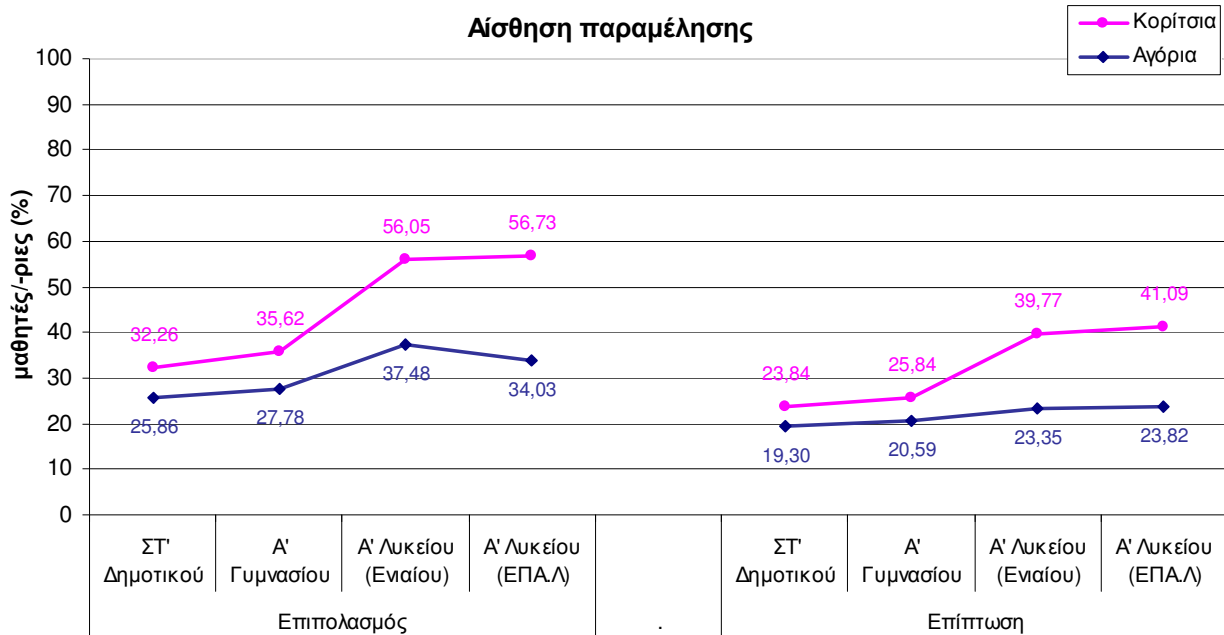

Διάγραμμα Δ.2. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή ανά τάξη. (Η κλίμακα της σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή ήταν η μόνη κλίμακα για την οποία η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της τάξης).

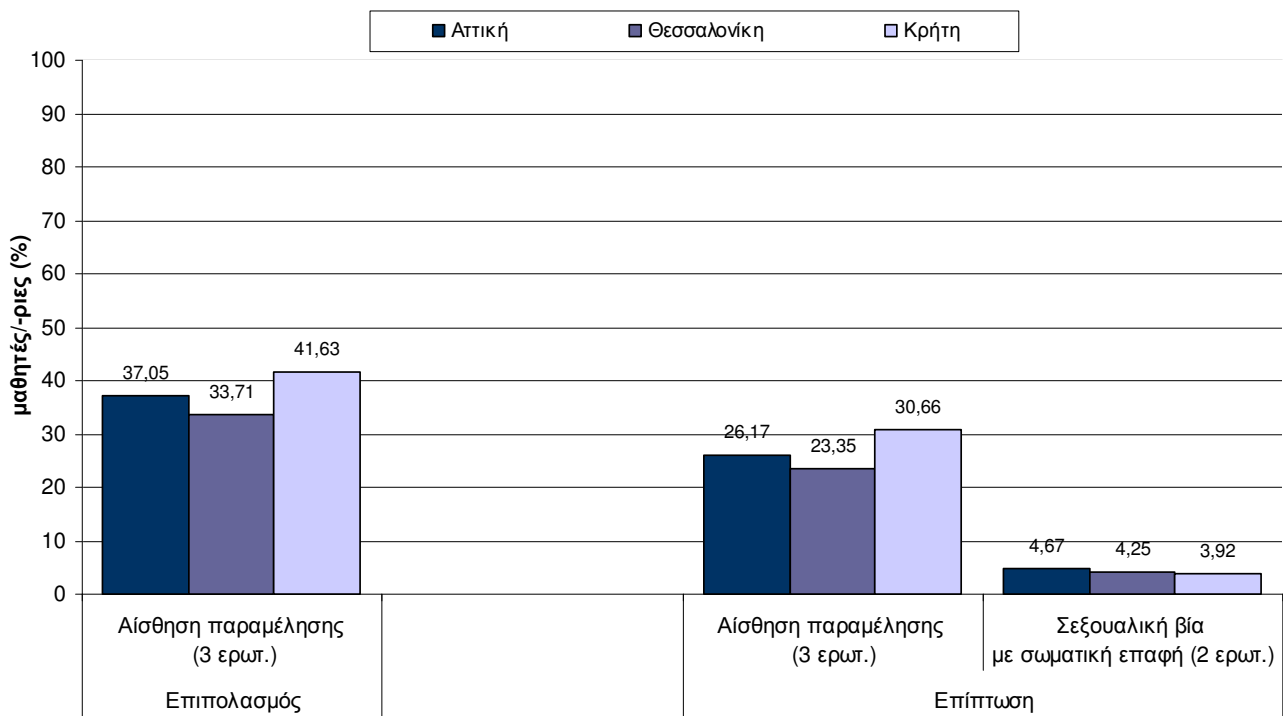
Διάγραμμα Δ.3. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά φύλο και τάξη. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του φύλου x τάξη παρουσιάζονται εδώ).

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

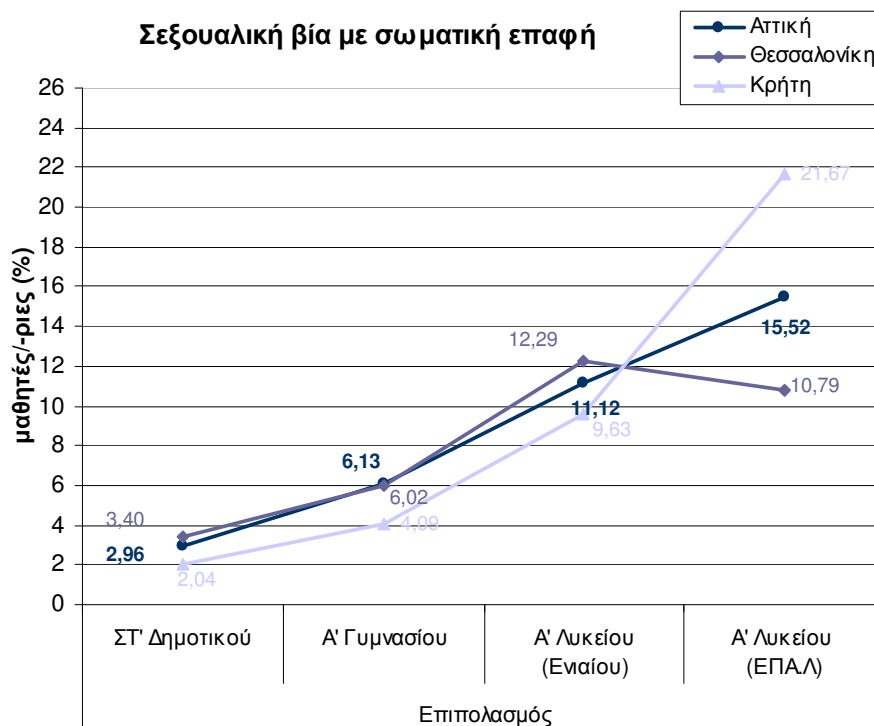

Διάγραμμα Δ.3. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά φύλο και τάξη. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του φύλου x τάξη παρουσιάζονται εδώ).

(συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

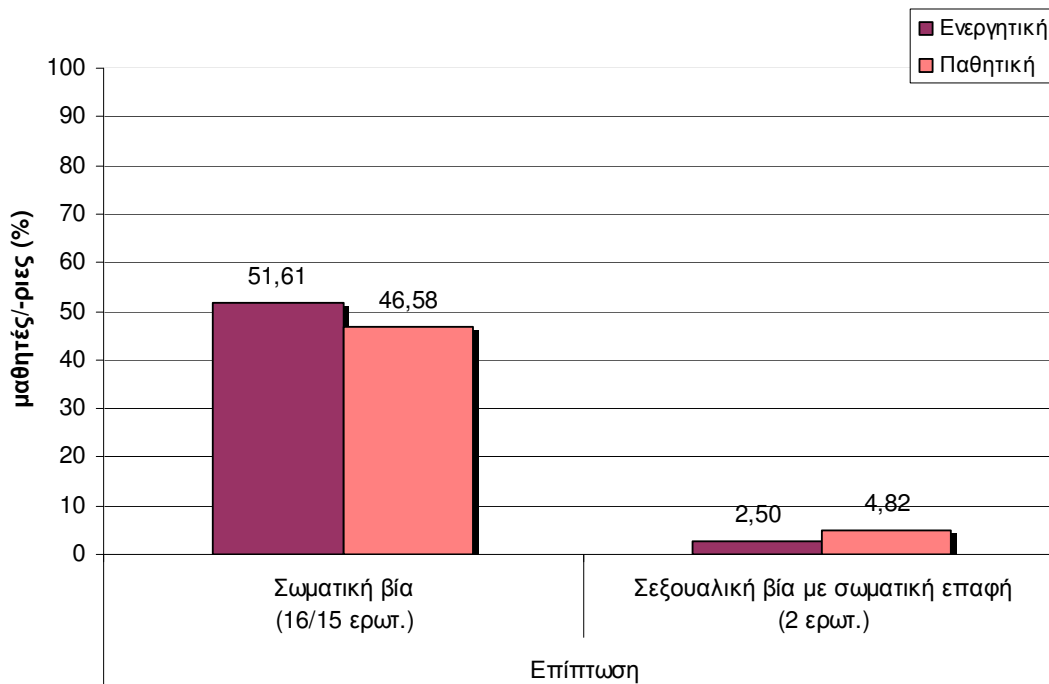

Διάγραμμα Δ.4. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά γεωγραφική περιοχή. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της γεωγραφικής περιοχής παρουσιάζονται εδώ).

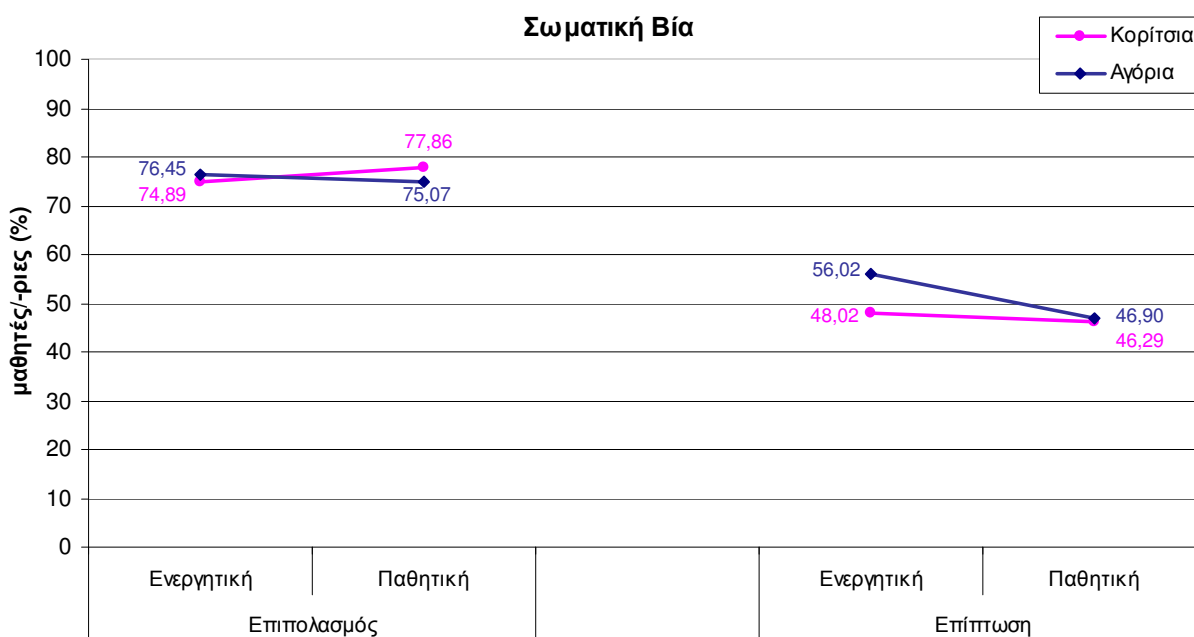

Διάγραμμα Δ.5. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά τάξη και γεωγραφική περιοχή. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x γεωγραφική περιοχή παρουσιάζονται εδώ).

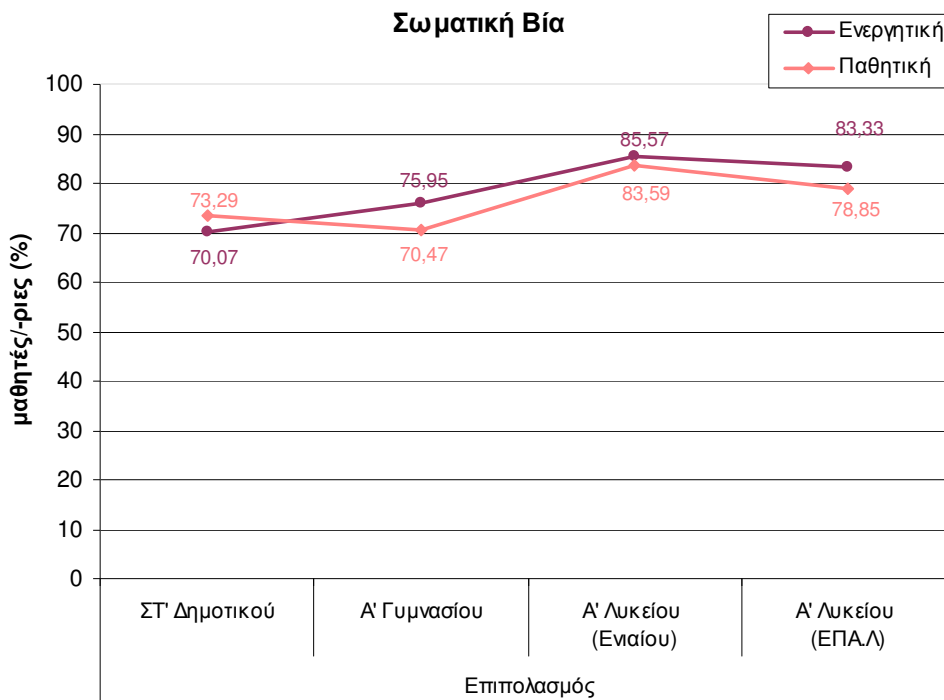

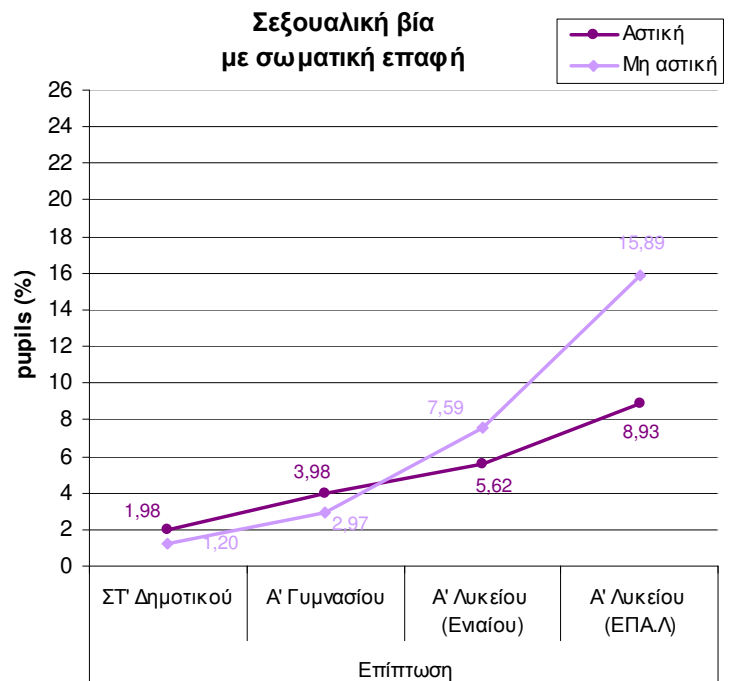
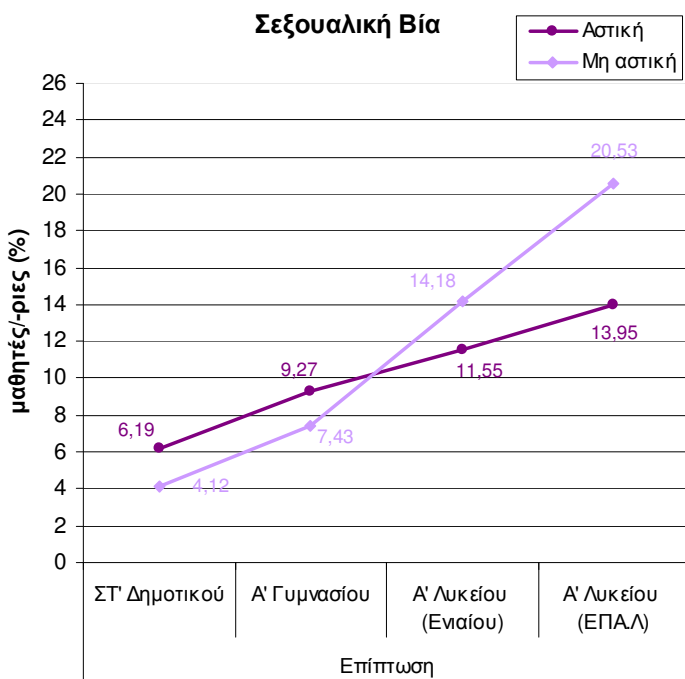
Διάγραμμα Δ.6. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά είδος συναίνεσης. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της συναίνεσης παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.7. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά φύλο και είδος συναίνεσης. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του φύλου x συναίνεση παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.8. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά τάξη και είδος συναίνεσης. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x συναίνεση παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.9. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά τάξη και αστικότητα. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x αστικότητα παρουσιάζονται εδώ).

Πίνακας Δ.3. Αποτελέσματα 12 Univariate GLM regression αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν στον επιπολασμό και την επίπτωση κάθε μιας από τις 3 κλίμακες βίαιων συμπεριφορών, και στις κλίμακες της αίσθησης παραμέλησης και των θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών – παρουσιάζονται και τα αποτελέσματα των αναλύσεων στην υποκλίμακα της σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή

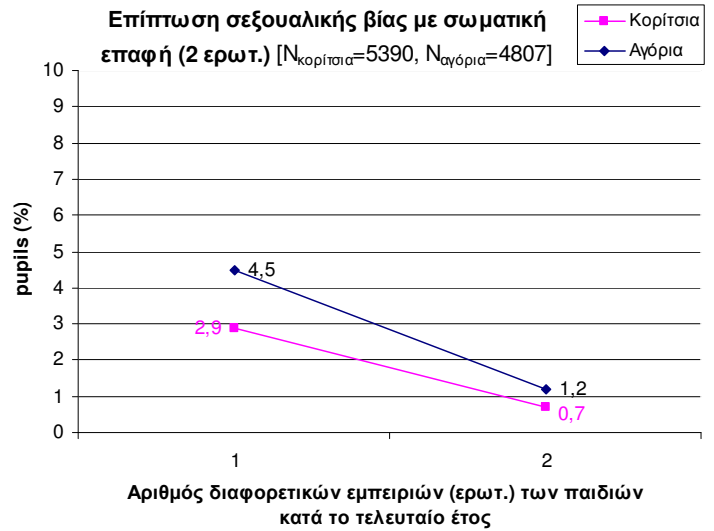
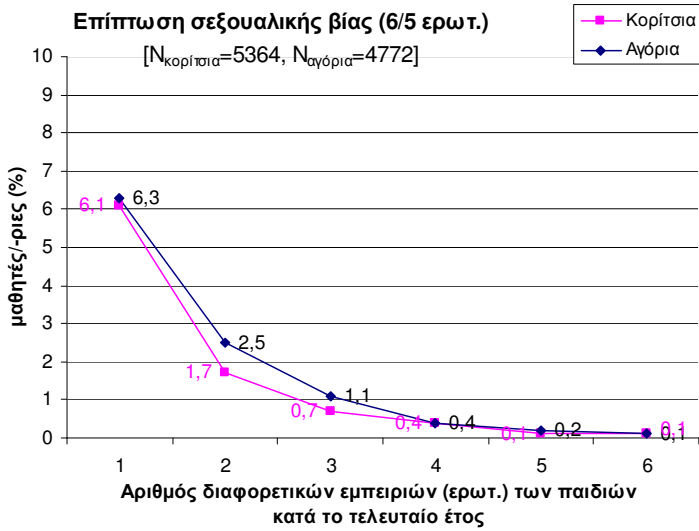
		Ψυχολογική βία	Σωματική βία	Σεξουαλική βία	Σεξουαλική βία με σωματική επαφή	Αίσθηση παραμέλησης	Θετικές (μη βίαιες) γονεϊκές πρακτικές
φύλο	PR.	51.046****		32.782****	11.473****	201.343****	
	IN.	22.878****	8.015***	7.463**	10.735****	135.080****	
τάξη	PR.	229.422****	53.003****	56.690****	49.907****	98.197****	526.883****
	IN.	78.951****	16.871****	22.110****	32.961****	36.175****	312.804****
γεωγραφική περιοχή	PR.		6.208***			6.503***	3.344*
	IN.				3.430*	4.729**	5.190**
αστικότητα	PR.	4.636*					17.016****
	IN.				14.280****		8.469***
ηλικιακή απόκλιση	PR.	5.458*		56.522****	35.015****	7.802***	6.918**
	IN.	10.856****		37.422****	27.769****		8.362***
συναίνεση	PR.						
	IN.				5.609*		
φύλο x τάξη	PR.	14.986****	11.843****	14.127****	4.731***	32.000****	12.380****
	IN.	17.532****	11.994****			26.148****	12.928****
φύλο x γεωγραφική περιοχή	PR.						
	IN.						
φύλο x αστικότητα	PR.						
	IN.						
φύλο x ηλικιακή απόκλιση	PR.						
	IN.				9.103***		
φύλο x συναίνεση	PR.						
	IN.						
τάξη x γεωγραφική περιοχή	PR.			2.382*	4.949****	2.223*	
	IN.					2.356*	
τάξη x αστικότητα	PR.						
	IN.			2.865*	7.405****	2.996*	
τάξη x ηλικιακή απόκλιση	PR.				2.842*		3.044*
	IN.	2.696*					4.181**
τάξη x συναίνεση	PR.		2.811*				
	IN.						

* p<.05, **p<.01, ***p<.005, ****p<.001

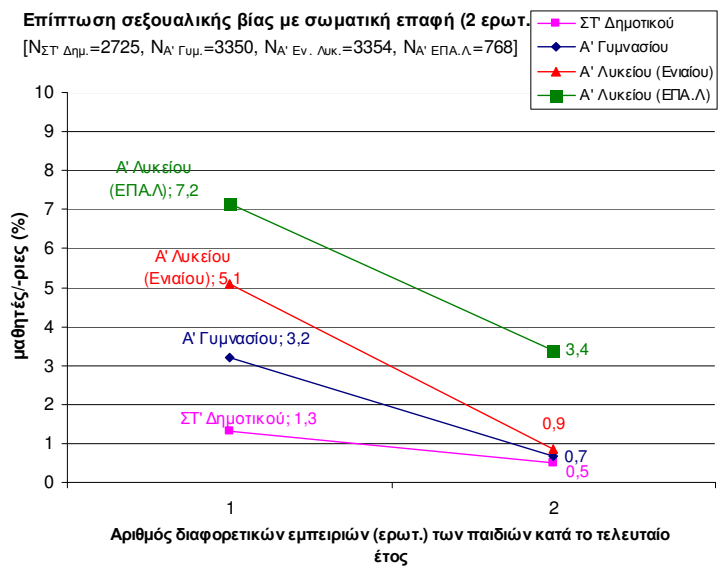
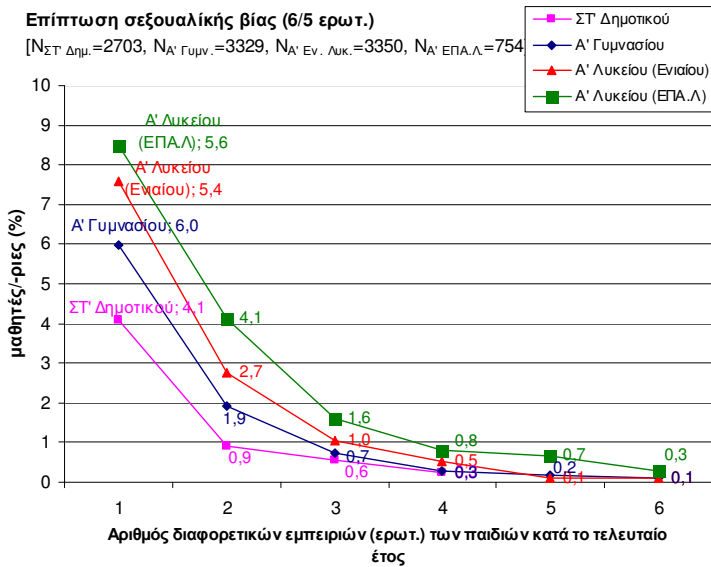
PR: Επιπολασμός (Prevalence), **IN:** Επίπτωση (Incidence)

Σημ.: στα κελιά του πίνακα παρουσιάζονται οι F-τιμές μόνο για τις κύριες επιδράσεις και τις αλληλεπιδράσεις διπλής κατεύθυνσης που ήταν στατιστικά σημαντικές.

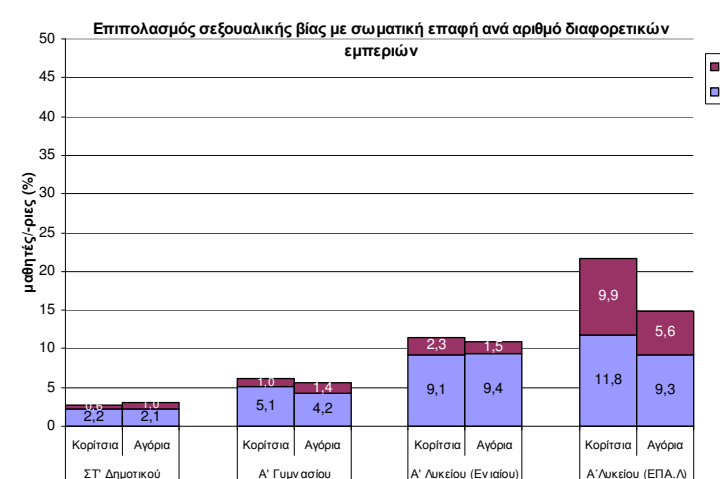
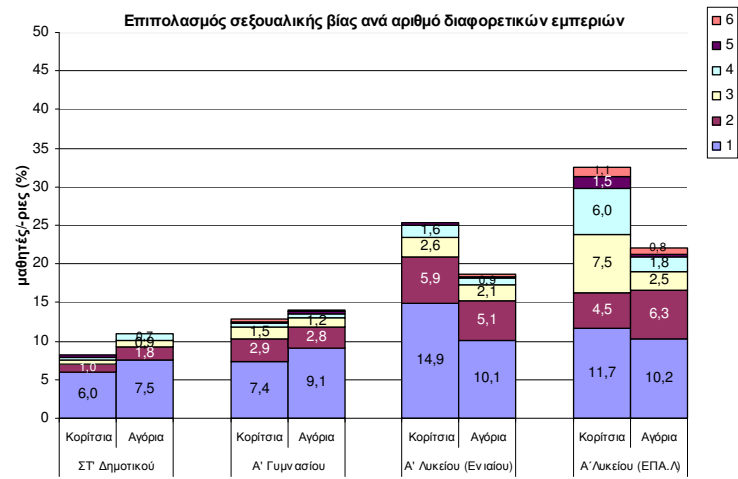
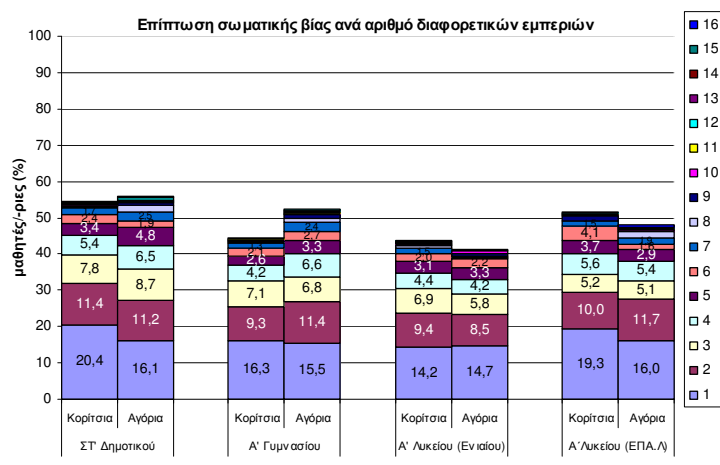
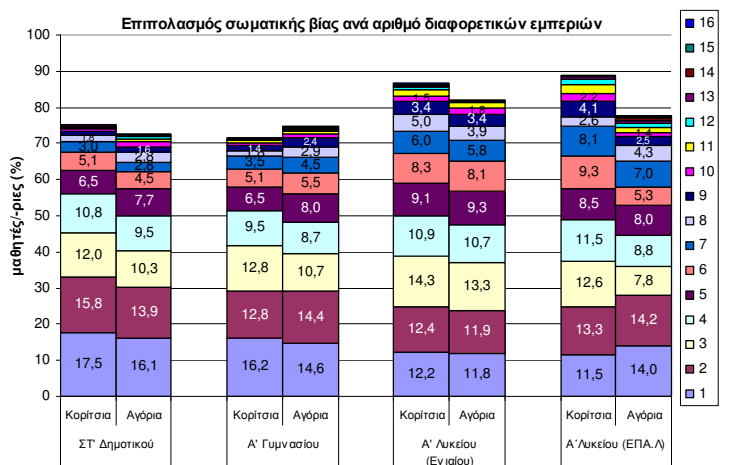
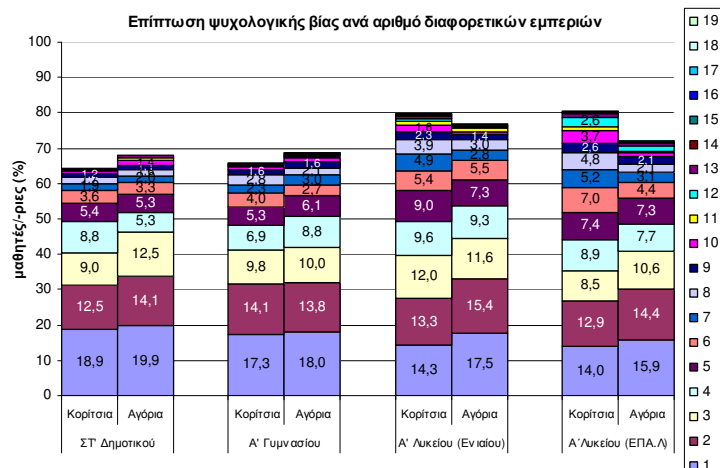
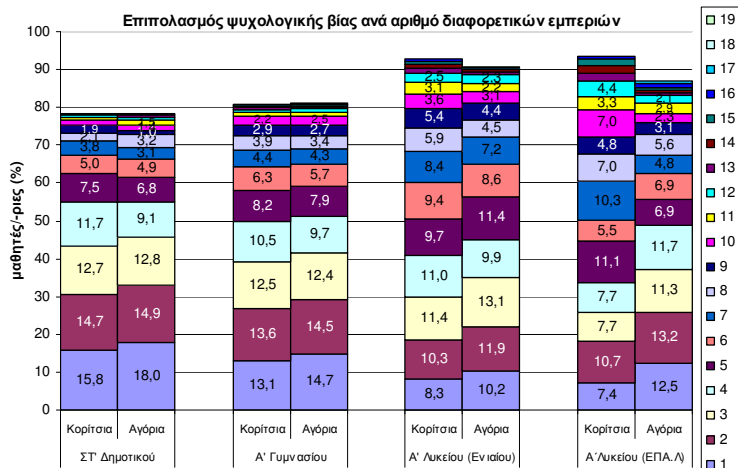
Όλες οι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις παρουσιάζονται στα Διαγράμματα που ακολουθούν, ενώ οι κύριες επιδράσεις παρουσιάζονται διαγραμματικά μόνο στις περιπτώσεις που εντοπίστηκαν μόνο κύριες επιδράσεις χωρίς καμία στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση. Η μόνη στατιστικά σημαντική επιδράση που δεν παρουσιάζονται είναι εκείνες της ηλικιακής απόκλισης και οι αλληλεπιδράσεις της με το φύλο και την τάξη.

Διάγραμμα Δ.10. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) στις οποίες έχουν εκτεθεί και ανά φύλο. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση του φύλου και όχι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις παρουσιάζονται εδώ).

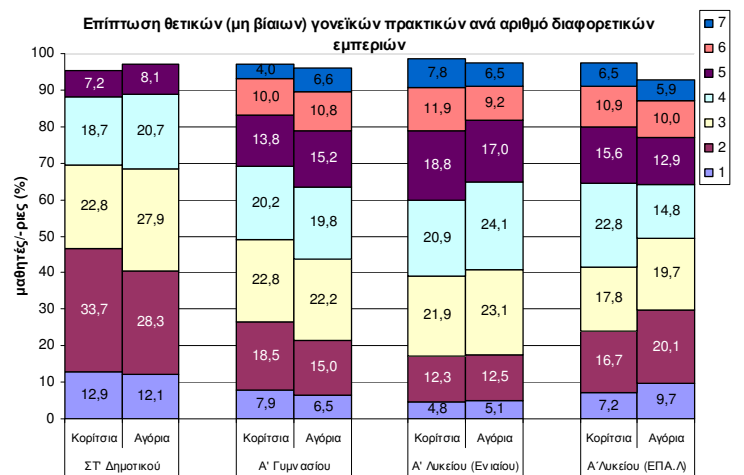
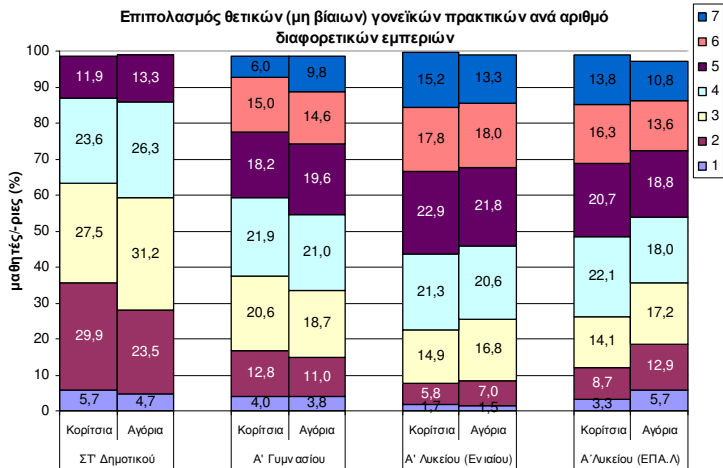
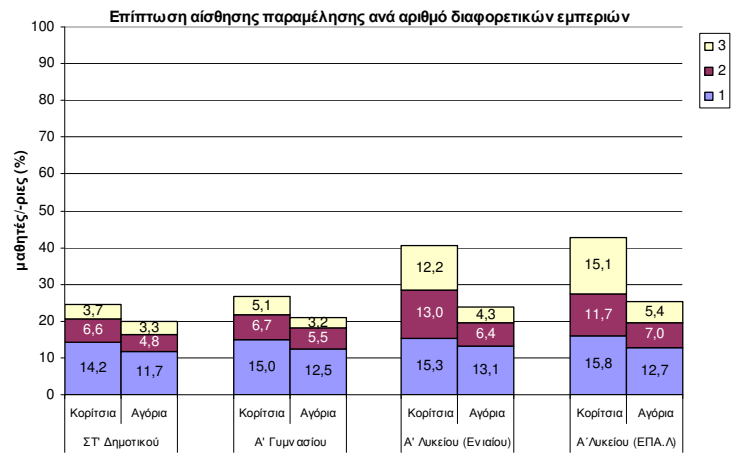
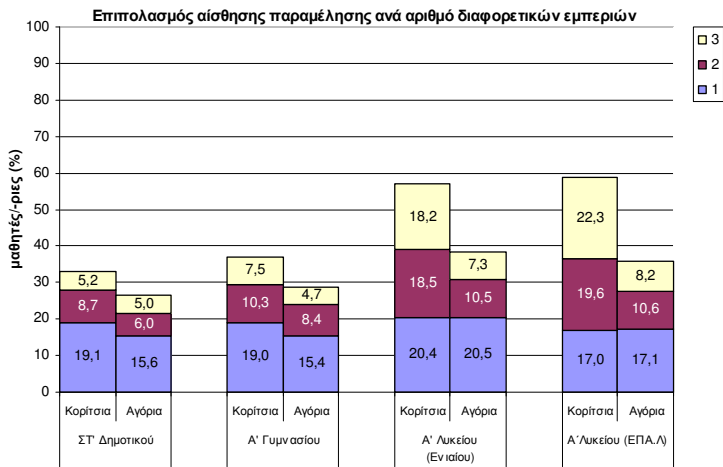

Διάγραμμα Δ.11. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) στις οποίες έχουν εκτεθεί και τάξη. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της τάξης και όχι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις παρουσιάζονται εδώ).

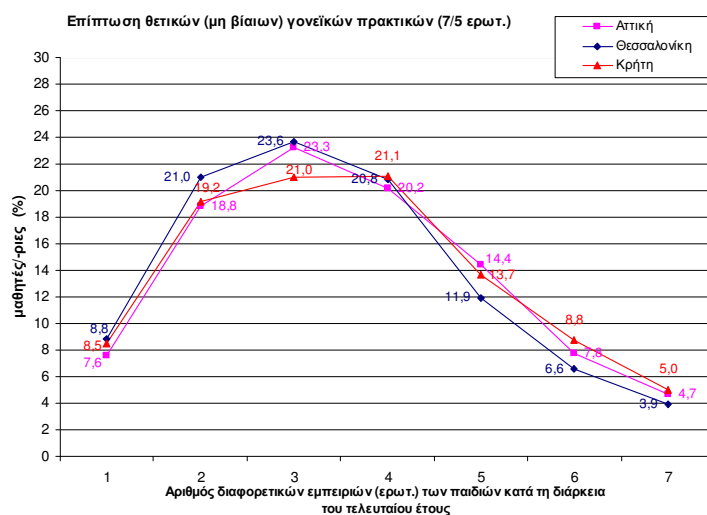
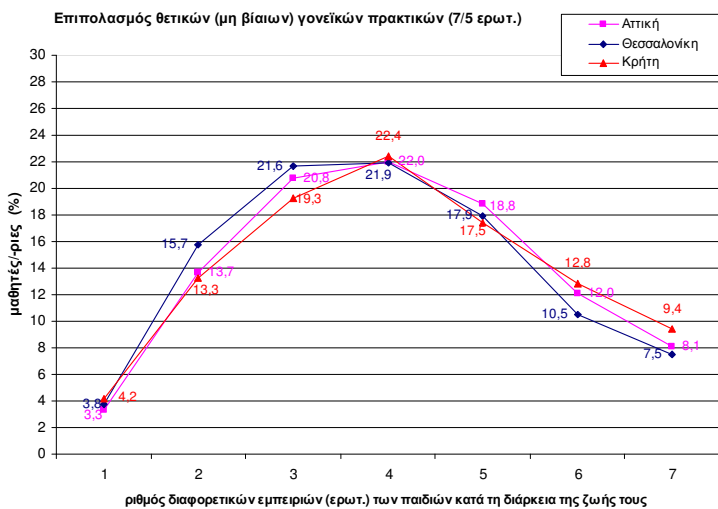
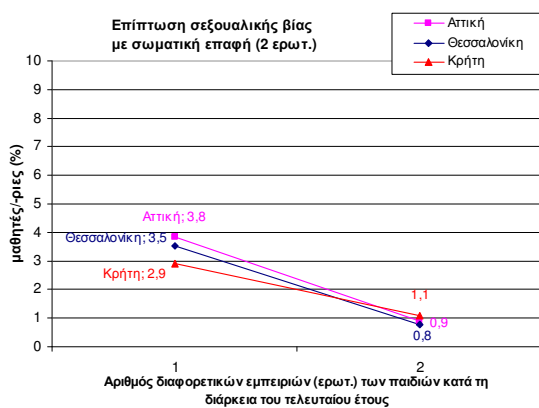
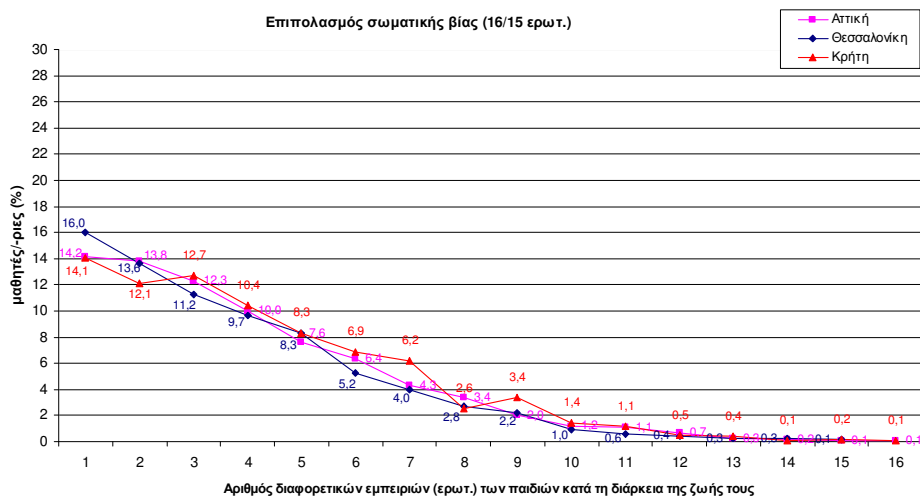
Διάγραμμα Δ.12. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που βίωσαν και ανά φύλο και τάξη. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του φύλου x τάξη παρουσιάζονται εδώ).

(συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

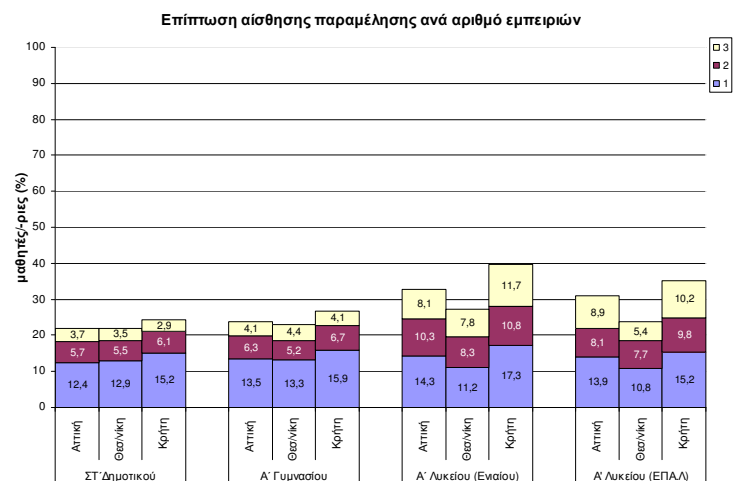
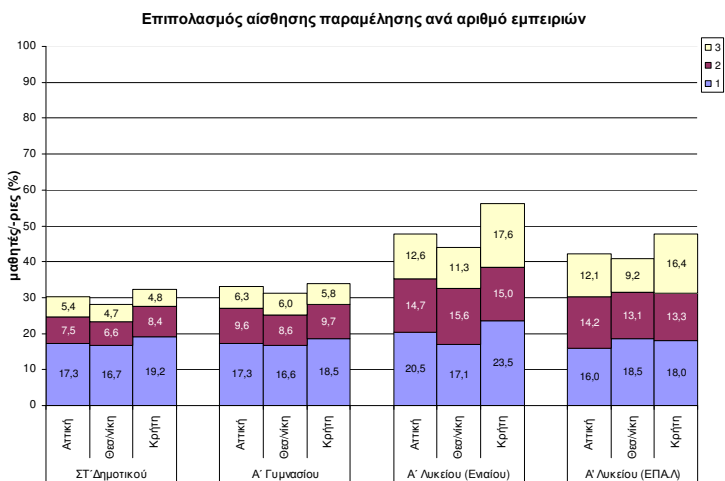
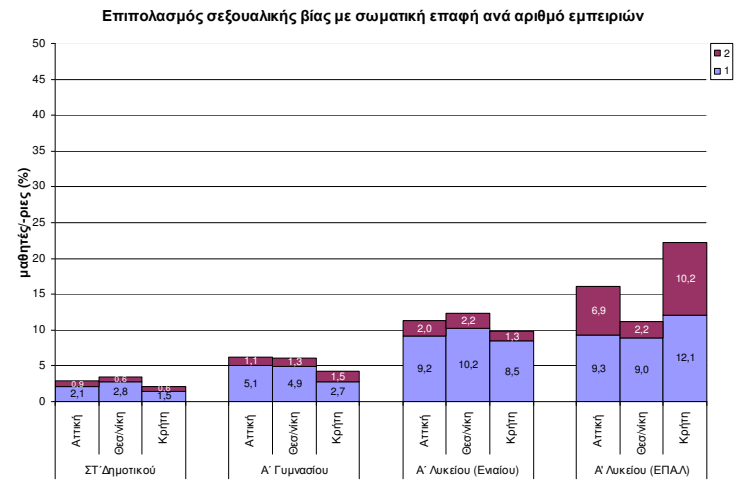
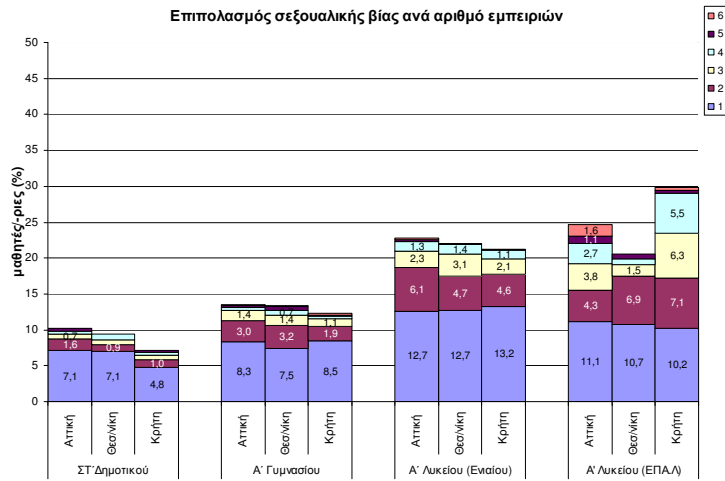

Διάγραμμα Δ.12. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που βίωσαν και ανά φύλο και τάξη. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση του φύλου x τάξη παρουσιάζονται εδώ).

(συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

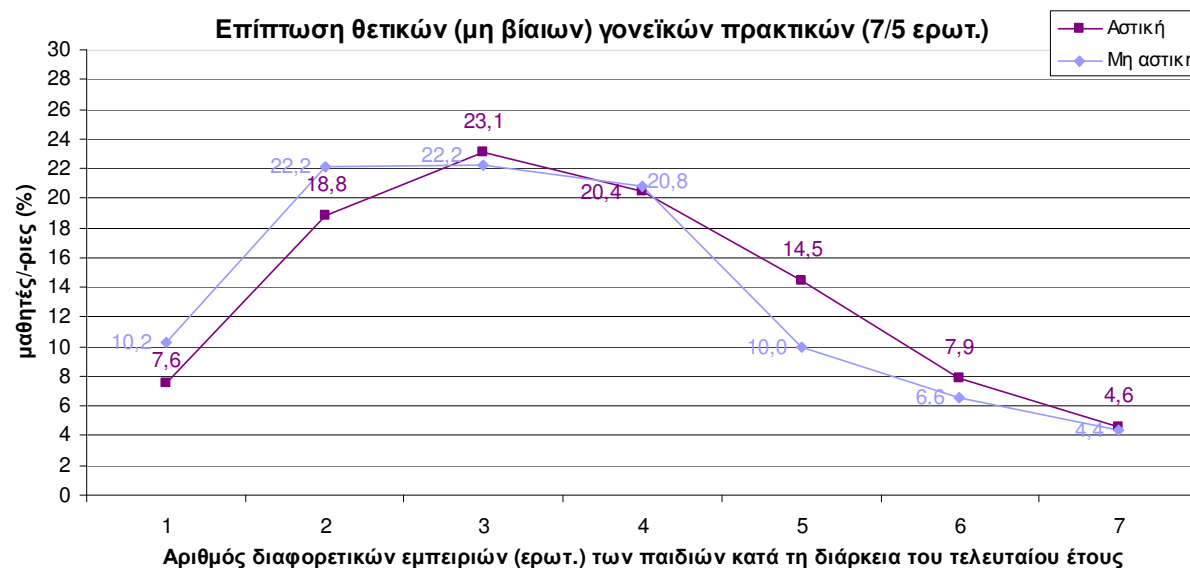
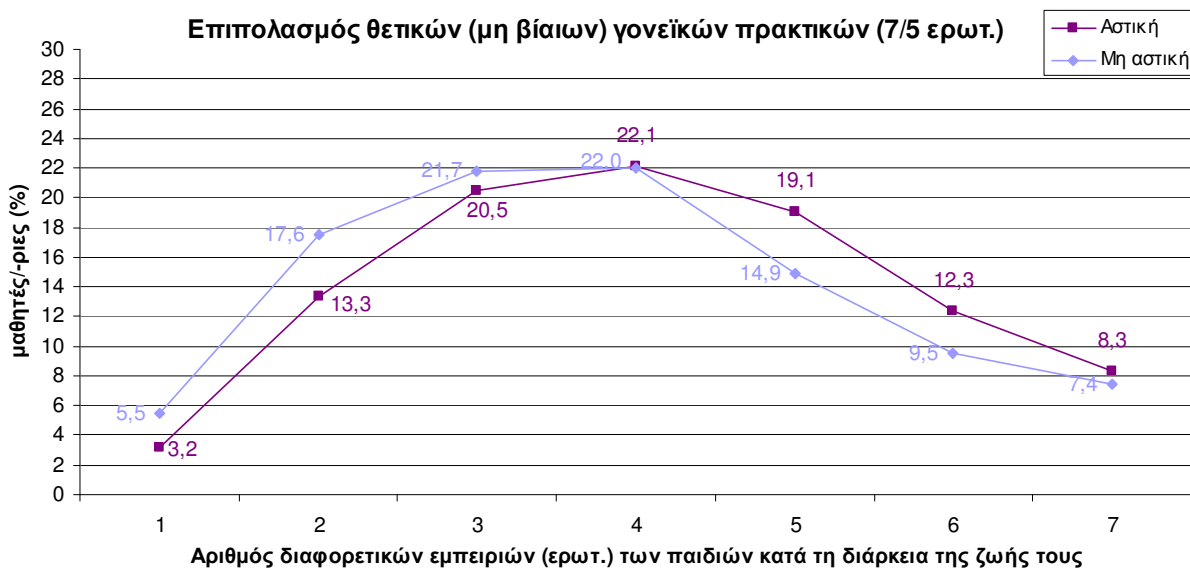
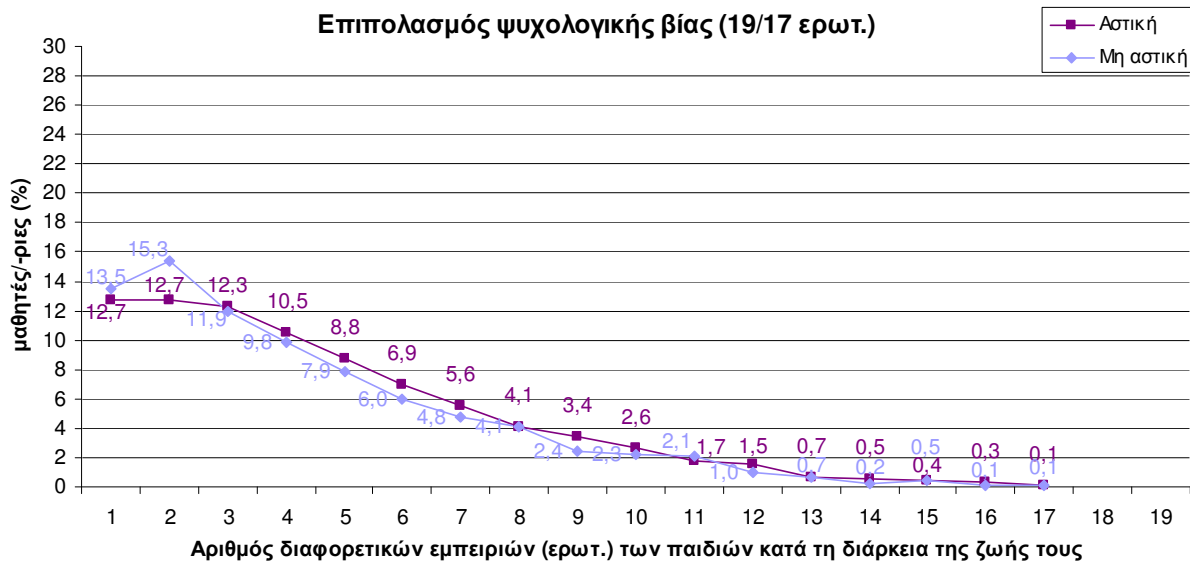

Διάγραμμα Δ.13. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) στις οποίες έχουν εκτεθεί και γεωγραφική περιοχή. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της γεωγραφικής περιοχής και χωρίς στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις με τη γεωγραφική παρουσιάζονται εδώ).

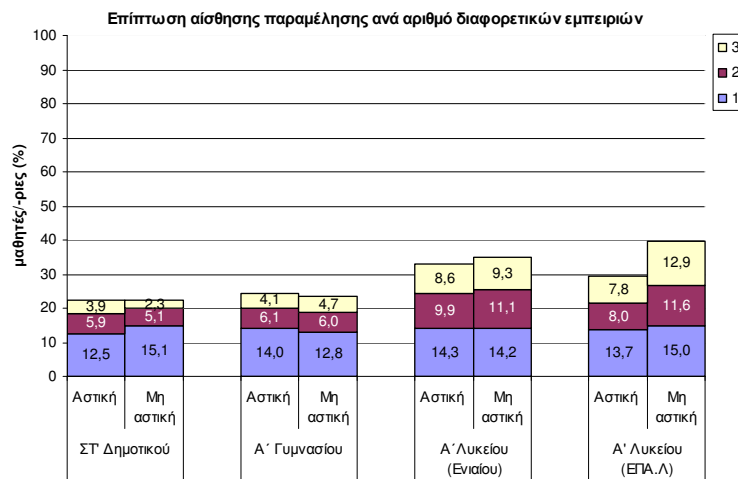
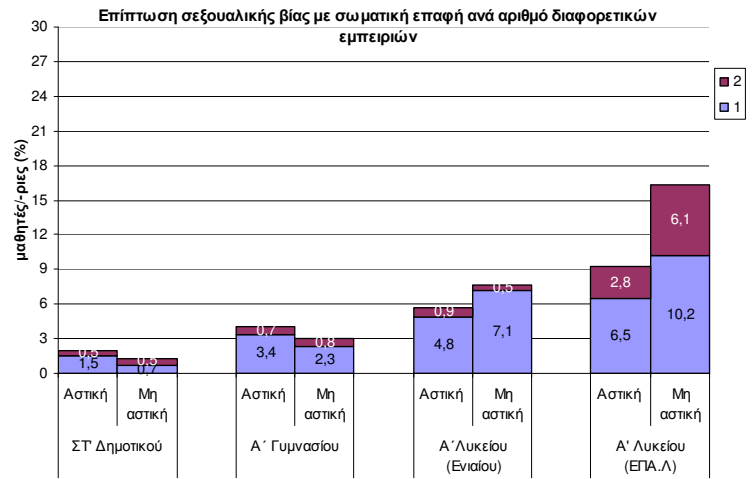
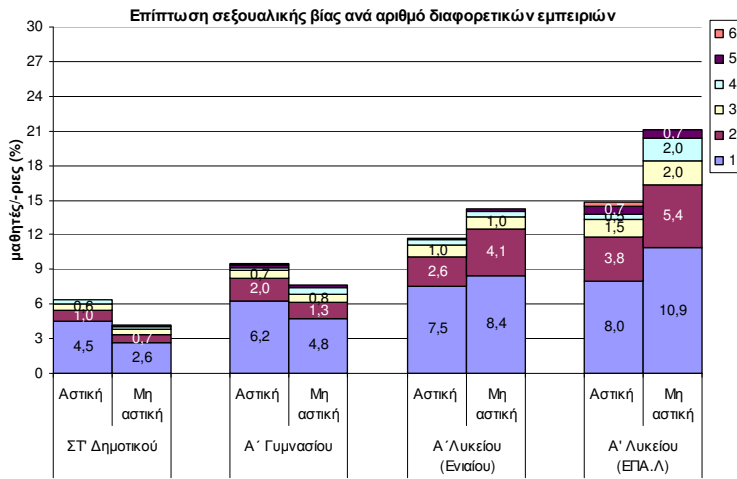

Διάγραμμα Δ.14. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που βίωσαν και ανά τάξη και γεωγραφική περιοχή. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x γεωγραφική περιοχή παρουσιάζονται εδώ).

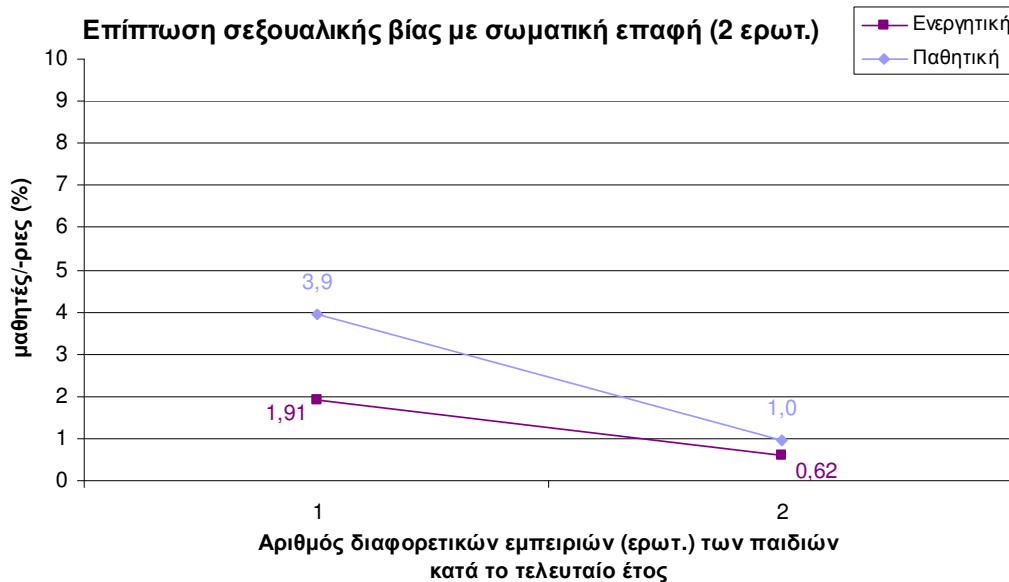

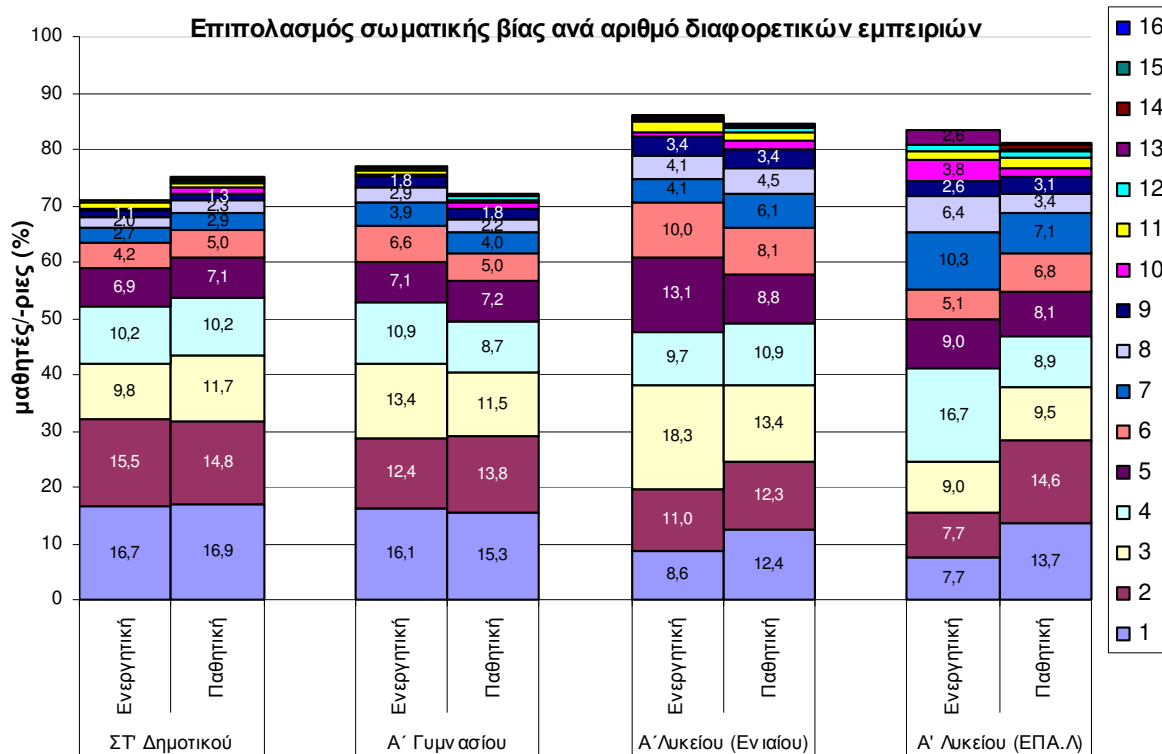
Διάγραμμα Δ.15. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) στις οποίες έχουν εκτεθεί και ανά αστικότητα. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της αστικότητας και χωρίς στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις με την αστικότητα παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.16. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που βίωσαν και ανά τάξη και αστικότητα. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x αστικότητα παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.17. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) στις οποίες έχουν εκτεθεί και ανά είδος συναίνεσης. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της συναίνεσης και χωρίς στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις με την συναίνεση παρουσιάζονται εδώ).

Διάγραμμα Δ.18. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που βίωσαν και ανά τάξη και συναίνεση. (Μόνο οι κλίμακες για τις οποίες η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης x συναίνεση παρουσιάζονται εδώ).

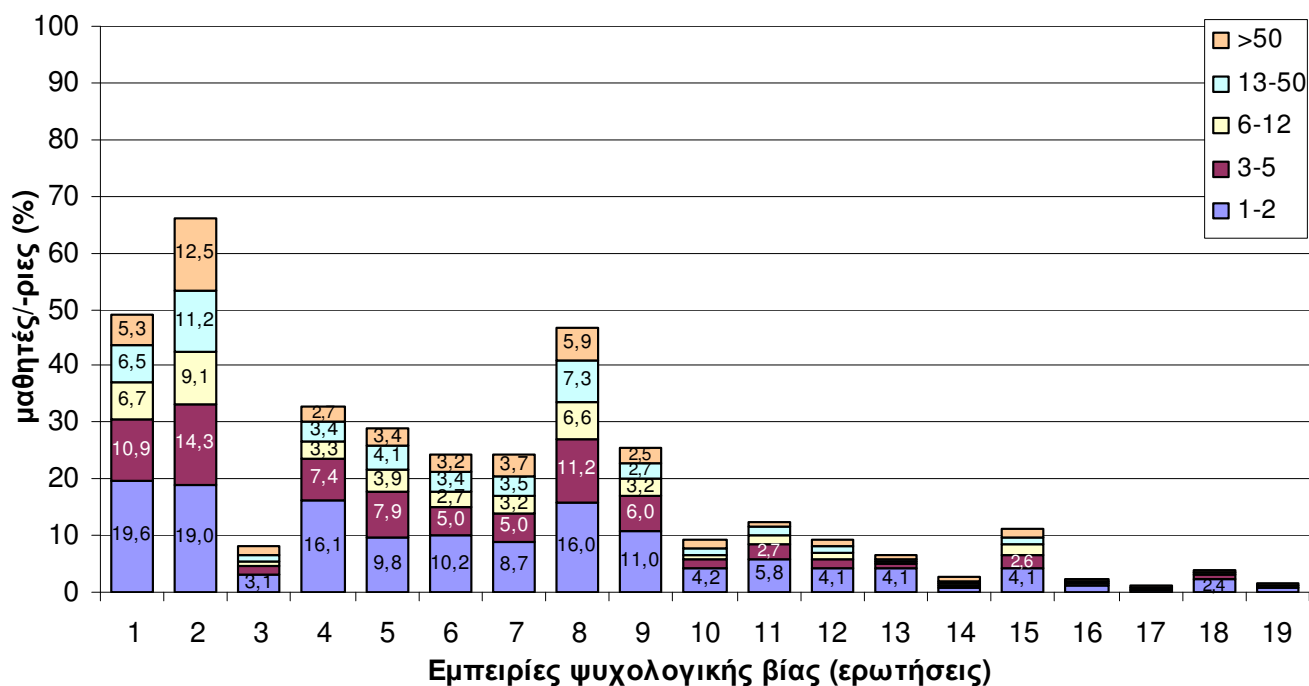
Πίνακας Δ.4. Δείκτης εσωτερικής συνοχής (Cronbach's alpha) για κάθε μια από τις 3 κλίμακες κακομεταχείρισης (ψυχολογική, σωματική και σεξουαλική βία), της κλίμακας αίσθησης παραμέλησης και των θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών

	Επιπολασμός	Επίπτωση
Ψυχολογική βία (19/17 ερωτ.)	0,829	0,830
Σωματική βία (16/15 ερωτ.)	0,892	0,892
Σεξουαλική βία (6/5 ερωτ.)	0,827	0,828
Σεξουαλική βία με σωματική επαφή (2 ερωτ.)	0,645	0,645
Αίσθηση παραμέλησης (3 ερωτ.)	0,601	0,601
Θετικές (μη βίαιες) γονεϊκές πρακτικές (7/5 ερωτ.)	0,724	0,723

Πίνακας Δ.5. Κατανομή των απαντήσεων των παιδιών ανά αριθμό διαφορετικών μορφών βίας τις οποίες έχουν υποστεί κατά τη διάρκεια της ζωής τους (επιπολασμός) και κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών (επίπτωση)

Διαφορετικές μορφές βίαιων εμπειριών	Επιπολασμός		Επίπτωση	
	N	%	N	%
0	1071	10,25	2409	23,06
1	1517	14,52	2879	27,56
2	3711	35,53	3262	31,23
3	3175	30,39	1543	14,77
4	972	9,30	353	3,38
Πολλαπλή θυματοποίηση (2-4 μορφές)¹	7858	75,22	5158	49,38

¹. Ο λειτουργικός προσδιορισμός της πολλαπλής θυματοποίησης ήταν η έκθεση παιδιού σε πάνω από μια (έως 4) μορφές βίαιων εμπειριών, δηλαδή ψυχολογικής, σωματικής και σεξουαλικής βίας καθώς και σε ενδοοικογενειακή βία (ερωτήσεις 11, 12, 13α και 14). Ο επιπολασμός της κλίμακας της ενδοοικογενειακής βίας ήταν 38,81% (N=4054), ενώ η επίπτωση ήταν 21,04% (N=2198).

Διάγραμμα Δ.19. Κατανομή της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε 19/17* διαφορετικές εμπειρίες ψυχολογικής βίας, ανά εμπειρία (ερώτηση) και συχνότητα έκθεσης κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση).

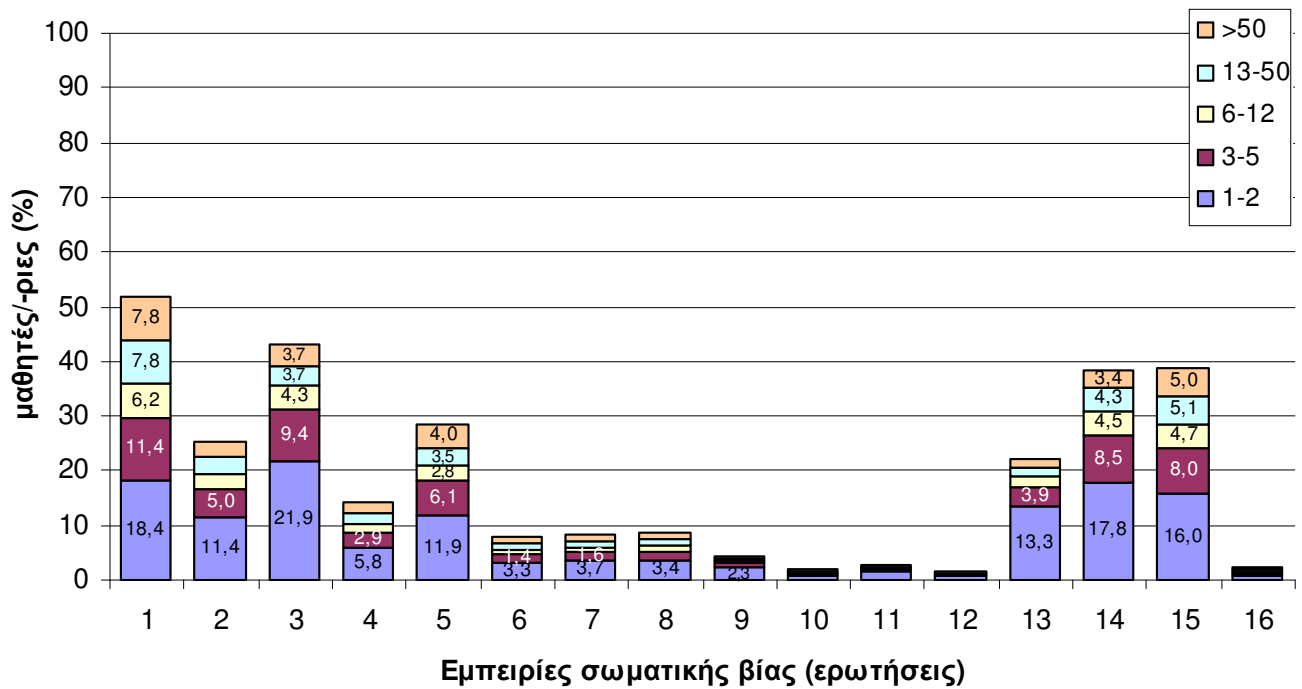
Ερωτήσεις*

1. Να σου βάλει τις φωνές ή να σου ουρλιάξει πολύ δυνατά και επιθετικά;
2. Να σε προσβάλλει, αποκαλώντας σε χαζό/χαζή, τεμπέλη/τεμπέλα ή άλλα παρόμοια;
3. Να σε καταραστεί;
4. Να σταματήσει να σου μιλάει (να σε αγνοεί);
5. **Να σε κατηγορήσει ότι φταις εσύ για την δική του κακή διάθεση;**
6. Να διαβάσει χωρίς την άδειά σου το ημερολόγιό σου ή τα μηνύματα στο κινητό ή στο e-mail σου;
7. Να ψάξει χωρίς την άδειά σου την τσάντα, τα συρτάρια, τις τσέπες σου κλπ.;
8. Να σε συγκρίνει με άλλα παιδιά με ένα τρόπο που σε έκανε να αισθανθείς ταπεινωμένος/-η;
9. Να σε ντροπιάσει επίτηδες μπροστά σε άλλους ανθρώπους με τέτοιο τρόπο που σε έκανε να αισθανθείς πολύ άσχημα ή ταπεινωμένος/-η;
10. Να σου πει ότι εύχεται να είχες πεθάνει ή να μην είχες ποτέ γεννηθεί;
11. Να σε απειλήσει ότι θα σε αφήσει και θα φύγει ή ότι θα σε εγκαταλείψει;
12. Να σε απειλήσει ότι θα σε πετάξει έξω από το σπίτι ή ότι θα σε στείλει μακριά;
13. Να σε κλειδώσει έξω από το σπίτι;
14. **Να απειλήσει ότι θα φωνάξει τα φαντάσματα ή το μπαμπούλα ή κάποιο άνθρωπο που θα σου κάνει κακό;**
15. Να απειλήσει ότι θα σε χτυπήσει ή θα σε σκοτώσει;
16. Για τιμωρία, να μη σου δώσουν αρκετό φαγητό ή νερό (να πεινάς ή να διψάς), παρόλο που στο σπίτι υπήρχε αρκετό για όλους;
17. Για τιμωρία, να χρειαστεί να φορέσεις λερωμένα ή σκισμένα ρούχα ή ρούχα που ήταν ακατάλληλα για την εποχή;
18. Να σε κλειδώσει σε ένα μικρό χώρο ή σε ένα σκοτεινό δωμάτιο;
19. Να σε απειλήσει με μαχαίρι ή με όπλο;

Κλίμακα

- 1-2 (μια – δυο φορές το χρόνο)
- 3-5 (μερικές φορές το χρόνο)
- 6-12 (μια φορά το μήνα ή το δίμηνο)
- 13-50 (μερικές φορές το μήνα)
- πάνω από 50 (μια φορά την εβδομάδα ή συχνότερα)

* Οι ερωτήσεις με έντονα γράμματα (bold) εξαιρέθηκαν από την μικρότερη έκδοση του ICAST-CH που συμπλήρωσαν οι μαθητές/-ριες της ΣΤ' Δημοτικού

Διάγραμμα Δ.20. Κατανομή της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε 16/15* διαφορετικές εμπειρίες σωματικής βίας, ανά εμπειρία (ερώτηση) και συχνότητα έκθεσης κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση).

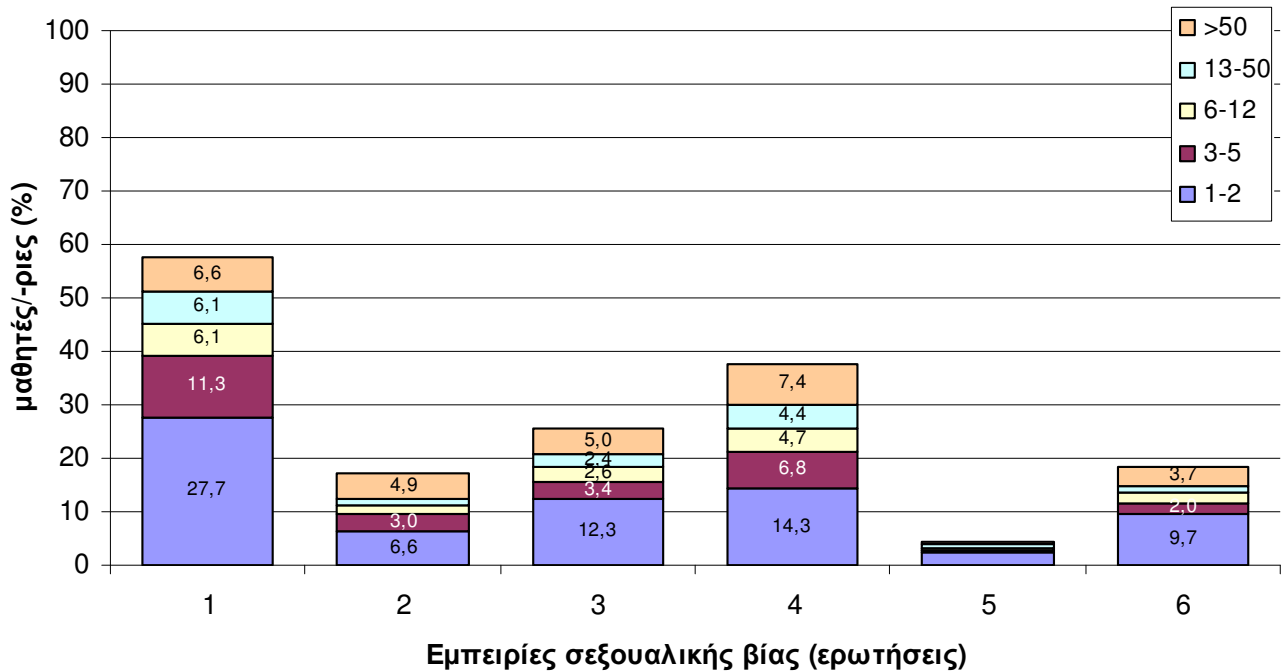
Ερωτήσεις*

1. Να σε σπρώξει ή να σε κλωτσήσει;
2. Να σε αρπάξει από τα ρούχα ή από κάποιο μέρος του σώματος και να σε ταρακουνησει δυνατά;
3. Να σε χαστουκίσει;
4. Να σε χτυπήσει στο κεφάλι με μπουλιά ή με την ανάστροφη του χεριού του;
5. Να σε χτυπήσει στον πισινό με την παλάμη;
6. Να σε χτυπήσει στον πισινό με κάποιο αντικείμενο όπως βέργα, σκούπα, καλάμι ή ζώνη;
7. Να σε χτυπήσει σε άλλο μέρος του σώματος (όχι στον πισινό) με κάποιο αντικείμενο όπως βέργα, σκούπα, καλάμι ή ζώνη;
8. Να σε χτυπήσει πολλές φορές με κάποιο αντικείμενο ή με μπουλιές (ξυλοδαρμός);
9. Να σε πνίξει με τα χέρια του ή να σε κάνει να πάθεις ασφυξία (να σου κόψει την αναπνοή με το χέρι ή με μαξιλάρι) ή να σου σφίξει το λαιμό με τα χέρια (ή με άλλο αντικείμενο);
10. Να σε κάψει ή να σε ζεματίσει επίτηδες;
11. **Να σου βάλει στο στόμα πιπέρι, καυτερή πιπεριά ή άλλο καυτερό φαγητό (για να σε πονέσει);**
12. Να σου δέσει τα χέρια ή τα πόδια ή να σε δέσει με σχονί ή αλυσίδα πάνω σε κάτι;
13. Να σου τραβήξει το αυτί δυνατά;
14. Να σου τραβήξει τα μαλλιά;
15. Να σετσιμπήσει δυνατά;
16. Για τιμωρία, να σε αναγκάσει να σταθείς σε μια εξευτελιστική στάση ή σε μια τέτοια στάση ώστε να πονάς;

Κλίμακα

- 1-2 (μια – δυο φορές το χρόνο)
- 3-5 (μερικές φορές το χρόνο)
- 6-12 (μια φορά το μήνα ή το δίμηνο)
- 13-50 (μερικές φορές το μήνα)
- πάνω από 50 (μια φορά την εβδομάδα ή συχνότερα)

* Η ερώτηση με έντονα γράμματα (bold) εξαιρέθηκε από την μικρότερη έκδοση του ICAST-CH που συμπλήρωσαν οι μαθητές/-ριες της ΣΤ' Δημοτικού

Διάγραμμα Δ.21. Κατανομή της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε 6/5* διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας, ανά εμπειρία (ερώτηση) και συχνότητα έκθεσης κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση).

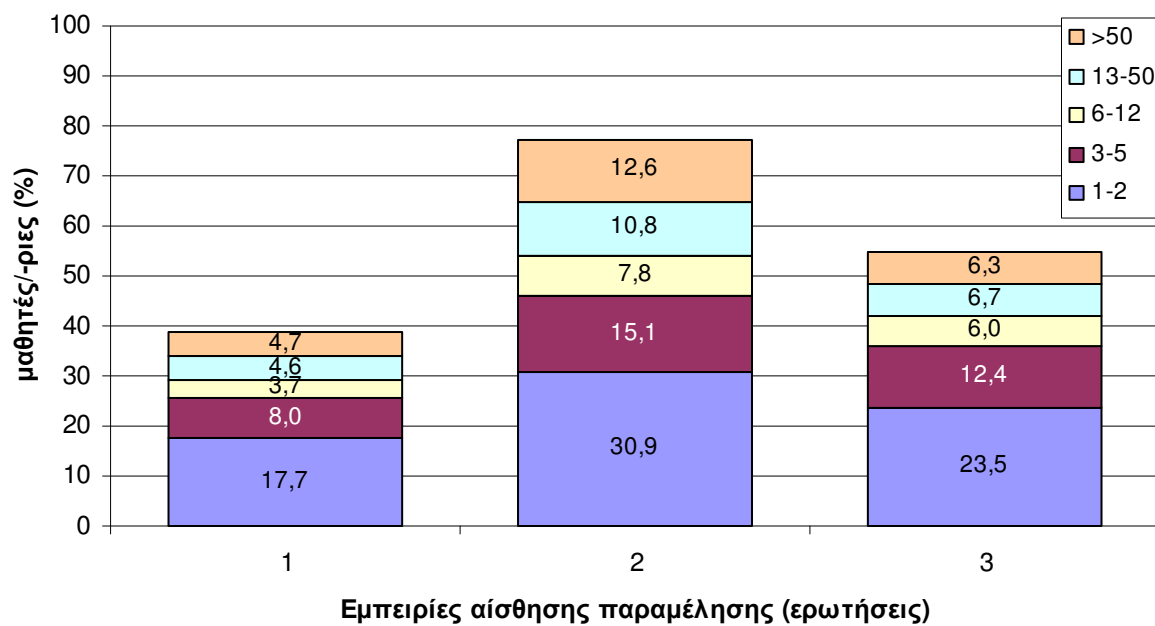
Ερωτήσεις*

1. Να σε κάνει να αισθανθείς άσχημα μιλώντας σου με σεξουαλικό τρόπο ή γράφοντας σεξουαλικά πράγματα για σένα;
2. Να σε αναγκάσει να δεις μια ταινία σεξ ή σεξουαλικές φωτογραφίες σε περιοδικό ή υπολογιστή, ενώ εσύ δεν ήθελες;
3. Να σε αναγκάσει να δεις τα απόκρυφα σημεία του σώματός του ή να θέλει να δει τα δικά σου;
4. Να αγγίξει τα απόκρυφα σημεία του σώματός σου ή να σε αναγκάσει να αγγίξεις τα δικά του;
5. **Να σε καταγράψει σε βίντεο ή να τραβήξει φωτογραφίες που σε δείχνουν να κάνεις σεξουαλικά πράγματα, είτε μόνος/μόνη σου είτε με άλλους ανθρώπους;**
6. Να προσπαθήσει να κάνει σεξ μαζί σου ενώ εσύ δεν ήθελες;

Κλίμακα

- 1-2 (μια – δυο φορές το χρόνο)
- 3-5 (μερικές φορές το χρόνο)
- 6-12 (μια φορά το μήνα ή το δίμηνο)
- 13-50 (μερικές φορές το μήνα)
- πάνω από 50 (μια φορά την εβδομάδα ή συχνότερα)

* Η ερώτηση με έντονα γράμματα (bold) εξαιρέθηκε από την μικρότερη έκδοση του ICAST-CH που συμπλήρωσαν οι μαθητές/-ριες της ΣΤ' Δημοτικού

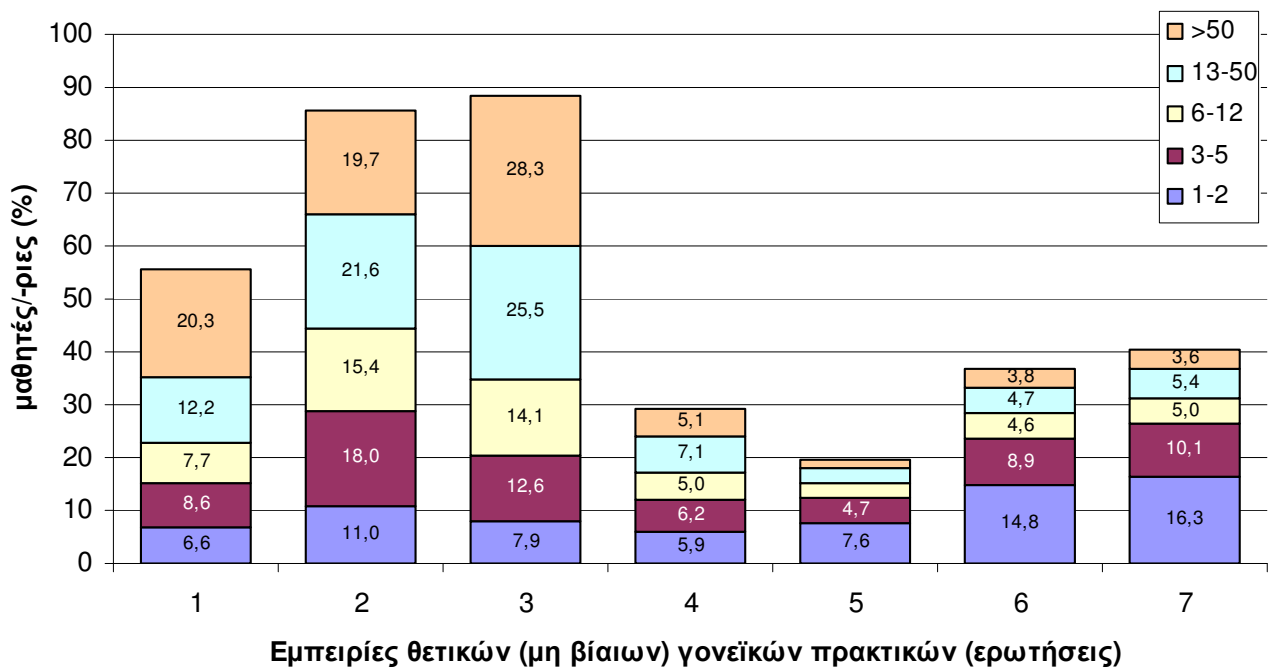

Διάγραμμα Δ.22. Κατανομή της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε 3 διαφορετικές εμπειρίες αίσθησης παραμέλησης, ανά εμπειρία (ερώτηση) και συχνότητα έκθεσης κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση).

Ερωτήσεις

1. Να αισθανθείς ότι δεν σε φροντίζουν;
2. Να αισθανθείς ότι δεν είσαι σημαντικός/σημαντική;
3. Να αισθανθείς ότι δεν υπήρχε κανείς για να σε φροντίσει, να σε στηρίξει ή να σε βοηθήσει ενώ σου ήταν απαραίτητο;

Διάγραμμα Δ.23. Κατανομή της έκθεσης των μαθητών/-ριών σε 7/6* διαφορετικές εμπειρίες θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών, ανά εμπειρία (ερώτηση) και συχνότητα έκθεσης κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωσης).

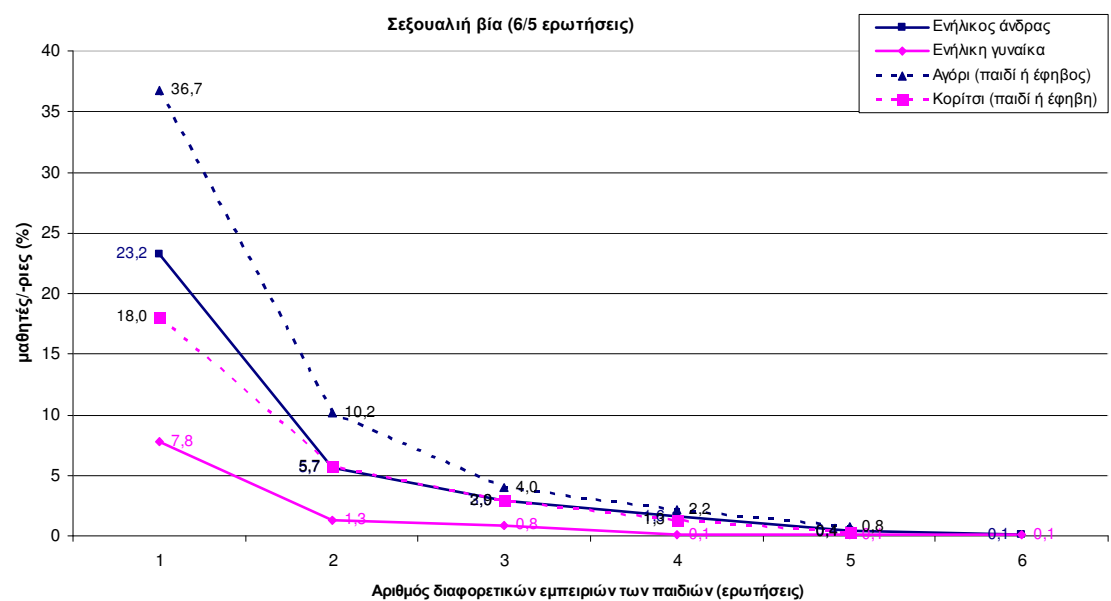
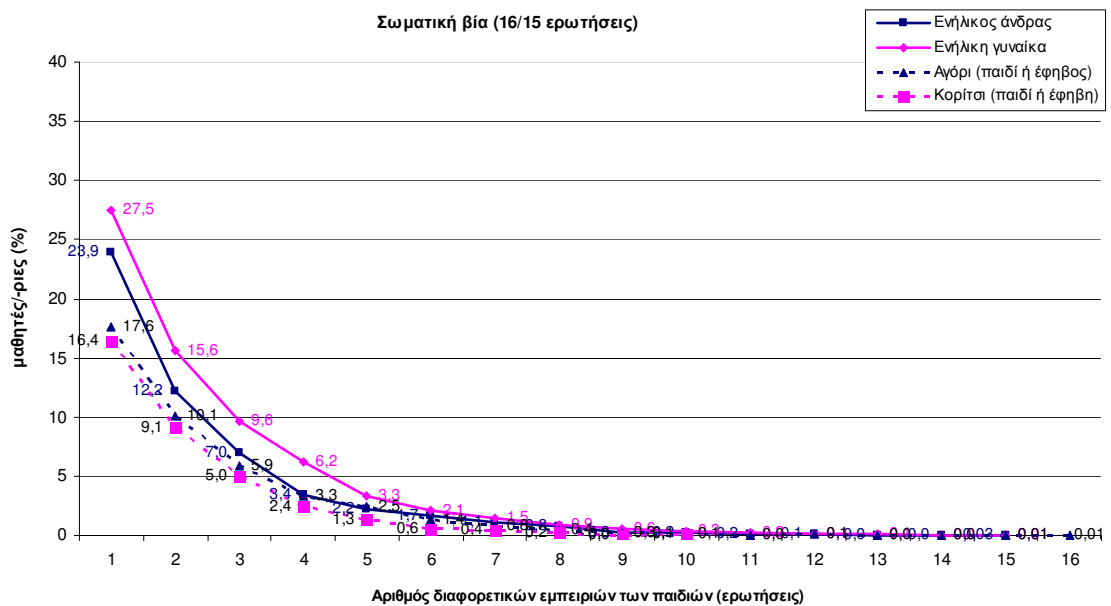
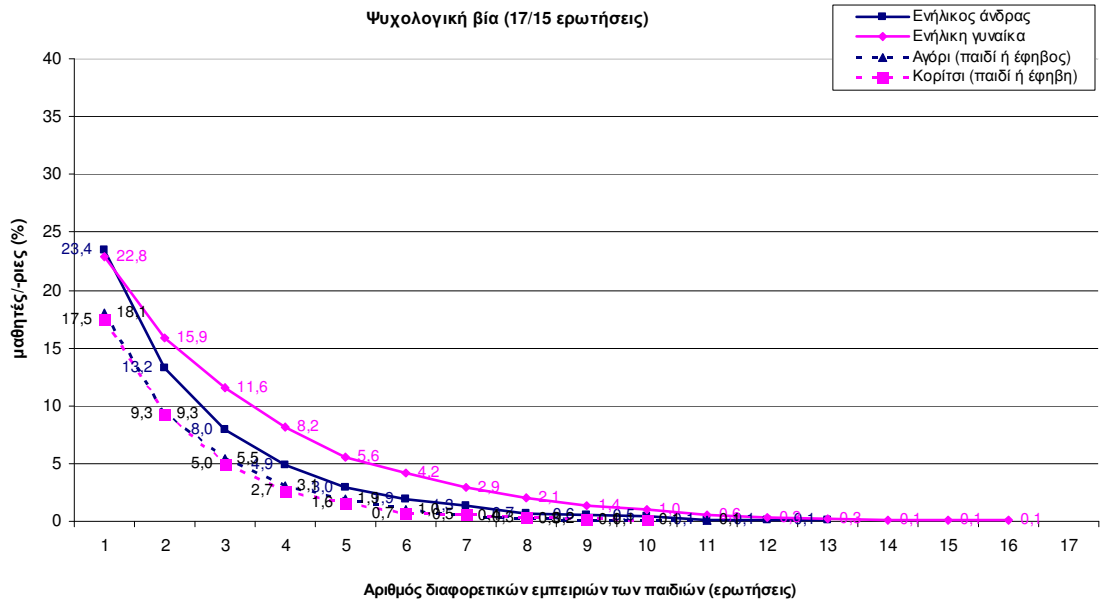
Ερωτήσεις*

1. **Να σου πει να αρχίσεις να κάνεις κάτι ή να σταματήσεις να κάνεις κάτι (π.χ. πήγαινε να διαβάσεις ή σταμάτα να βλέπεις τηλεόραση);**
2. Να σου εξηγήσει γιατί κάτι που έκανες είναι λάθος;
3. Να σε επιβραβεύσει επειδή συμπεριφέρθηκες καλά;
4. **Να σε βάλει να κάνεις κάτι άλλο για να σου αποσπάσει την προσοχή (π.χ. να σε στείλει να κάνεις κάτι για να σταματήσεις να βλέπεις τηλεόραση);**
5. Να σου «κόψει» το χαρτζιλίκι ή κάποιο άλλο προνόμιο;
6. Να σου απαγορεύσει κάτι που σου άρεσε;
7. Να σου απαγορεύσει να βγεις έξω;

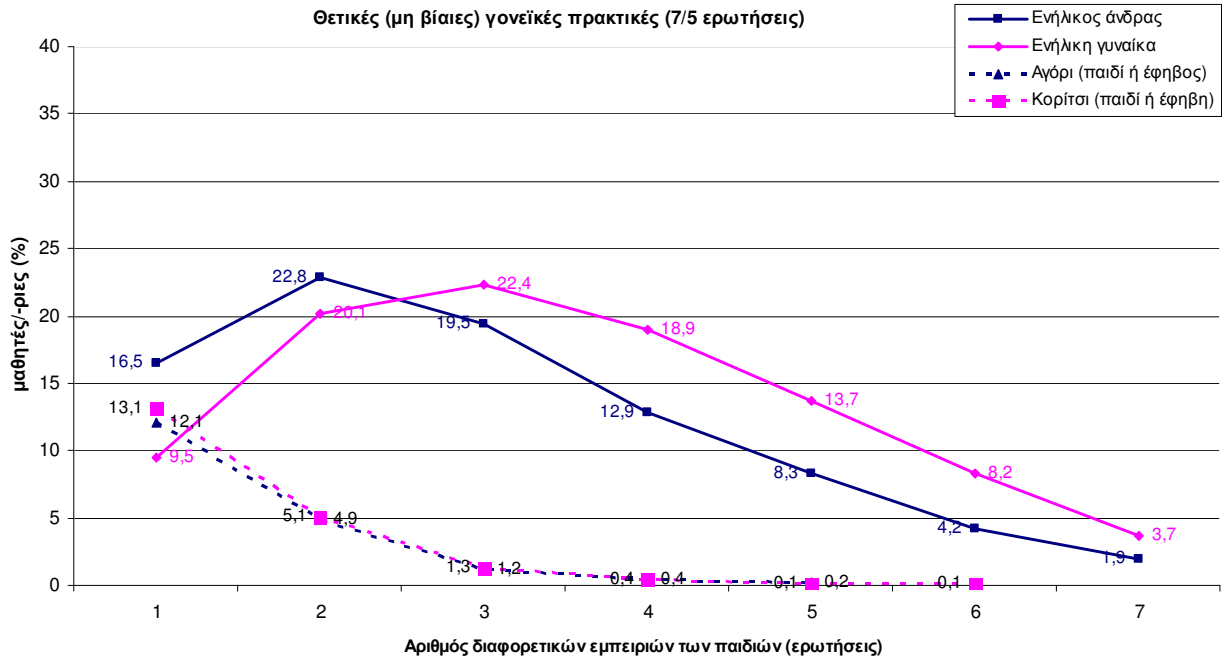
Κλίμακα

- 1-2 (μια – δυο φορές το χρόνο)
- 3-5 (μερικές φορές το χρόνο)
- 6-12 (μια φορά το μήνα ή το δίμηνο)
- 13-50 (μερικές φορές το μήνα)
- πάνω από 50 (μια φορά την εβδομάδα ή συχνότερα)

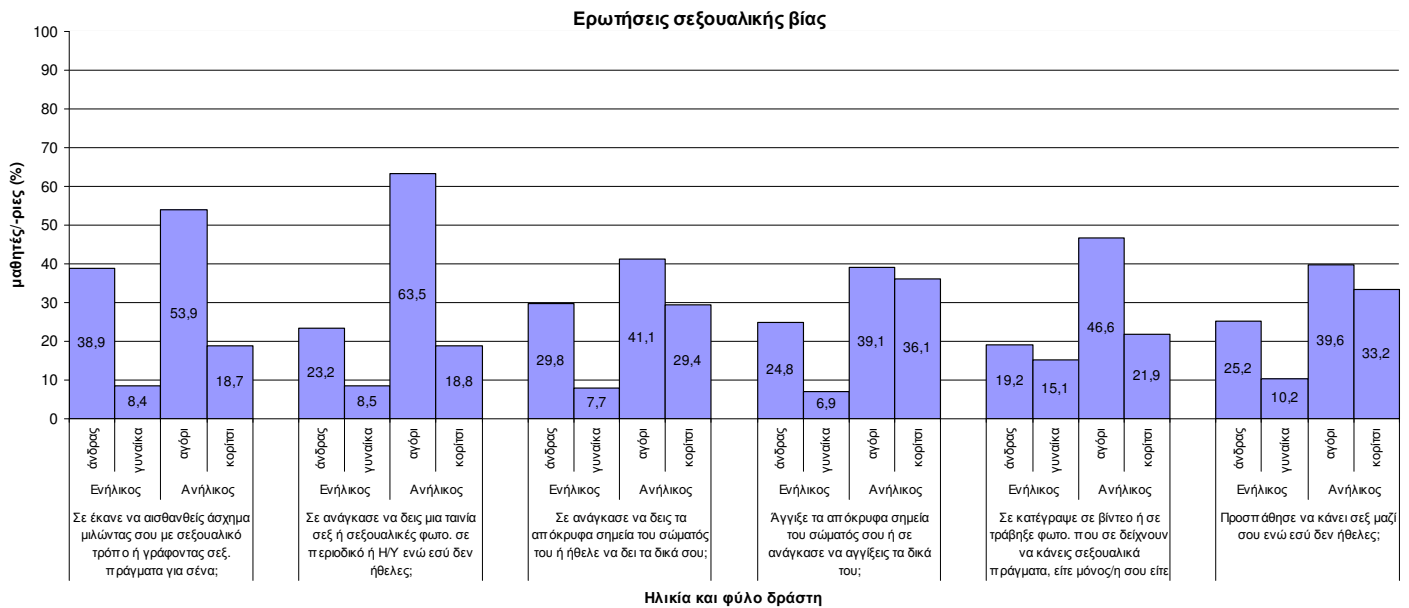
* Οι ερωτήσεις με έντονα γράμματα (bold) εξαιρέθηκαν από την μικρότερη έκδοση του ICAST-CH που συμπλήρωσαν οι μαθητές/-ριες της ΣΤ' Δημοτικού

Διάγραμμα Δ.24. Ποσοστό μαθητών/-ριών με διαφορετικές εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που έχουν υποστεί και ανά τύπο δράστη (ενήλικος άνδρας ή γυναίκα και παιδί (αγόρι – κορίτσι) ή έφηβος/-η). (... συνεχίζεται στην επόμενη σελίδα)

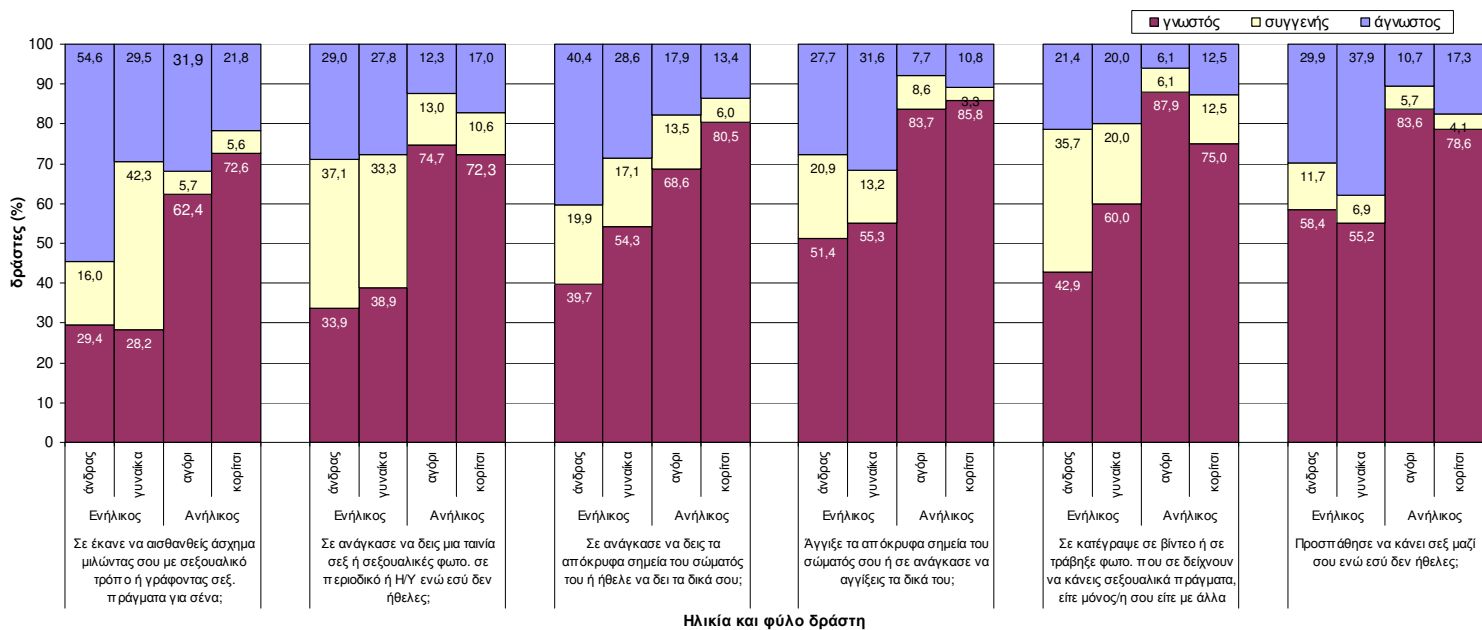
Διάγραμμα Δ.24. Ποσοστό μαθητών/-ριών με διαφορετικές εμπειρίες βίας ανά αριθμό διαφορετικών εμπειριών (ερωτήσεις) που έχουν υποστεί και ανά τύπο δράστη (ενήλικος άνδρας ή γυναίκα και παιδί (αγόρι – κορίτσι) ή έφηβος/-η). (...συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Διάγραμμα Δ.25. Ποσοστό μαθητών/-ριών που έχουν βιώσει 6 διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας ανά τύπο δράστη (ενήλικος άνδρας ή γυναίκα και ανήλικος, αγόρι – κορίτσι ή έφηβος/-η).

Σημ.

Τα ποσοστά έχουν υπολογιστεί με βάση τον συνολικό αριθμό των παιδιών που είχαν κάθε εμπειρία. Το άθροισμά τους υπερβαίνει το 100%, στην περίπτωση των παιδιών που είχαν υποστεί την ίδια εμπειρία από διαφορετικούς δράστες.

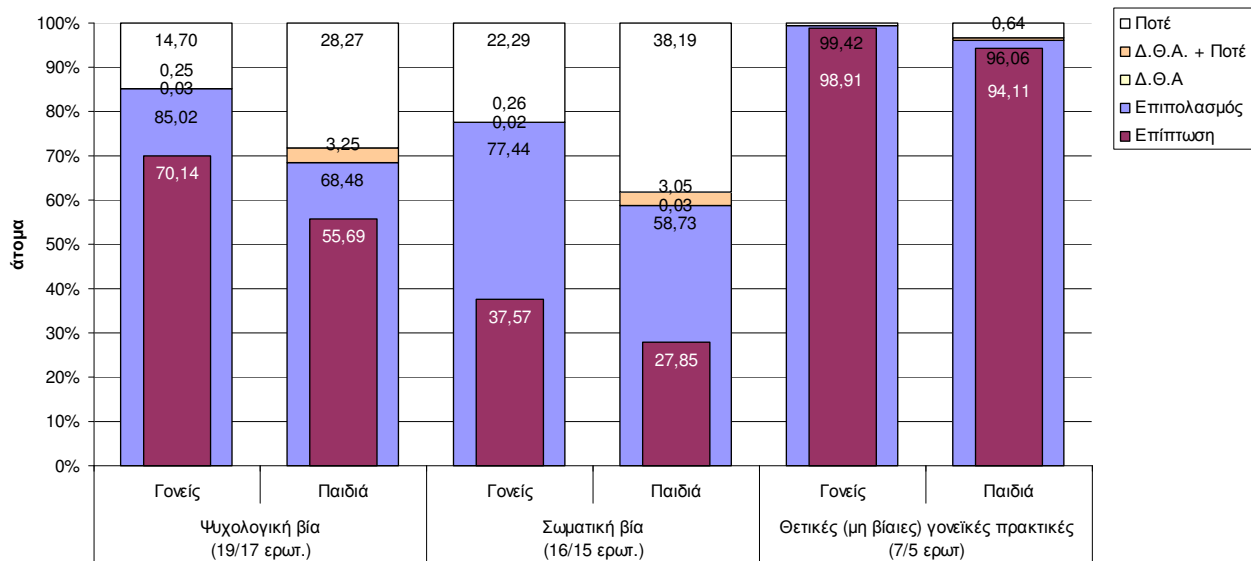
Διάγραμμα Δ.26. Κατανομή των δραστην όπως αναφέρθηκαν από τα παιδιά που είχαν υποστεί κάθε μια από τις 6 διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας ανά τύπο δράστη (ενήλικος άνδρας ή γυναίκα και ανήλικος, αγόρι – κορίτσι ή έφηβος/-η) και της σχέσης του με το παιδί (γνωστό άτομο, άγνωστο άτομο, συγγενής).

Σημ.
 Τα ποσοστά έχουν υπολογιστεί με βάση το συνολικό αριθμό των δραστην που αναφέρθηκαν από τα παιδιά που έχουν υποστεί κάθε εμπειρία.

Πίνακας Δ.6. Δημογραφικά στοιχεία για τα ζεύγη παιδιών – γονιών/κηδεμόνων που συμμετείχαν στην έρευνα στην Ελλάδα με το ICAS-CH και ICAS-P ερωτηματολόγιο, και πληροφορίες για τις συνθήκες διαβίωσής τους (Μέγεθος δείγματος = 6529 ζεύγη παιδιού – απαντούντος γονιού/κηδεμόνα)¹

	N	%		Μητέρα N	%	Πατέρας N	%
Φύλο παιδιού							
Κορίτσια	3792	58,08					
Αγόρια	2737	41,92					
Ηλικία παιδιού							
11	449	6,88					
12	2228	34,12					
13	1632	25,00					
14	60	0,92					
15	512	7,84					
16	1540	23,59					
17	82	1,26					
18	26	0,40					
Τάξη							
ΣΤ' Δημοτικού	2120	32,47					
Α' Γυμνασίου	2267	34,72					
Α' Ενιαίου Λυκείου	1862	28,52					
Α' ΕΠΑ.Λ	280	4,29					
Σειρά γέννησης του παιδιού στην οικογένεια							
Αδιευκρίνιστο	3	0,05					
μοναχοπαιδί	916	14,04					
πρώτο (μεγαλύτερο) παιδί	2363	36,21					
μεσαίο παιδί	661	10,13					
τελευταίο (μικρότερο) παιδί	2378	36,44					
Δίδυμα	197	3,02					
μη βιολογικό παιδί	11	0,17					
Άτομα που συνοικούν με το παιδί							
Αδιευκρίνιστο	2	0,03					
μητέρα	6422	98,39					
πατέρας	5674	86,93					
μητριά (σύζυγος του πατέρα)	16	0,25					
πατριός (σύζυγος της μητέρας)	131	2,01					
ανάδοχη μητέρα	5	0,08					
ανάδοχος πατέρας	5	0,08					
σύντροφος της μητέρας	63	0,97					
σύντροφος του πατέρα	8	0,12					
γιαγιά	536	8,21					
παππούς	234	3,59					
αδελφή/ές	2988	45,88					
αδελφός/οί	3241	49,77					
άλλοι συγγενείς	90	1,38					
άλλα μη συγγενικά άτομα	34	0,52					
Σχέση απαντούντος γονέα με το παιδί							
Αδιευκρίνιστο	14	0,21					
μητέρα	5243	80,48					
πατέρας	1002	15,38					
και οι δύο γονείς	193	2,96					
μητριά (σύζυγος του πατέρα)	3	0,05					
πατριός (σύζυγος της μητέρας)	6	0,09					
ανάδοχη μητέρα	3	0,05					
ανάδοχος πατέρας	3	0,05					
αδελφή	23	0,35					
αδελφός	6	0,09					
γιαγιά	19	0,29					
παππούς	3	0,05					
άλλος συγγενής	7	0,11					
άλλο	4	0,06					
Ο απαντών γονέας απάντησε και για:							
Αδιευκρίνιστο	464	7,11					
κανέναν άλλο (μόνο για τον εαυτό του)	2281	37,61					
για τον άλλο γονιό	3436	56,65					
τον/την σύντροφό του	107	1,76					
άλλο άτομο που φροντίζει το παιδί	213	3,51					
άλλο άτομο	28	0,46					
Υπηκοότητα γονιών							
Αδιευκρίνιστο	175	2,71	201	3,27			
N/A (ο γονιός δεν ζει)	29	0,45	109	1,77			
Ελληνική	5476	87,64	5253	89,92			
Μεικτή	24	0,38	10	0,17			
Αλβανική	439	7,03	407	6,97			
Ρουμάνικη	34	0,54	24	0,41			
Άλλη	275	4,40	148	2,53			
Οικογενειακή κατάσταση γονιών							
Αδιευκρίνιστο	178	2,76	315	4,88			
N/A (ο γονιός δεν ζει)	29	0,45	109	1,69			
έγγαμη/-ος	5269	84,37	5363	88,97			
σε διάσταση	202	3,23	153	2,54			
διαζευγμένη/-ος	410	6,57	266	4,41			
ξαναπαντρεμένη/-ος	152	2,43	127	2,11			
συζεί	84	1,35	84	1,39			
ανύπαντρος/-η	30	0,48	10	0,17			
σε χηρεία	95	1,52	23	0,38			
άλλο	3	0,05	2	0,03			
Αστικότητα του τόπου κατοικίας							
Αδιευκρίνιστο	166	2,57	521	8,08			
N/A (ο γονιός δεν ζει)	29	0,45	109	1,69			
Αστική	5177	82,78	4741	81,50			
Μη αστική	1077	17,22	1076	18,50			
Εργασιακή κατάσταση γονιών							
Αδιευκρίνιστο	169	2,62	536	8,31			
N/A (ο γονιός δεν ζει)	29	0,45	109	1,69			
δεν εργάζεται	1520	24,30	97	1,67			
εργάζεται	4113	65,77	5172	89,06			
άνεργη/-ος	470	7,52	284	4,89			
συνταξιούχος	151	2,41	254	4,37			
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών							
Αδιευκρίνιστο			163	2,53	520	8,06	
N/A (ο γονιός δεν ζει)			29	0,45	109	1,69	
Δεν έχει πάει σχολείο			10	0,16	13	0,22	
Μερικές τάξεις του Δημοτικού			27	0,43	28	0,48	
Δημοτικό			260	4,15	411	7,06	
Γυμνάσιο			698	11,15	865	14,85	
Λύκειο			2651	42,35	2102	36,10	
Τεχνικό Επαγγελματικό Ίδρυμα (Τ.Ε.Ι.)			1001	15,99	1010	17,35	
Πανεπιστήμιο			1342	21,44	1101	18,91	
Μεταπτυχιακές σπουδές (Μάστερ, Διδακτορικό)			271	4,33	293	5,03	
Υποκειμενική εκτίμηση της οικονομικής κατάστασης απαντούντος γονέα							
Αδιευκρίνιστο	113	1,74					
πολύ κακή	170	2,67					
κακή	410	6,44					
μέτρια	3297	51,77					
καλή	2125	33,37					
πολύ καλή	366	5,75					

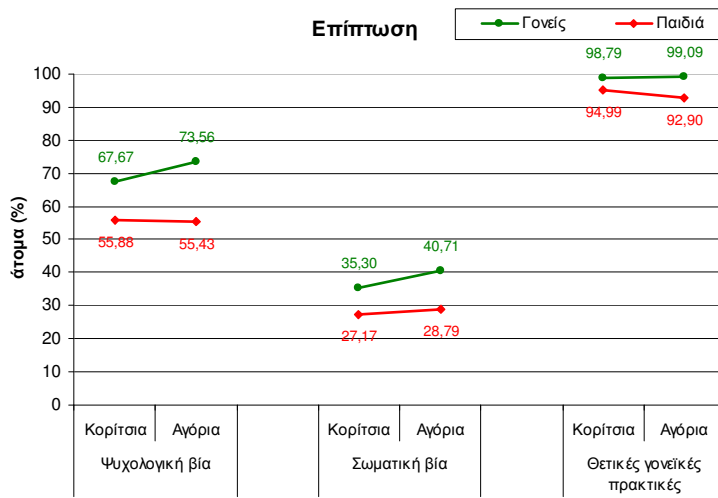
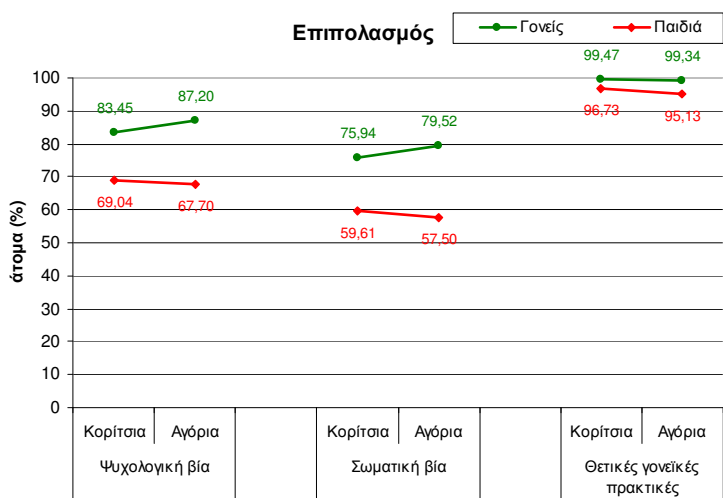
¹ Το N είναι μικρότερο από το συνολικό δείγμα σε ορισμένες μεταβλητές λόγω της συμμετοχής των διδύμων στην έρευνα

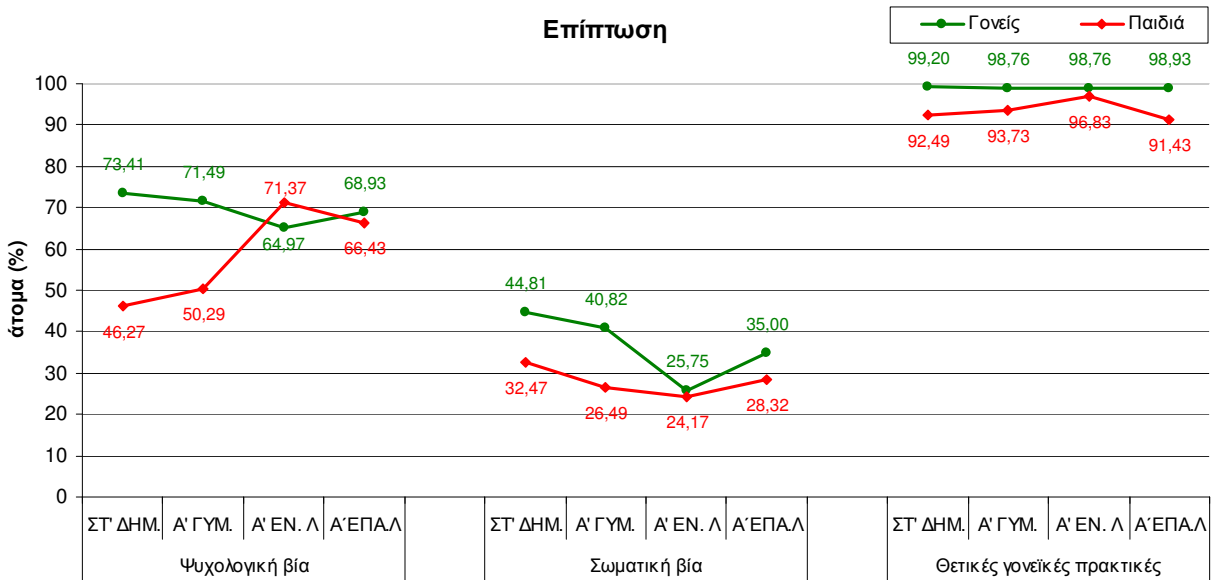
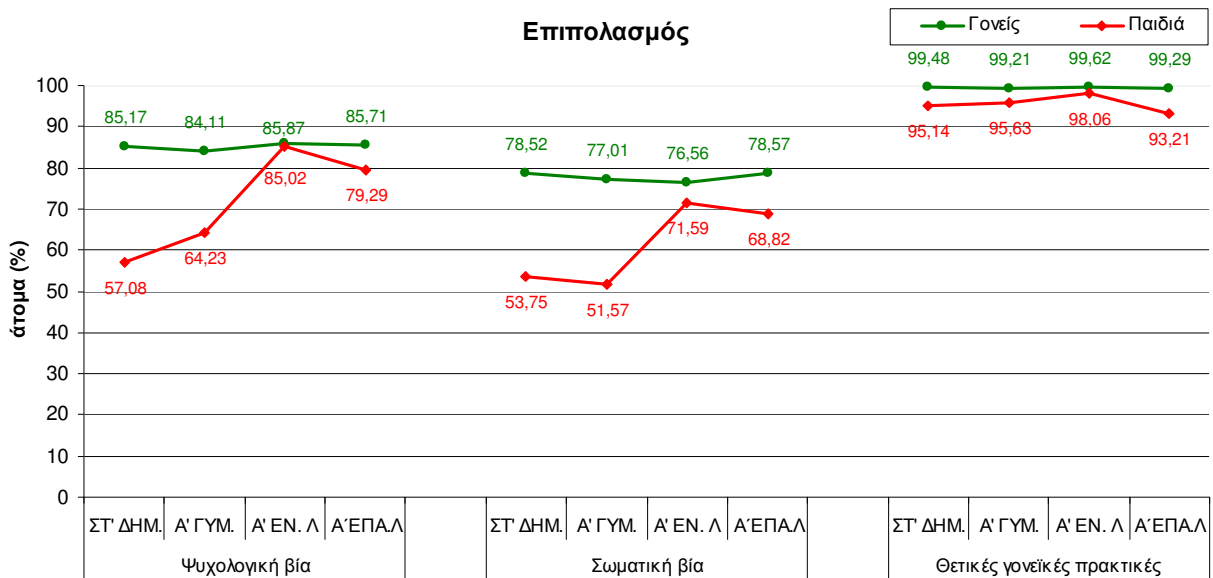
Διάγραμμα Δ.27. Κατανομή απαντήσεων γονιών και μαθητών/-ριών όσον αφορά στην έκθεσή των παιδιών σε εμπειρίες ψυχολογικής και σωματικής βίας και σε θετικές γονεϊκές πρακτικές κατά τη διάρκεια της ζωής τους (επιπολασμός) και/ή κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (επίπτωση) ανά κλίμακα.

Σημείωση

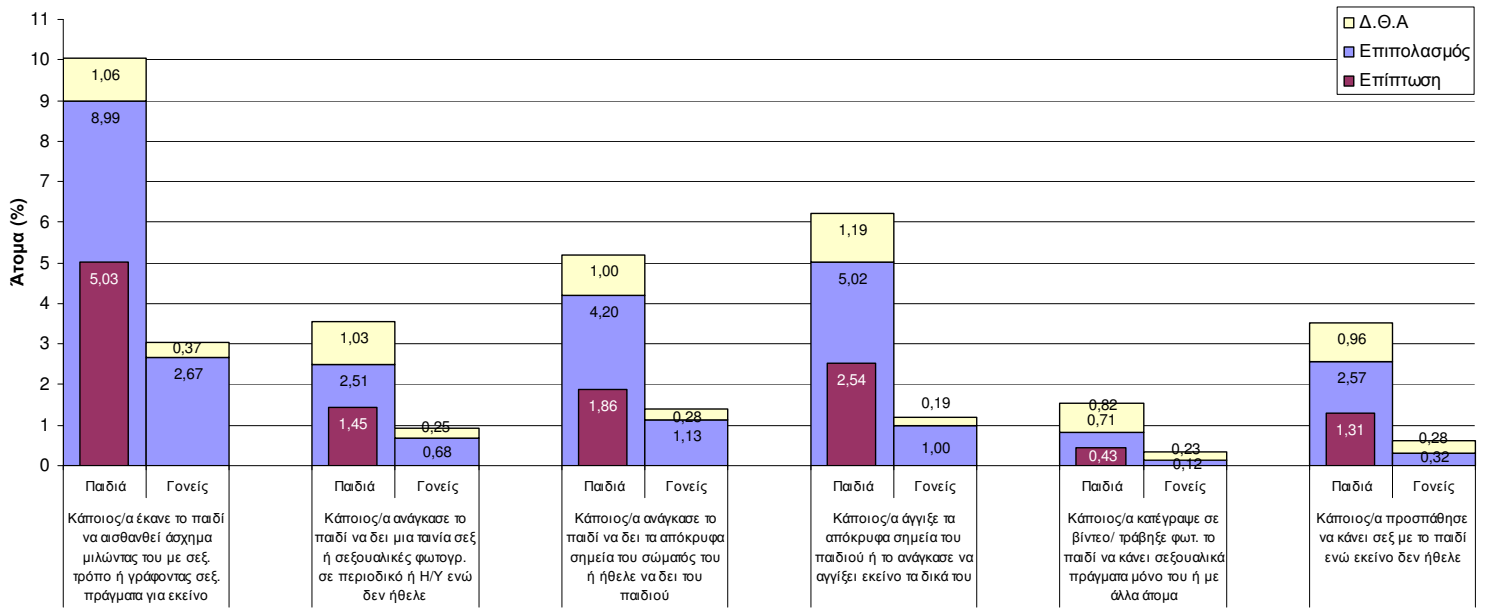
- Επίπτωση:** ποσοστό γονιών/παιδιών που ανέφεραν οποιαδήποτε συχνότητα “κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (προηγούμενοι 12 μήνες)” σε τουλάχιστον 1 ερώτηση της κλίμακας
- Επιπολασμός:** ποσοστό γονιών/παιδιών που ανέφεραν ότι έχουν κάνει/ βιώσει τουλάχιστον 1 συμπεριφορά της κλίμακας κατά τη διάρκεια της ζωής τους (είτε κατά το τελευταίο έτος ή παλιότερα)
- Δ.Θ.Α.:** ποσοστό γονιών/παιδιών που απάντησαν “Δεν θέλω να απαντήσω” σε όλες τις ερωτήσεις της κλίμακας
- Δ.Θ.Α + Ποτέ:** ποσοστό γονιών/παιδιών που απάντησαν “Δεν θέλω να απαντήσω” σε μία ή περισσότερες ερωτήσεις της κλίμακας και “Ποτέ” σε όλες τις υπόλοιπες ερωτήσεις της κλίμακας
- Ποτέ:** ποσοστό γονιών/παιδιών που ανέφεραν ότι “Ποτέ” στη ζωή τους δεν έχουν κάνει/ βιώσει καμία από τις συμπεριφορές της κλίμακας.

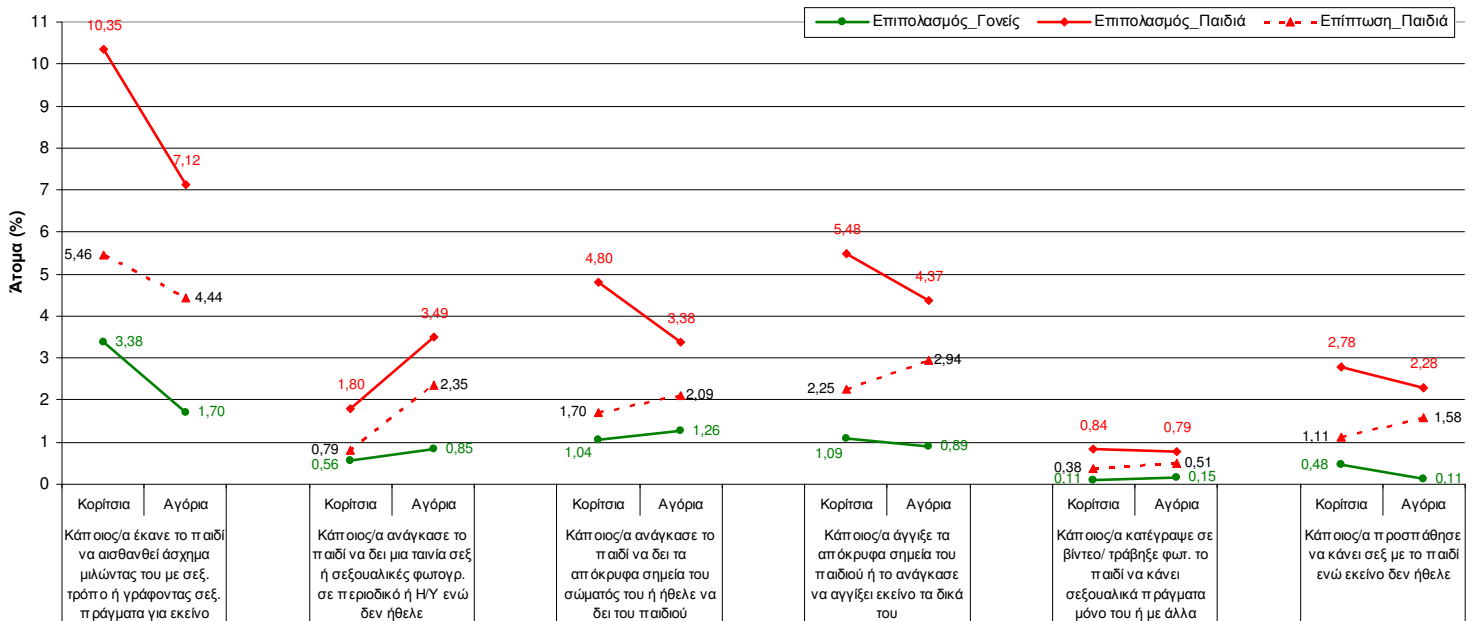
Διάγραμμα Δ.28. Επιπολασμός και επίπτωση συμπεριφορών ψυχολογικής και σωματικής βίας και θετικών γονεϊκών πρακτικών που χρησιμοποιούν οι γονείς και βιώνουν τα παιδιά ανά φύλο παιδιού.

Διάγραμμα Δ.29. Επιπολασμός και επίπτωση συμπεριφορών ψυχολογικής και σωματικής βίας και θετικών γονεϊκών πρακτικών που χρησιμοποιούν οι γονείς και βιώνουν τα παιδιά ανά τάξη παιδιών.

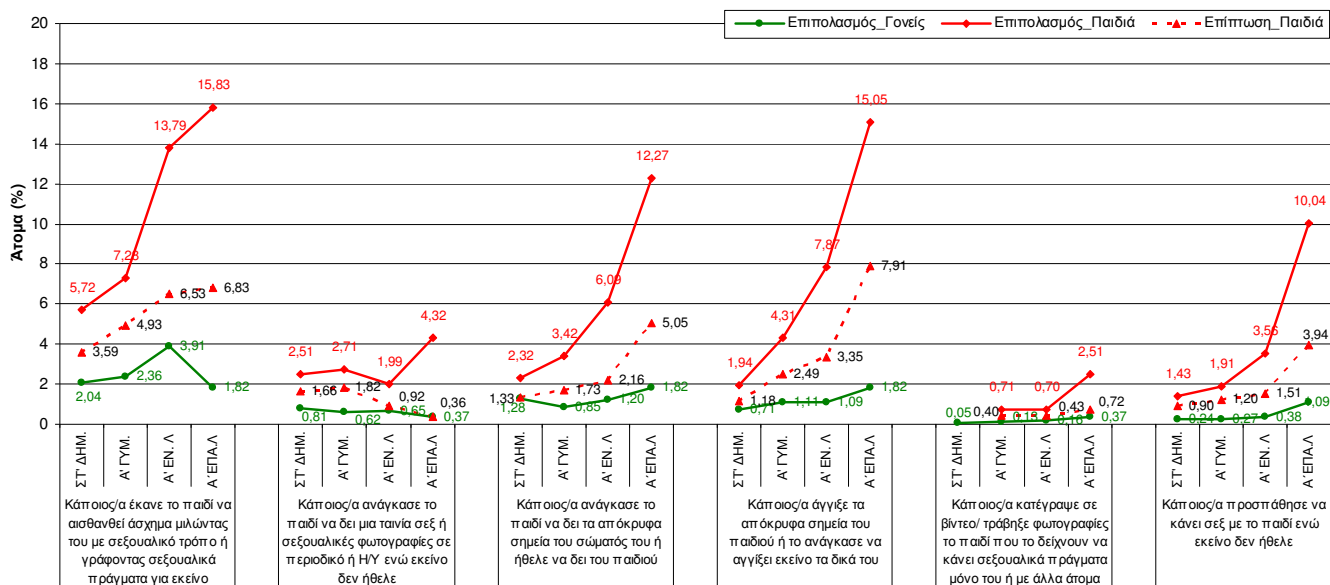

Διάγραμμα Δ.30. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης παιδιών σε 6 διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας και της επίγνωσης των γονιών για την έκθεση των παιδιών τους σε αυτές τις εμπειρίες.

Διάγραμμα Δ.31. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης παιδιών σε 6 διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας και της επίγνωσης των γονιών για την έκθεση των παιδιών τους σε αυτές τις εμπειρίες, ανά φύλο παιδιού.

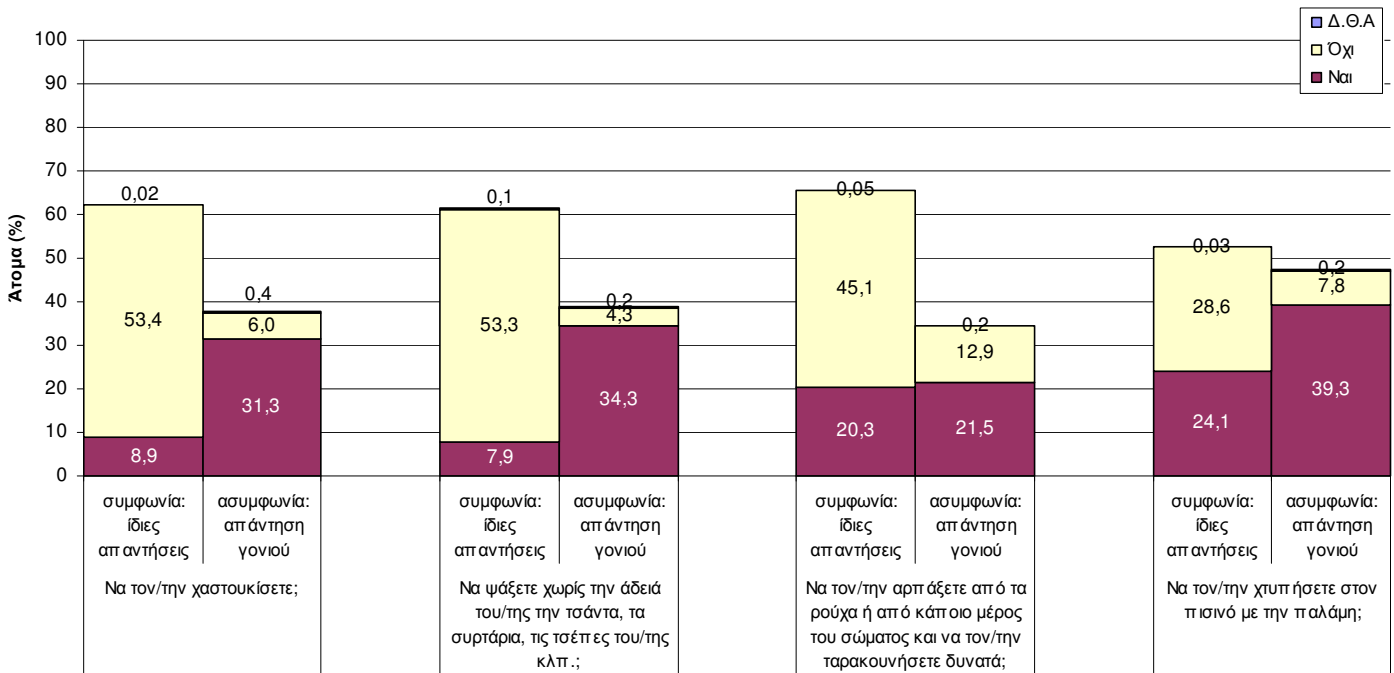
Διάγραμμα Δ.32. Επιπολασμός και επίπτωση της έκθεσης παιδιών σε 6 διαφορετικές εμπειρίες σεξουαλικής βίας και της επίγνωσης των γονιών για την έκθεση των παιδιών τους σε αυτές τις εμπειρίες, ανά τάξη. (Η ερώτηση “να σε καταγράψει σε βίντεο ή να τραβήξει φωτογραφίες που σε δείχνουν να κάνεις σεξουαλικά πράγματα, είτε μόνος/μόνη σου είτε με άλλους ανθρώπους;” δεν συμπεριελήφθη στην μικρότερη έκδοση του ICAST-CH ερωτηματολογίου, που συμπλήρωσαν τα παιδιά της ΣΤ’ Δημοτικού, αλλά συμπεριελήφθη στο ερωτηματολόγιο ICAST-P που συμπλήρωσαν οι γονείς).

Πίνακας Δ.7. Δείκτης εσωτερικής συνοχής (Cronbach's alpha) για κάθε μια από τις 3 κλίμακες κακομεταχείρισης (ψυχολογική, σωματική και σεξουαλική βία) και της κλίμακας των θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών

	Επιπολασμός		Επίπτωση	
	Παιδιά	Γονείς	Παιδιά	Γονείς
Ψυχολογική βία (19/17 ερωτ.)	0,765	0,866	0,766	0,866
Σωματική βία (16/15 ερωτ.)	0,854	0,907	0,854	0,907
Σεξουαλική βία (6/5 ερωτ.)	0,802	N/A	0,801	N/A
Σεξουαλική βία με σωματική επαφή (2 ερωτ.)	0,642	N/A	0,642	N/A
Θετικές (μη βίαιες) γονεϊκές πρακτικές (7/5 ερωτ.)	0,620	0,693	0,621	0,693

Πίνακας Δ.8. (Α) συμφωνία μεταξύ των απαντήσεων παιδιών – γονιών όσον αφορά στη χρήση από τους γονείς και στην έκθεση των παιδιών σε 4 συγκεκριμένες συμπεριφορές (ερωτήσεις)

		Ατομικές απαντήσεις (Ναι)		Ζεύγη απαντήσεων (Ναι)		
		Γονιός	Παιδί	Και οι δύο	Μόνο ο γονέας	Μόνο το παιδί
Να ψάξετε χωρίς την άδειά του/της την τσάντα, τα συρτάρια, τις τσέπες του/της κλπ.;	N 2603 % 40,38	920 14,24	565 8,86	2000 31,35	346 5,42	
Να τον/την αρπάξετε από τα ρούχα ή από κάποιο μέρος του σώματος και να τον/την ταρακουνήσετε δυνατά;	N 2735 % 42,3	748 11,59	503 7,87	2191 34,28	238 3,72	
Να τον/την χαστουκίσετε;	N 2717 % 41,72	2048 32,26	1273 20,27	1354 21,56	745 11,86	
Να τον/την χτυπήσετε στον πρισνό με την παλάμη;	N 4118 % 63,7	1979 31,45	1499 24,06	2451 39,34	459 7,37	

Διάγραμμα Δ.33. Κατανομή της συμφωνίας και ασυμφωνίας στις απαντήσεις παιδιού-γονιού (Ναι – Όχι – Δεν θέλω να απαντήσω) στον επιπολασμό 4 ερωτήσεων. (παρουσιάζεται, ως παράδειγμα η ασυμφωνία που παρατηρήθηκε μεταξύ της ίδιας συμπεριφοράς που μπορεί να έχει χρησιμοποιήσει ο γονιός και που μπορεί να έχει βιώσει το παιδί του)

Σημ.

συμφωνία: και οι δύο απαντήσεις (γονιού και παιδιού) είναι ίδιες

ασυμφωνία: παρουσιάζεται η απάντηση του γονιού

Πίνακας Δ.9. (Α)συμφωνία μεταξύ των απαντήσεων παιδιών – γονιών όσον αφορά στην έκθεση των παιδιών σε διαφορετικές εμπειρίες της κλίμακας της ψυχολογικής και της σωματικής βίας καθώς και της κλίμακας των θετικών (μη βίαιων) γονεϊκών πρακτικών

Κλίμακα	Ερωτήσεις ¹	N _{pr}	N _{in}	Kappa coefficient ²	
				PR	IN.
Ψυχολογική βία (19/17 ερωτ.)	Να σου βάλει τις φωνές ή να σου ουρλιάξει πολύ δυνατά και επιθετικά;	6380	6373	0,149	0,157
	Να σε προσβάλλει, αποκαλώντας σε χαζό/χαζή, τεμπέλη/τεμπέλα ή άλλα παρόμοια;	6348	6336	0,187	0,181
	Να σε καταραστεί;	6411	6409	0,206	0,165
	Να σταματήσει να σου μιλάει (να σε αγνοεί);	6391	6387	0,176	0,162
	Να σε κατηγορήσει ότι φταις εσύ για την δική του κακή διάθεση;	4317	4315	0,190	0,193
	Να διαβάσει χωρίς την άδειά σου το ημερολόγιό σου ή τα μηνύματα στο κινητό ή στο e-mail σου;	6393	6391	0,204	0,183
	Να ψάξει χωρίς την άδειά σου την τσάντα, τα συρτάρια, τις τσέπες σου κλπ.;	6379	6376	0,143	0,118
	Να σε συγκρίνει με άλλα παιδιά με ένα τρόπο που σε έκανε να αισθανθείς ταπεινωμένος/-η;	6368	6363	0,236	0,196
	Να σε ντροπιάσει επίτηδες μπροστά σε άλλους ανθρώπους με τέτοιο τρόπο που σε έκανε να αισθανθείς πολύ άσχημα ή ταπεινωμένος/-η;	6382	6380	0,155	0,133
	Να σου πει ότι εύχεται να είχες πεθάνει ή να μην είχες ποτέ γεννηθεί;	6440	6440	0,241	0,229
	Να σε απειλήσει ότι θα σε αφήσει και θα φύγει ή ότι θα σε εγκαταλείψει;	6393	6390	0,214	0,202
	Να σε απειλήσει ότι θα σε πετάξει έξω από το σπίτι ή ότι θα σε στείλει μακριά;	6413	6412	0,255	0,193
	Να σε κλειδώσει έξω από το σπίτι;	6415	6415	0,295	0,216
	Να απειλήσει ότι θα φωνάζει τα φαντάσματα ή το μπαμπούλα ή κάποιο άνθρωπο που θα σου κάνει κακό;	4281	4281	0,216	0,074
	Να απειλήσει ότι θα σε χτυπήσει ή θα σε σκοτώσει;	6404	6401	0,122	0,128
	Για τιμωρία, να μη σου δώσουν αρκετό φαγητό ή νερό (να πεινάς ή να διψάς), παρόλο που στο σπίτι υπήρχε αρκετό για όλους;	6402	6401	0,200	0,077
	Για τιμωρία, να χρειαστεί να φορέσεις λερωμένα ή σκισμένα ρούχα ή ρούχα που ήταν ακατάλληλα για την εποχή;	6453	6453	0,160	0,091
	Να σε σπρώξει ή να σε κλωστήσει;	6389	6388	0,168	0,137
	Να σε αρπάξει από τα ρούχα ή από κάποιο μέρος του σώματος και να σε ταρακουνήσει δυνατά;	6392	6390	0,141	0,133
	Να σε χαστουκίσει;	6279	6270	0,288	0,262
Να σε χτυπήσει στο κεφάλι με μπουνιά ή με την ανάστροφη του χεριού του;	6407	6407	0,148	0,126	
Να σε χτυπήσει στον πισινό με την παλάμη;	6230	6224	0,152	0,148	
Να σε χτυπήσει στον πισινό με κάποιο αντικείμενο όπως βέργα, σκούπα, καλάμι ή ζώνη;	6365	6365	0,259	0,176	
Να σε χτυπήσει σε άλλο μέρος του σώματος (όχι στον πισινό) με κάποιο αντικείμενο όπως βέργα, σκούπα, καλάμι ή ζώνη;	6381	6379	0,240	0,168	
Να σε χτυπήσει πολλές φορές με κάποιο αντικείμενο ή με μπουνιές (ξυλοδαρμός);	6436	6436	0,116	0,112	
Να σε πνίξει με τα χέρια του ή να σε κάνει να πάθεις ασφυξία (να σου κόψει την αναπνοή με το χέρι ή με μαξιλάρι) ή να σου σφίξει το λαιμό με τα χέρια (ή με άλλο αντικείμενο);	6448	6447	0,080	0,048	
Να σε κάψει ή να σε ζεματίσει επίτηδες;	6460	6458	0,060	0,040	
Να σου βάλει στο στόμα πιπέρι, καυτερή πιπεριά ή άλλο καυτερό φαγητό (για να σε πονέσει);	4314	4314	0,282	0,059	
Να σου δέσει τα χέρια ή τα πόδια ή να σε δέσει με σχοινί ή αλυσίδα πάνω σε κάτι;	6445	6445	0,115	0,015	
Να σου τραβήξει το αυτί δυνατά;	6262	6262	0,236	0,204	
Να σου τραβήξει τα μαλλιά;	6257	6252	0,253	0,209	
Να σε τσιμπήσει δυνατά;	6323	6322	0,152	0,149	
Για τιμωρία, να σε αναγκάσει να σταθείς σε μια εξευτελιστική στάση ή σε μια τέτοια στάση ώστε να πονάς;	6432	6432	0,089	0,060	
Να σου πει να αρχίσεις να κάνεις κάτι ή να σταματήσεις να κάνεις κάτι (π.χ. πήγαινε να διαβάσεις ή σταμάτα να βλέπεις τηλεόραση);	4209	4204	0,150	0,157	
Να σου εξηγήσει γιατί κάτι που έκανες είναι λάθος;	6243	6234	0,074	0,112	
Να σε επιβραβεύσει επειδή συμπεριφέρθηκες καλά;	6227	6219	0,121	0,125	
Να σε βάλει να κάνεις κάτι άλλο για να σου αποσπάσει την προσοχή (π.χ. να σε στείλει να κάνεις κάτι για να σταματήσεις να βλέπεις τηλεόραση);	4272	4271	0,142	0,148	
Να σου «κόψει» το χαρτζιλίκι ή κάποιο άλλο προνόμιο;	6365	6362	0,188	0,173	
Να σου απαγορεύσει κάτι που σου άρεσε;	6288	6285	0,209	0,203	
Να σου απαγορεύσει να βγεις έξω;	6269	6264	0,286	0,267	

¹ Οι ερωτήσεις με έντονα γράμματα (bold) δεν συμπεριελήφθησαν στην μικρότερη έκδοση του ICAS-CH που συμπλήρωσαν οι μαθητές/-ριες της ΣΤ' Δημοτικού

² Όσο μικρότερος είναι ο δείκτης kappa, τόσο μεγαλύτερη είναι η ασυμφωνία μεταξύ των απαντήσεων των παιδιών και των γονιών. Τιμές του Kappa χαμηλότερες του ,40 θεωρείται ότι δείχνουν χαμηλή συμφωνία, τιμές ,41-,75 μέτρια προς καλή ενώ τιμές μεγαλύτερες του ,75 δείχνουν άριστη συμφωνία

E. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα αποτελέσματα αυτά είναι άκρως σημαντικά για την Ελλάδα καθώς η παρούσα έρευνα συνιστά την πρώτη επιδημιολογική έρευνα που διεξήχθη ποτέ σε αντιπροσωπευτικό δείγμα και, ως εκ τούτου, προσφέρει την αρχική μέτρηση της έκθεσης των παιδιών σε βίαιες εμπειρίες.

Αξίζει να σχολιαστούν τα υψηλά ποσοστά επιπολασμού και επίπτωσης (Διάγραμμα Δ.1) τα οποία δείχνουν ότι πάνω από σχεδόν 8 και πάνω από 8 στα 10 παιδιά αναφέρουν ότι έχουν υποστεί τουλάχιστον μια εμπειρία σωματικής και ψυχολογικής βίας αντίστοιχα, κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Επίσης, τα ποσοστά επίπτωσης δείχνουν ότι σχεδόν 5 και 7 παιδιά στα 10 έχουν εκτεθεί σε σωματική και ψυχολογική βία κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους. Σχεδόν 2 στα 10 παιδιά αναφέρουν ότι έχουν υποστεί μια εμπειρία σεξουαλικής βίας κατά τη διάρκεια της ζωής τους και για 1 στα 10 παιδιά η εμπειρία αυτή συνέβη κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους. Ενδιαφέρον είναι επίσης το εύρημα ότι σχεδόν 3 στα 10 παιδιά αναφέρουν ότι αισθάνονται παραμελημένα, ενώ αυτός ο αριθμός αυξάνεται στα 4 όταν αναφέρονται σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους.

Οι στατιστικά σημαντικές κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις (Πίνακας Δ.2) συνοψίζονται ως εξής:

- το **φύλο** φαίνεται να έχει ισχυρή επίδραση στον επιπολασμό όλων των τύπων βίας, όπου μεγαλύτερο ποσοστό κοριτσιών αναφέρει εμπειρίες ψυχολογικής και σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή ή χωρίς, καθώς και αίσθηση παραμέλησης. Όσον αφορά την επίπτωση, το ίδιο πρότυπο διατηρείται μόνο για την αίσθηση παραμέλησης ενώ αντιστρέφεται στη σωματική και σεξουαλική βία (με σωματική επαφή ή χωρίς), καθώς περισσότερα αγόρια παρά κορίτσια αναφέρουν τέτοιου είδους βίαιες εμπειρίες.
- η **τάξη** (η οποία συνδέεται άμεσα με την ηλικία των παιδιών) φαίνεται να έχει ισχυρή επίδραση σε όλους τους τύπους βίαιων εμπειριών (Διαγρ. Δ.2 & 3), με το ποσοστό των παιδιών που δηλώνουν ότι έχουν υποστεί τουλάχιστον μια βίαιη εμπειρία να αυξάνεται καθώς αυξάνεται η τάξη, τόσο για τη μέτρηση του επιπολασμού όσο και για αυτήν της επίπτωσης.
- Επιπλέον η σημαντική αλληλεπίδραση του **φύλου με την τάξη** (αριστερά Διαγρ. Δ.3) στον επιπολασμό όλων των τύπων κακοποίησης, πλην της σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή, δείχνει πως παρότι αγόρια και κορίτσια δεν διαφέρουν ως προς τις εμπειρίες βίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο, στο Λύκειο (Ενιαίο και Επαγγελματικό) η αύξηση είναι μεγαλύτερη για τα κορίτσια, που αναφέρουν περισσότερες εμπειρίες ψυχολογικής, σωματικής και σεξουαλικής βίας από ότι τα αγόρια. Η ίδια τάση παρατηρείται και για το αίσθημα παραμέλησης, όπου όμως τα κορίτσια εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά από τα αγόρια, με τη διαφορά τους να μεγαλώνει καθώς αυξάνεται η τάξη. Όσον αφορά την επίπτωση, η αλληλεπίδραση (δεξιά Διαγρ. Δ.3) αποκαλύπτει το ίδιο πρότυπο ως προς το αίσθημα παραμέλησης και τις εμπειρίες ψυχολογικής βίας. Στις εμπειρίες σεξουαλικής και σωματικής βίας, το πρότυπο τροποποιείται λίγο με τα αγόρια Δημοτικού να αναφέρουν περισσότερες εμπειρίες βίας και τα αγόρια Γυμνασίου περισσότερες εμπειρίες σωματικής βίας από ότι τα συνομήλικά τους κορίτσια.
- Η σημαντική αλληλεπίδραση της τάξης με την **αστικότητα** στον επιπολασμό εμπειριών σεξουαλικής βίας και στην επίπτωση σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή (Διαγρ. 9) δείχνει περισσότερες εμπειρίες στα παιδιά αστικών περιοχών Δημοτικού και Γυμνασίου ενώ το αντίστροφο πρότυπο

παρατηρείται στα παιδιά Λυκείου, με τη διαφορά αστικών – μη-αστικών περιοχών να αυξάνεται από το Ενιαίο στο Επαγγελματικό Λύκειο.

- Τέλος, η σημαντική επίδραση της **ηλικιακής απόκλισης** (από την τυπική ηλικία των παιδιών που φοιτούν σε κάθε τάξη) και στις δύο μετρήσεις σεξουαλικής βίας (με και χωρίς σωματική επαφή) και στην επίπτωση της αίσθησης παραμέλησης, δείχνει ότι το ποσοστό των παιδιών που αναφέρουν τέτοιες εμπειρίες είναι υψηλότερο για τα μεγαλύτερα παιδιά παρά για τους/τις συμμαθητές/-ριές τους που φοιτούν στην ίδια τάξη. Στην περίπτωση μάλιστα του επιπολασμού εμπειριών σεξουαλικής βίας, η σημαντική αλληλεπίδραση της ηλικιακής απόκλισης με την τάξη οφείλεται στη μεγαλύτερη διαφορά που παρατηρείται στο Επαγγελματικό Λύκειο ανάμεσα στα παιδιά τυπικής και μεγαλύτερης ηλικίας.

Μια επισήμανση που αξίζει να γίνει εδώ αφορά στην επίδραση του **τύπου της γονικής συναίνεσης** (ενεργητική – παθητική) στην αναφορά των βίαιων εμπειριών των παιδιών, αυτή φάνηκε να έχει κύρια επίδραση μόνο στην επίπτωση των εμπειριών σεξουαλικής βίας με σωματική επαφή, όπου μεγαλύτερο ποσοστό παιδιών αναφέρουν εμπειρίες κάτω από συνθήκες παθητικής συναίνεσης (Διάγ. Δ.6), εύρημα που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ότι δείχνει πως η εξαίρεση των παιδιών από τη μελέτη εξαιτίας γονικής άρνησης θα μπορούσε να οδηγήσει σε υποεκτιμημένες μετρήσεις αυτού του είδους βίας. Όσον αφορά στον επιπολασμό της σωματικής βίας, εμφανίστηκε αλληλεπίδραση της συναίνεσης με το φύλο και με την τάξη, που φανερώνουν ότι α) το ποσοστό των κοριτσιών που αναφέρουν τέτοιες εμπειρίες αυξάνεται από συνθήκες ενεργητικής σε συνθήκες παθητικής συναίνεσης ενώ στα αγόρια παραμένει σταθερό (Διάγ. Δ.7) και β) μεγαλύτερο ποσοστό παιδιών Δημοτικού αναφέρει εμπειρίες σωματικής βίας κάτω από συνθήκες παθητικής συναίνεσης, το πρότυπο αυτό αντιστρέφεται στα παιδιά Γυμνασίου, ενώ δεν επηρεάζει τα παιδιά Λυκείου (Διάγ. Δ.8). Όσον αφορά στην επίπτωση της σωματικής βίας, εμφανίστηκε σημαντική κύρια επίδραση της γονικής συναίνεσης (Διάγ. Δ.6) αλλά και αλληλεπίδρασή της με το φύλο (Διάγ. Δ.7), η οποία υποδεικνύει ότι η μείωση που παρατηρείται στο ποσοστό των παιδιών που αναφέρουν τέτοιες εμπειρίες οφείλεται στο γεγονός ότι το ποσοστό των αγοριών που αναφέρουν τέτοιες εμπειρίες αυξάνεται κάτω από συνθήκες ενεργητικής γονικής συναίνεσης.

ΣΤ. ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΔΙΑ

Η πορεία διεξαγωγής αυτής της πρώτης μεγάλης επιδημιολογικής έρευνας για την ΚαΠα των παιδιών στην Ελλάδα συνάντησε πληθώρα παραγόντων που διευκόλυναν τη διεξαγωγή της αλλά και παράγοντες που τη δυσχέραναν.

Διευκολυντικοί παράγοντες

Η επιτυχής διεξαγωγή της έρευνας αυτής στην Ελλάδα μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες. Κατ' αρχάς, αποδίδεται στην καλή οργάνωση και εποπτεία της υλοποίησής της αλλά και στις ερευνητριες πεδίου που, σχεδόν όλες, επέδειξαν υψηλή αφοσίωση στην έρευνα αυτή καθ' αυτή και ακολούθησαν όλες τις διαδικασίες και τις αρχές διεξαγωγής της όπως ακριβώς είχαν εκπαιδευτεί να κάνουν και σύμφωνα με τις οδηγίες που τους παρέχονταν. Ο ρόλος και τα καθήκοντα των ερευνητριών ήταν σαφώς και ρητά προσδιορισμένα ενώ στην περίπτωση απρόβλεπτων γεγονότων ενεργούσαν πάντα μόνο κατόπιν επικοινωνίας με την συντονίστρια της έρευνας πεδίου η οποία ήταν διαθέσιμη καθ' όλη τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας στο πεδίο.

Επιπλέον, ως διευκολυντικός παράγοντας μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι απεδέχθη το Υπουργείο Παιδείας να αναθεωρήσει την αρχικά επιβεβλημένη υποχρέωση της εφαρμογής της διαδικασίας της ενεργητικής συναίνεσης των γονιών για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα υπέρ της παθητικής συναίνεσης για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και, σύμφωνα με τα όσα γνωρίζουμε, για πρώτη φορά επέτρεψε το Υπουργείο την επιλογή αυτή σε ένα τόσο ευαίσθητο θέμα. Έτσι λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ότι το Υπουργείο συνεισέφερε με αυτή του την απόφαση στη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που επέτρεψαν τη διεξαγωγή της έρευνας με υψηλά ποσοστά συμμετοχής, χωρίς να διακινδυνεύσει η αντιπροσωπευτικότητα και η εγκυρότητα των δεδομένων, και με σεβασμό στο δικαίωμα των παιδιών να εκφράζονται για θέματα που τα αφορούν, σύμφωνα με το πνεύμα του Άρθρου 12 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (United Nations, 1989) επιπλέον, η απόφαση αυτή ακολουθεί την σύγχρονη τάση της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας –που ασχολείται με την μελέτη ευαίσθητων ζητημάτων όπως η ενδοοικογενειακή βία και η κακοποίηση των παιδιών- να επιτρέπεται στα παιδιά να εκφράζουν την άποψή τους για τις εμπειρίες τους και να αποφασίζουν για τον εαυτό τους χρησιμοποιώντας την επιλογή της παθητικής συναίνεσης των γονιών (Carroll-Lind, Charman, Gregory & Maxwell, 2006) ή χωρίς καθόλου συναίνεση των γονιών (Bagshaw, Brown, Wendt, Campbell, McInnes, Tinning et al., 2010).

Ένας ακόμη κρίσιμος παράγοντας για τη διεξαγωγή της έρευνας ήταν ο βαθμός αποδοχής της από το διδακτικό προσωπικό των σχολείων, κάτι το οποίο αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία αν σκεφτεί κανείς ότι αυτή ήταν η πρώτη μεγάλη επιδημιολογική έρευνα που διεξήχθη ποτέ στην Ελλάδα για το ευαίσθητο θέμα της κακοποίησης-παραμέλησης των παιδιών.¹⁵ Παρόλο λοιπόν που η έγκριση της έρευνας από το Υπουργείο Παιδείας ήταν η πρώτη προϋπόθεση για τη διεξαγωγή της, απαιτείτο ωστόσο και η έγκριση των Διευθυντών/-ριών και Συλλόγων Διδασκόντων των σχολείων καθώς επαφίετο στην απολύτως διακριτική τους ευχέρεια να δεχθούν ή να αρνηθούν τη διεξαγωγή της έρευνας στα σχολεία

¹⁵ Παρόμοια επιδημιολογική έρευνα πεδίου διεξήγαγε η ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ κατά το σχολικό έτος 2007-08 σε δείγμα 486 μαθητών/-ριών που φοιτούσαν στην Α' Γυμνασίου και στους γονείς τους στις Περιφέρειες Νοτίου και Βορείου Αιγαίου, χρησιμοποιώντας τα ερευνητικά εργαλεία ICAST.

τους. Ωστόσο, ο αριθμός των αρνήσεων αυτών ήταν πολύ μικρός και στις περισσότερες περιπτώσεις το διδακτικό προσωπικό ήταν υποστηρικτικό και διευκόλυνε τις διαδικασίες. Εξίσου όμως (ή και περισσότερο) σημαντικό είναι το γεγονός της γενικευμένης και απερίφραστης αποδοχής της έρευνας τόσο από τα παιδιά όσο και από τους γονείς –ανεξάρτητα από το είδος της συναίνεσης που ζητείτο από τους γονείς- σε αντίθεση με τις επιφυλάξεις και τους φόβους που εξέφρασαν ορισμένοι/-ες Διευθυντές/-ριες σχολείων ή εκπαιδευτικοί (άμεσα) και που αντικατοπτρίστηκαν (έμμεσα) στις αρχικές άδειες του εξέδωσε το Υπουργείο. Κατά το χρονικό διάστημα που εφαρμόστηκε η διαδικασία της παθητικής συναίνεσης δεν προέκυψε καμία περίπτωση γονιού που να παραπονέθηκε για τη συμμετοχή του παιδιού του στην έρευνα χωρίς να έχει δώσει τη συναίνεσή του, γεγονός το οποίο συνάδει και με την έρευνα των Ellickson & Hawes (1989) η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι “η μη επιστροφή του εντύπου συναίνεσης από το γονιό είναι πιθανότερο να δείχνει ότι *συναίνει άρρητα* παρά ότι *αρνείται ρητά*” (όπ. αναφ. στο Fletcher & Hunter, 2003, σ .216). Αντιθέτως, υπήρχαν περιπτώσεις γονέων που επικοινωνήσαν με τη ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ μόνο και μόνο για να μας ευχαριστήσουν καθώς η συγκεκριμένη έρευνα λειτούργησε ως ένα ερέθισμα που τους έκανε να προβληματιστούν για τις μεθόδους που ίδιοι χρησιμοποιούν για την επιβολή της πειθαρχίας στα παιδιά τους και –ακόμη πιο σημαντικό- τους έδωσε την ευκαιρία και το κίνητρο να ανοίξουν έναν ουσιαστικό διάλογο με τα παιδιά τους για τα θέματα που μελετήθηκαν, για το τι θα μπορούσε ή μπορεί να κάνει ένα παιδί σε περίπτωση που του συμβεί μια τέτοια εμπειρία κλπ.

Μια ακόμη ένδειξη της θετικής αποδοχής της συγκεκριμένης έρευνας από τα παιδιά είναι το γεγονός ότι ο αριθμός των άκυρων ερωτηματολογίων [ΣΤ’ Δημοτικού: 21 ερωτηματολόγια (0.76%); Α’ Γυμνασίου: 37 ερωτηματολόγια (1.08%); Α’ Λυκείου: 66 ερωτηματολόγια (1.56%) από τα οποία 37 ερωτηματολόγια αφορούσαν σε Ένιαία Λύκεια (1.08%) και 29 σε ΕΠΑ.Λ (3.55%), βλ. και Πίνακα Γ.3.2] ήταν εντυπωσιακά χαμηλότερος απ’ ότι αναμενόταν ακόμη και από την πιο αισιόδοξη πρόβλεψή μας. Η σημασία αυτού του ευρήματος αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία εάν ληφθεί υπόψη ότι τόσο χαμηλά ποσοστά άκυρων ερωτηματολογίων σπανίζουν σε μελέτες που διεξάγονται σε παιδιά τέτοιων ηλικιών και ειδικά όταν η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιείται σε σχολικές αίθουσες. Η εκτίμησή μας είναι ότι τα παιδιά ταυτίστηκαν με τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αναγνωρίζοντας την ύπαρξη τέτοιων εμπειριών στην καθημερινότητά τους. Επιπλέον, όπως φαίνεται και από το υψηλό ποσοστό των παιδιών που απάντησαν στις ανοιχτού τύπου ερωτήσεις (κάτι το οποίο επίσης σπανίζει σε έρευνες όχι μόνο σε παιδιά αλλά και σε ενηλίκους), τα παιδιά ήταν πρόθυμα να μοιραστούν μαζί μας τις εμπειρίες και τις απόψεις τους για ζητήματα που για τα περισσότερα παιδιά ήταν η πρώτη φορά στη ζωή τους που τα ρωτούσε κάποιος. Επίσης, από τα σχόλια των ορισμένων παιδιών (γραπτά ή προφορικά) και/ή από τα «ευχαριστήρια» τηλεφωνήματα των γονιών, κατέστη εμφανές ότι έδειχναν την ενσυναίσθησή τους προς τα παιδιά που υφίστανται ΚαΠα και άρχισαν να σκέφτονται τι μπορούν να κάνουν γι’ αυτά τα παιδιά.

Όσον αφορά στην διαδικασία συλλογής των δεδομένων, ένας παράγοντας που φάνηκε να διευκολύνει τη διαδικασία της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν η χρησιμοποίηση του «επεξηγηματικού υλικού». Πιο συγκεκριμένα, η παροχή επεξηγήσεων στα παιδιά για τον τρόπο συμπλήρωσης της κλίμακας απαντήσεων πριν την έναρξη της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων στην τάξη, χρησιμοποιώντας την απεικόνιση της κλίμακας απαντήσεων επάνω στην «επεξηγηματική αφίσα», αύξησε το βαθμό κατανόησης των παιδιών της δομής του ερωτηματολογίου και του τρόπου

συμπλήρωσης. Αυτή η διαδικασία εικάζεται επίσης ότι συνεισέφερε κατά πολύ στη συλλογή του μεγάλου αριθμού των έγκυρα συμπληρωμένων ερωτηματολογίων.

Επιπλέον, καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου όλες οι ερευνήτριες πεδίου να δρουν σαν να ήταν όλες ένα άτομο όσον αφορά στον τρόπο παρουσίασης της έρευνας στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες και δημοσίως, παροχής των οδηγιών στους/στις συμμετέχοντες/-ουσες κατά τη διάρκεια συλλογής των δεδομένων και απαντήσεων στις διευκρινιστικές τους ερωτήσεις. Προς αυτή την κατεύθυνση συνεισέφερε και η εκπαίδευση των ερευνητριών πεδίου, ο Οδηγός Έρευνας αλλά και η δημιουργία της εξαντλητικής λίστας με τυποποιημένες απαντήσεις στα πιθανά ερωτήματα των συμμετεχόντων/-ουσών. Οι συναντήσεις εποπτείας που πραγματοποιούνταν πάντοτε σε καθημερινή βάση μετά το τέλος της συλλογής των δεδομένων συνεισέφεραν επίσης κατά πολύ και ουσιαστικά στην άμεση καταγραφή πληροφοριών που σχετίζονταν με τη συλλογή των δεδομένων αλλά και στην καθημερινή επιτήρηση της προόδου της έρευνας και στην άμεση αναφορά, συζήτηση και λήψη αποφάσεων για τυχόν περιστατικά αποκάλυψης ή υποψίας κακοποίησης-παραμέλησης των παιδιών. Ως εκ τούτου, θεωρούμε ότι η έρευνα διεξήχθη με τον μεγαλύτερο δυνατό ομοιόμορφο τρόπο όσον αφορά όλες τις διαστάσεις της.

Τέλος, η πρότερη εμπειρία της ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ από την υλοποίηση παρόμοιας επιδημιολογικής έρευνας πεδίου κατά το παρελθόν, και συγκεκριμένα η ενός έτους καθυστέρηση της τότε έγκρισης του Υπουργείου Παιδείας, οδήγησε αυτή τη φορά στην όσο το δυνατόν πιο γρήγορη υποβολή της αίτησης προς το Υπουργείο προκειμένου να μην διακινδυνεύσει η διεξαγωγή της έρευνας BECAN στην Ελλάδα. Επιπλέον, αυτή η πρότερη εμπειρία συνεισέφερε σημαντικά στην τροποποίηση και πολιτισμική προσαρμογή των ερευνητικών εργαλείων, και ειδικά το γεγονός ότι η προηγούμενη έρευνα διεξήχθη μέσω προσωπικών συνεντεύξεων με τους/τις μαθητές/-ριες και τους γονείς τους, κάτι το οποίο προσέφερε άμεση και σαφή ανατροφοδότηση ως προς τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν με συγκεκριμένες ερωτήσεις, με την περιορισμένη κλίματα απαντήσεων που είχαν στη διάθεσή τους και άλλα προβλήματα που περιγράφονται λεπτομερώς στο Κεφ. C.2 της Βαλκανικής Έκθεσης το οποίο αναφέρεται στις τροποποιήσεις των ICAST ερωτηματολογίων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας BECAN.

Εμπόδια

Ένας από τους παράγοντες που δυσχέραναν την έρευνα ήταν το γεγονός ότι η πιλοτική μελέτη δεν ήταν εφικτό να ξεκινήσει πριν την έκδοση των εγκρίσεων του Υπουργείου Παιδείας (οι οποίες εκδόθηκαν 8 και 9 μήνες μετά την υποβολή της αίτησης, στις διευθύνσεις σπουδών Α' βάριας και Β' βάριας εκπαίδευσης, αντίστοιχα) έτσι, η πιλοτική μελέτη ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 2010 και ως εκ τούτου η έναρξη της κύριας έρευνας καθυστέρησε ακόμη περισσότερο. Παρόλο που η πιλοτική έρευνα δεν ανέδειξε την ανάγκη τροποποίησης των ερευνητικών εργαλείων, χρειαζόταν ωστόσο να περιμένουμε τα αποτελέσματά της προτού εκτυπωθούν τα ερωτηματολόγια.

Σημαντικές δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν –κατά τα αρχικά στάδια της έρευνας (όπως προαναφέρθηκε στο Κεφ. 2.1)- λόγω της υποχρέωσης εφαρμογής της διαδικασίας της **ενεργητικής συναίνεσης** των γονιών για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα. Η αλλαγή ωστόσο της διαδικασίας από ενεργητική σε παθητική συναίνεση, μας προσέφερε τη δυνατότητα να εξετάσουμε εκ

των υστέρων εάν η χρήση διαφορετικής διαδικασίας συναίνεσης των γονιών είχε κάποια επίδραση στα ποσοστά συμμετοχής αλλά και στα ποσοστά επίπτωσης και επιπολασμού που αναφέρθηκαν ως προς διάφορους τύπους κακομεταχείρισης των παιδιών και, όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα (βλ. Διαγράμματα Δ. 6-8), εντοπίστηκαν αρκετά ενδιαφέρουσες επιδράσεις (βλ. και Κεφ. ΣΤ. Συμπεράσματα και Προτάσεις). Οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας μέσω της εφαρμογής της διαδικασίας της ενεργητικής συναίνεσης ήταν οι εξής: κατ' αρχάς, η διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης οδήγησε στον αποκλεισμό από την έρευνα των παιδιών που είτε δεν έδωσαν στους γονείς τους το έντυπο συναίνεσης (π.χ. επειδή το ξέχασαν ή επειδή το έχασαν) ή οι γονείς τους επιθυμούσαν να συμμετέχει το παιδί τους στην έρευνα αλλά ξέχασαν ή αμέλησαν να επιστρέψουν το υπογεγραμμένο έντυπο συναίνεσης ή το επέστρεψαν μετά τη συλλογή των δεδομένων (είτε λόγω αμέλειας ή επειδή το παιδί τους ξέχασε να επιστρέψει ή έχασε το συμπληρωμένο έντυπο). Τα αποτελέσματα της μελέτης που αρχικά διεξήχθη σε ένα μικρό τμήμα του δείγματος ακολουθώντας τη διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης έδειξαν ότι ένα 35-40% των γονιών δεν επέστρεφαν ούτε θετική ούτε αρνητική συναίνεση, κάτι το οποίο ωστόσο είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των παιδιών τους από την έρευνα. Επιπλέον, εκτός από αυτά τα παιδιά, δεν είχαν ούτε οι γονείς τους τη δυνατότητα να συμμετέχουν οι ίδιοι στην έρευνα, καθώς το ερωτηματολόγιο ICAS-T-P δεν δινόταν στα παιδιά που δεν συμπλήρωναν το δικό τους ερωτηματολόγιο (επειδή η παρούσα έρευνα είχε σχεδιαστεί να διεξαχθεί σε ζεύγη παιδιών με τους γονείς τους). Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί στο σημείο αυτό το γεγονός ότι οι αρχικές άδειες που χορήγησε το Υπουργείο Παιδείας καθιστούσαν υποχρεωτική τη χρήση της ενεργητικής συναίνεσης σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, όχι μόνο δηλαδή στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο αλλά και στα παιδιά Λυκείου όπου οι πιθανότητες επιστροφής συμπληρωμένων εντύπων συναίνεσης είναι ακόμη χαμηλότερες σε σύγκριση με τις μικρότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες (και ειδικά στην περίπτωση μαθητών/-ριών που φοιτούν σε ΕΠΑ.Λ), και σε αρκετές περιπτώσεις, οι μαθητές/-ριες διαμένουν σε κάποια πόλη όπου βρίσκεται το σχολείο τους ενώ η οικογένειά τους μπορεί να μένει σε κάποιο χωριό. Σε ένα πιο πρακτικό επίπεδο, η διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης προκάλεσε τις παρακάτω δυσκολίες:

- σε σχολεία που είχαν πάνω από ένα τμήμα και λόγω του μικρού αριθμού των παιδιών που επέστρεφαν τη θετική συναίνεση των γονιών τους, ήταν προτιμότερο (τόσο για τον ερευνητικό φορέα όσο και για το σχολείο) να συγκεντρώνονται τα παιδιά διαφόρων τμημάτων σε μια αίθουσα για τη χορήγηση των ερωτηματολογίων· ωστόσο, η μετακίνηση των μαθητών/-ριών από το τμήμα τους σε κάποιο άλλο τμήμα απεδείχθη στην πράξη ότι προκαλούσε περισσότερες δυσκολίες και αποδιοργάνωση στα σχολεία σε σύγκριση με τη διαδικασία της παθητικής συναίνεσης όπου όλα τα παιδιά παρέμεναν στο τμήμα τους
- είχε ως αποτέλεσμα να αφιερώνεται περισσότερος χρόνος, ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι στη φάση της συλλογής των συναινέσεων, καθώς οι ερευνήτριες έπρεπε να επισκέπτονται κατ' επανάληψη κάθε σχολείο πριν τη χορήγηση των ερωτηματολογίων προκειμένου να συλλέξουν όσο το δυνατόν περισσότερα έντυπα συναινέσεων, υπενθυμίζοντας παράλληλα στα παιδιά να τα επιστρέψουν και διανέμοντας νέα έντυπα στα παιδιά που μπορεί να τα είχαν χάσει· αυτές οι επαναλαμβανόμενες επισκέψεις δεν και πολύ ευπρόσδεκτες από το διδακτικό προσωπικό καθώς έπρεπε να διακόπτεται το μάθημα αρκετές φορές.

- προκάλεσε τη διακοπή της διεξαγωγής της μελέτης για χρονικό διάστημα, κατόπιν του αιτήματος της ΔΨΥΚΠ-ΙΥΠ προς το Υπουργείο Παιδείας προκειμένου να αναθεωρήσει την υποχρέωση χρησιμοποίησης της ενεργητικής συναίνεσης των γονιών για την έρευνα BECAN.

Άλλος ένας παράγοντας που επιδρούσε στο χρονοδιάγραμμα της μελέτης ήταν οι γενικευμένες **απεργιακές κινητοποιήσεις** που επικρατούσαν στη χώρα κατά το χρονικό διάστημα που διεξαγόταν η έρευνα, καθώς εκείνη η χρονική περίοδος συνέπεσε με την έναρξη της βαθιάς οικονομικής κρίσης που περνάει η Ελλάδα και τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν στη συνέχεια. Από τη μία πλευρά, απεργούσαν οι εκπαιδευτικοί και επομένως τα σχολεία είτε ήταν κλειστά ή υπολειπορούσαν ή τελούσαν υπό κατάληψη από τους/τις μαθητές/-ριες. Από την άλλη, οι απεργιακές κινητοποιήσεις στα μέσα μαζικής μεταφοράς είχαν ως αποτέλεσμα α) την απουσία αυξημένου αριθμού μαθητών/-ριών από τα σχολεία (προκαλώντας είτε χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στην έρευνα ή ακύρωση προγραμματισμένων ραντεβού για τη χορήγηση των ερωτηματολογίων) και β) τη δυσκολία μετακίνησης των ερευνητριών από σχολείο σε σχολείο κυρίως στην Αττική λόγω της αυξημένης κυκλοφοριακής συμφόρησης

Συνέπεια όλων των προαναφερθέντων δυσκολιών, ήταν η αδυναμία ολοκλήρωσης της συλλογής των δεδομένων σε ορισμένες εκπαιδευτικές βαθμίδες κάποιων περιοχών κατά το σχολικό έτος 2010-11 με αποτέλεσμα να συνεχιστεί κατά το επόμενο σχολικό έτος. Επιπλέον, η έλλειψη χρόνου και οικονομικών πόρων δεν επέτρεψε τη διεξαγωγή της έρευνας σε όλους τους Νομούς της Κ. Μακεδονίας.

Ένα τελευταίο σχόλιο που αξίζει να αναφερθεί αφορά τις επιφυλάξεις του εκπαιδευτικού συστήματος για τη διεξαγωγή τέτοιων μελετών. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες ενότητες, οι κύριες αιτίες άρνησης των σχολείων να συμμετέχουν στην έρευνα αφορούσαν στις επιφυλάξεις και στους φόβους για πιθανές αρνητικές αντιδράσεις των γονιών (κυρίως από ιδιωτικά και δημοτικά σχολεία). Και υποθέτουμε ότι και το Υπουργείο Παιδείας για τους ίδιους λόγους προτιμούσε την εφαρμογή της ενεργητικής συναίνεσης των γονιών. Ωστόσο, η επιτυχής διεξαγωγή της έρευνας σε συνολικά 307 σχολεία υποδεικνύει ότι τέτοιοι φόβοι και αναστολές ήταν αδικαιολόγητοι. Αλλά ακόμα και αν δεν ήταν, το ερώτημα που προκύπτει είναι: τι θεωρείται πιο σημαντικό για τα σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα στο σύνολό του; Η δική τους προστασία από πιθανές ανεπιθύμητες αντιδράσεις των γονιών ή το δικαίωμα τα παιδιών για προστασία από επιβλαβείς πρακτικές επιβολής πειθαρχίας και από την ΚαΓα; Και εάν η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν είναι η πρώτη, τότε αποτελεί υποχρέωση του εκπαιδευτικού συστήματος να παρέχει στα παιδιά την δυνατότητα να μιλήσουν για τις εμπειρίες βίας, να εκφράζουν τις απόψεις τους αλλά και να προσφέρει στα παιδιά διεξόδους αναζήτησης βοήθειας και πρόσβασης στις διαθέσιμες υπηρεσίες παιδικής προστασίας.

Ζ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ένα από τα ζητήματα που προκάλεσαν μεγάλη συζήτηση στο πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας τόσο σε Εθνικό όσο και σε Βαλκανικό επίπεδο, το οποίο έχει προκαλέσει κύκλο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων και σε διεθνές επίπεδο ήταν το αμφιλεγόμενο θέμα του είδους της συναίνεσης των γονιών.

Οι δεοντολογικές αρχές διεξαγωγής ερευνών σε παιδιά και οι περισσότερες επιτροπές δεοντολογίας απαιτούν τη χρήση ενεργητικής συναίνεσης των γονιών. Ωστόσο, είναι αρκετά σύνηθες οι γονείς –και ειδικά σε έρευνες που διεξάγονται στο σχολικό πλαίσιο–παρόλο που δεν έχουν κάποια αντίρρηση για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα να μην επιστρέφουν τα έντυπα συναίνεσης είτε επειδή το ξεχνούν ή για άλλους λόγους. Η πιλοτική μελέτη των Ellickson και Hawes (1989) για την χρήση ουσιών η οποία διερεύνησε την εφαρμογή της παθητικής και ενεργητικής συναίνεσης σε δύο διαφορετικά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έδειξε ότι η μη απόκριση των γονιών στην περίπτωση της παθητικής συναίνεσης σήμαινε συνειδητή αποδοχή ενώ στην περίπτωση της ενεργητικής συναίνεσης σήμαινε σε γενικές γραμμές άρρητη θετική συναίνεση παρά ρητή άρνηση.

Όταν εφαρμόζεται η διαδικασία της ενεργητικής συναίνεσης των γονιών, οι ερευνητές προσπαθούν να εντοπίσουν τρόπους με τους οποίους μπορούν να αυξήσουν τα ποσοστά συμμετοχής, όπως εμπλοκή του διδακτικού προσωπικού στη διαδικασία συλλογής των συναινέσεων, παροχή κινήτρων στους/στις εκπαιδευτικούς και/ή στους/στις μαθητές/-ριες, υπενθυμίσεις, απευθείας αποστολή των εντύπων συναίνεσης στους γονείς είτε από το σχολείο είτε από τους ερευνητές και όχι μέσω των παιδιών τους (Fletcher & Hunter, 2003; Esbensen, Miller, Taylor, He & Freng, 1999; Ellickson & Hawes, 1989; Chartier, Stoep, McCauley, Herting, Tracy & Lymp, 2008; Eaton, Lowry, Brener, Grunbaum & Kann, 2004). Αλλά ακόμη και όταν χρησιμοποιούνται αυτές οι τεχνικές (οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις είναι και –απαγορευτικά- πολυέξοδες), το γεγονός της χρήσης της ενεργητικής συναίνεσης μπορεί και πάλι να οδηγήσει σε χαμηλά ποσοστά συμμετοχής και σε μεροληπτικό δείγμα (Esbensen et al., 1999).

Έρευνες που μελετούν συγκριτικά τα ποσοστά συμμετοχής υπό διαφορετικούς τύπους συναινέσεων, δηλαδή ενεργητική – παθητική (Chartier et al., 2008; Frissell, McCarthy, D'Amico, Metrik, Ellingstad & Brown, 2004; Range, Embry & MacLeod, 2001; Tigges, 2003) ή μελετούν την επίδραση της ενεργητικής συναίνεσης στα ποσοστά συμμετοχής και στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος (Esbensen et al., 1999) έχουν δείξει ότι η ενεργητική συναίνεση μειώνει –και τις περισσότερες φορές σημαντικά- τα ποσοστά συμμετοχής ενώ αυξάνει τη μεροληπτικότητα του δείγματος και αποκλείει πληθυσμούς υψηλού κινδύνου ή με συγκεκριμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Και προφανώς, αυτό είναι άκρως προβληματικό καθώς η ενεργητική συναίνεση φαίνεται να μειώνει τη πιθανότητα τα παιδιά που συμμετέχουν στην έρευνα (και τα δεδομένα που συλλέγονται) να είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού των συνομήλικων τους και κατά συνέπεια περιορίζεται η εξωτερική εγκυρότητα.

Τελευταία, όλοι και περισσότεροι ερευνητές εφαρμόζουν την διαδικασία της παθητικής συναίνεσης έναντι της ενεργητικής ή παρακάμπτουν εντελώς τη συναίνεση των γονιών όταν μελετώνται ευαίσθητα θέματα όπως οι εμπειρίες βίας των παιδιών στην οικογένειά τους. Οι Carroll-Lind et al. (2006) χρησιμοποίησαν τη διαδικασία της παθητικής συναίνεσης στην έρευνά τους στη Νέα Ζηλανδία όσον

αφορά τις εμπειρίες βίας των παιδιών (9-13 ετών) στην οικογένεια και στο σχολείο. Οι Bagshaw et al. (2010, σ. 42) διεξήγαγαν την έρευνά τους σε άτομα ηλικίας 5-25 ετών ($M = 12.92$ ετών) όσον αφορά την ενδοοικογενειακή βία παρακάμπτοντας την δεοντολογική αρχή της συναίνεσης των γονιών καθώς θεώρησαν ότι “εάν ζητούσαν τη συναίνεση ενός βίαιου γονιού για τη συμμετοχή του παιδιού του στην έρευνα, το γεγονός αυτό θα ερχόταν σε αντίφαση με το συμφέρον των παιδιών”. Ωστόσο, στην έρευνα αυτή η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω διαδικτύου και τηλεφωνικών συνεντεύξεων και όχι στα σχολεία.

Για τη συγκεκριμένη έρευνα στην Ελλάδα ζητήθηκε η παθητική συναίνεση των γονιών και με βάση την εμπειρία που αποκομίσθηκε, συνίσταται –τουλάχιστον- για έρευνες που διεξάγονται στα σχολεία και που μελετούν την έκθεση παιδιών σε βίαιες εμπειρίες στο σπίτι τους, να ακολουθείται η διαδικασία της παθητικής συναίνεσης, υπό προϋποθέσεις. Επιπλέον, προτείνεται η παθητική συναίνεση να επιτρέπεται όχι μόνο όταν εμπλέκονται στην έρευνα έφηβοι/-ες, όπως ισχύει σε αρκετές χώρες, αλλά για όλες τις ηλικιακές ομάδες όταν το υπό μελέτη θέμα είναι η ΚαΠα παιδιών (όπως ισχύει, για παράδειγμα, στην Νέα Ζηλανδία). Παρόλο που μέχρι στιγμής η παθητική συναίνεση θεωρείται δεοντολογικά αμφισβητήσιμη, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οδηγεί σε μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής και κατά συνέπεια σε αυξημένη αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος χωρίς να διακινδυνεύεται η εγκυρότητα και η γενίκευση των αποτελεσμάτων. Από την άλλη πλευρά, λόγω της φύσης του υπό μελέτη θέματος και πιο συγκεκριμένα λόγω του γεγονότος ότι οι πιο συχνόι δράστες κακοποίησης – παραμέλησης των παιδιών είναι οι γονείς, όλα τα παιδιά θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε μια έρευνα που διερευνά τις εμπειρίες βίας στο σπίτι καθώς η προστασία του δικαιώματος του παιδιού να συμμετέχει θεωρείται πιο σημαντική από το νόμιμο δικαίωμα των γονιών να αποφασίζουν για τη μη-συμμετοχή των παιδιών τους σε μια τέτοια έρευνα, και η άρνησή τους ενδεχομένως να έχει ως στόχο την απόκρυψη βίαιων πρακτικών ενάντια στα παιδιά στο σπίτι τους.

Ωστόσο, θα ήταν επίσης δικαιολογημένη η επιλογή να ζητείται μόνο η συναίνεση του παιδιού σε έρευνες που εξετάζουν τις εμπειρίες βίας των παιδιών στο σπίτι καθώς αυτό θα έδινε στα παιδιά τη δυνατότητα να αποφασίσουν τα ίδια εάν επιθυμούν ή όχι να συμμετέχουν. Κατ’ αρχάς, εάν ένας γονιός επιστρέψει αρνητική συναίνεση (είτε ακολουθείται η διαδικασία της ενεργητικής είτε της παθητικής συναίνεσης) αυτομάτως το παιδί του αποκλείεται από την έρευνα. Ο γονιός αυτός όμως ενδεχομένως να ασκεί βία και έτσι το δικαίωμα του παιδιού να μιλήσει για τις εμπειρίες του καταστρατηγείται αλλά και το δικαίωμά του για προστασία. Επίσης, η παράκαμψη της συναίνεσης των γονιών (τροποποιώντας αυτή την δεοντολογική αρχή όταν μελετώνται ευαίσθητα θέματα όπως η ΚαΠα παιδιών), μεταδίδει στα παιδιά το μήνυμα ότι η ενδοοικογενειακή βία και η κακοποίηση – παραμέληση των παιδιών δεν είναι αποδεκτή αλλά είναι ένα θέμα που είναι αποδεκτό να συζητείται, δεν είναι ένα οικογενειακό θέμα που καλύπτεται από σιωπή και ότι έχουν το δικαίωμα να μιλούν για τέτοιες εμπειρίες που συμβαίνουν στο σπίτι τους.

Όπως αναφέρεται στον Tiggles (2003) αλλά και στην πρόσφατη ανασκόπηση της Unicef (CP MERG, 2012), οι κανονισμοί για την συναίνεση των γονιών στις Η.Π.Α. προβλέπουν την τροποποίηση της διαδικασίας της γονικής συναίνεσης όπως, για παράδειγμα, στο άρθρο 45 CFR § 46.408(γ) του υποκεφαλαίου Δ όπου αναφέρεται ότι “εάν η επιτροπή ηθικής και δεοντολογίας θεωρήσει ότι το ερευνητικό πρωτόκολλο εμπεριέχει συνθήκες ή έχει σχεδιαστεί για πληθυσμούς στους οποίους η συναίνεση των γονιών ή των κηδεμόνων έρχεται σε αντίφαση με την προστασία των παιδιών (π.χ.

κακοποιημένα – παραμελημένα παιδιά), μπορεί να αναθεωρήσει αυτή τη διαδικασία” κατόπιν αξιολόγησης συγκεκριμένων κριτηρίων όπως οι μηχανισμοί που τίθενται για την προστασία των παιδιών, ο κίνδυνος και τα αναμενόμενα οφέλη για τα υποκείμενα της έρευνας, η ηλικία τους, ο βαθμός ωριμότητάς τους κ.ά. και σύμφωνα με τους Black και Black (2007), “από την οπτική της δημόσιας υγείας, το ερώτημα που προκύπτει δεν είναι εάν αλλά πώς θα ερωτώνται τα οι συμμετέχοντες/-ουσες για τις εμπειρίες βίας και κακοποίησης τους στο σπίτι” (όπ. αναφ. στο CP MERG, 2012).

Έτσι λοιπόν, είναι αδιαμφισβήτητο, όπως αναφέρουν οι Fletcher και Hunter (2003, σ. 216) το γεγονός ότι “μια καλή έρευνα κρίνεται τόσο από (α) το βαθμό στον οποίο ακολουθεί τη δεοντολογική αρχή της παροχής της ενημερωμένης συγκατάθεσης των γονιών και των παιδιών για τη συμμετοχή τους στην έρευνα αλλά και από (β) το βαθμό στον οποίο περιλαμβάνει υποκείμενα που αντιπροσωπεύουν τον πληθυσμό στον οποίο ανήκουν”. Αλλά όταν αυτές οι δύο συνθήκες έρχονται σε σύγκρουση, όπως στις περιπτώσεις όπου η γονική συναίνεση μπορεί να επιδράσει αρνητικά όχι μόνο την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος αλλά και την ασφάλεια ενός κακοποιημένου παιδιού και στο δικαίωμά του για προστασία, τότε γίνεται εμφανής η ανάγκη τροποποίησης της δεοντολογικής υποχρέωσης της γονικής συναίνεσης όταν μελετώνται θέματα όπως η ΚαΠα των παιδιών.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η ασφάλεια και η προστασία των παιδιών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας αλλά και μετέπειτα κάτι το οποίο σημαίνει ότι απαιτείται διαθεσιμότητα υπηρεσιών στήριξης παιδιών-θυμάτων ΚαΠα καθώς ενδέχεται να χρειαστεί η απομάκρυνση κάποιου παιδιού από το σπίτι του.

Επιπρόσθετα, εκτιμάται ότι τα παιδιά ωφελήθηκαν από τη συμμετοχή τους στην έρευνα καθώς η έρευνα αυτή καθ’ αυτή μετέδωσε ένα προληπτικό μήνυμα βοηθώντας τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν ότι δεν πρέπει να ντρέπονται εάν τους έχει συμβεί μια εμπειρία κακοποίησης, ότι πρόκειται για ένα θέμα που συζητείται στην κοινότητά τους και στο σχολείο αλλά και ότι υπάρχουν διαθέσιμες υπηρεσίες στις οποίες μπορούν να απευθυνθούν για βοήθεια και υποστήριξη εάν τους χρειαστεί. Βοήθησε επίσης τα παιδιά να σκεφτούν τις επιλογές που έχουν (τι να κάνουν) στην περίπτωση που τους συμβεί μια τέτοια εμπειρία στο μέλλον (π.χ. θα ζητούσαν βοήθεια από κάποιο άτομο και από ποιο;).

Επίσης, με βάση την εμπειρία που αποκομίσθηκε από τη διεξαγωγή της έρευνας στην Ελλάδα, συστήνεται σε μελλοντικές έρευνες παρόμοιων ζητημάτων, να διατηρείται η εμπλοκή του εκπαιδευτικού προσωπικού των σχολείων στον ελάχιστο δυνατό βαθμό. Οι εκπαιδευτικοί, επειδή δεν είναι ερευνητές και δεν διαθέτουν γνώσεις μεθοδολογίας της έρευνας και δεοντολογικών αρχών μπορεί να θέσουν ακούσια σε κίνδυνο την επιστημονική αρτιότητα της έρευνας.

Τέλος, η χρήση των δύο διαφορετικών εκδόσεων των τροποποιημένων ερωτηματολογίων ICAST-CH (πλήρης έκδοση για παιδιά που φοιτούν στην Α' Γυμνασίου και Λυκείου και μικρότερη έκδοση για παιδιά ΣΤ Δημοτικού) προκάλεσε δυσκολίες κατά την ανάλυση των δεδομένων και όχι μόνο. Κατ’ αρχάς οι ερωτήσεις που αφαιρέθηκαν από την μικρότερη έκδοση του ερωτηματολογίου (βλ. Πίνακα Ζ.1) ήταν ερωτήσεις που ήταν συγκρίσιμες με το ερωτηματολόγιο των γονιών, και ως εκ τούτου οι ερωτήσεις αυτές έπρεπε να αφαιρεθούν και από το ερωτηματολόγιο των γονιών κατά την ανάλυση των δεδομένων σε ζεύγη γονιών-παιδιών.

Πίνακας Ζ.1. Επιπολασμός και επίπτωση για τις ερωτήσεις που εξαιρέθηκαν από τη μικρότερη έκδοση του ICAS-CH ερωτηματολογίου των μαθητών/-ριών της ΣΤ' Δημοτικού, επί τη βάση των απαντήσεων των γονιών τους και των μαθητών/-ριών Α' Γυμνασίου και Λυκείου

Κλίμακα	Ερωτήσεις	Επιπολασμός		Επίπτωση	
		Παιδιά	Γονείς	Παιδιά	Γονείς
Ψυχολογική βία	Να σε κατηγορήσει ότι φταις εσύ για την δική του κακή διάθεση;	37,59	24,80	37,59	18,88
	Να απειλήσει ότι θα φωνάξει τα φαντάσματα ή το μπαμππούλα ή κάποιον άνθρωπο που θα σου κάνει κακό;	21,74	9,56	21,74	1,38
Σωματική βία	Να σου βάλει στο στόμα πιπέρι, καυτερή πιπεριά ή άλλο καυτερό φαγητό (για να σε πονέσει);	10,39	3,53	10,39	0,29
Σεξουαλική βία	Να σε καταγράψει σε βίντεο ή να τραβήξει φωτογραφίες που σε δείχνουν να κάνεις σεξουαλικά πράγματα, είτε μόνος/μόνη σου είτε με άλλους ανθρώπους;	1,13	0,05	1,13	0,00
Θετικές (μη βίαιες) γονεϊκές πρακτικές	Να σου πει να αρχίσεις να κάνεις κάτι ή να σταματήσεις να κάνεις κάτι (π.χ. πήγαινε να διαβάσεις ή σταμάτα να βλέπεις τηλεόραση);	80,70	97,19	80,70	95,81
	Να σε βάλει να κάνεις κάτι άλλο για να σου αποσπάσει την προσοχή (π.χ. να σε στείλει να κάνεις κάτι για να σταματήσεις να βλέπεις τηλεόραση);	47,70	80,32	47,70	70,52

Επιπλέον, ορισμένα από τα ερωτήματα που αφαιρέθηκαν φάνηκε να έχουν υψηλά ποσοστά επίπτωσης και επιπολασμού στην πλήρη έκδοση του ερωτηματολογίου, αλλά και στις απαντήσεις των γονιών των παιδιών ΣΤ' Δημοτικού και γι' αυτό το λόγο δεν θα έπρεπε να έχουν αφαιρεθεί.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bagshaw, D., Brown, T., Wendt, S., Campbell, A., McInnes, E., Tinning, B., et al. (2010). *Family violence and family law in Australia: The experiences and view of children and adults from families who separated post-1995 and post-2006*. Vol. 1. Canberra: Attorney-General's Department. Retrieved January 17, 2013 from: eprints.jcu.edu.au/16852/3/16852_Bagshaw_et_al_2010.pdf
- Carroll-Lind, J., Chapman, J., Gregory, J., & Maxwell, G. (2006). The key to the gatekeepers: Passive consent and other ethical issues surrounding the rights of children to speak on issues that concern them. *Child Abuse & Neglect*, 30, 979-989.
- Chartier, M., Stoep, A. V., McCauley, E., Herting, J. R., Tracy, M., Lymp, J. (2008). Passive Versus Active Parental Consent: Implications for the Ability of School-based Depression Screening to Reach Youth at Risk. *Journal of School Health*, 78, 157–186.
- Child Protection Monitoring and Evaluation Reference Group [CP MERG]. (2012). Ethical principles, dilemmas and risks in collecting data on violence against children: A review of available literature. New York: Statistics and Monitoring Section/Division of Policy and Strategy, UNICEF.
- Ellickson, P. L. & Hawes, J. A. (1989). An Assessment of Active Versus Passive Methods for Obtaining Parental Consent. *Evaluation Review*, 13, 45-55.
- Esbensen, F., Miller, M. H., Taylor, T. J., He, N., & Freng, A. (1999). Differential attrition rates and active parental consent. *Evaluation Review*, 23, 316–335.
- Fletcher, A. & Hunter, A. (2003). Strategies for obtaining parental consent to participate in research. *Family Relations*, 52, 216-221.
- Frissell, K. C., McCarthy, D. M., D'Amico, E. J., Metrik, J., Ellingstad, T. P., Brown, S. A. (2004). Impact of consent procedures on reported levels of adolescent alcohol use. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18, 307–315.
- Πετρουλάκη, Κ., Τσιριγώτη, Α., Νικολαΐδης, Γ. (2010). Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης και Οδηγός Έρευνας για τα τροποποιημένα ICASΤ-CH και ICASΤ-P Ερωτηματολόγια. Αθήνα: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας.
- Range, L., Embry, T., MacLeod, T. (2001). Active and passive consent: A comparison of actual research with children. *Ethical Human Sciences & Services*, 3, 23-31.
- Tigges, B. B. (2003). Parental consent and adolescent risk behavior research. *Journal of Nursing Scholarship*, 35, 283–289.
- United Nations. (1989). The United Nations Convention on the rights of the child. New York: United Nations.